

ضاري انقلاب

سيدربخش جتوي

ھاري انقلاب

حيدر بخش جتوئي

سنڌ ھاري ڪميٽي

چاپيندڙ : سنڌ هاري ڪميٽي

چاپيندڙ : احمد برادر س ناظم آباد ڪراچي

تعداد : هڪ هزار

سال : ۱۹۸۵ع

قيمت : ڏهه روپيا

مهاڳ

هاري هر جديد نوآبادياتي ۽ نوآبادياتي ملڪ جي انقلابي جدوجهد ۾ مضبوط انقلابي دستو آهن. ان حقيقت کي سڄي دنيا جي انقلابين ارڙهين صدي ۽ اڻويهين صدي جي شروعات ۾ ئي تسليم ڪيو هو. لينن نوآبادياتي سوال تي ڳالهائيندي واضح ڪيو ته نوآبادياتي ملڪن ۾ جتي مزدور طبقو يا ته سري کان آهي ئي ڪونه جيڪڏهن آهي ته تمام ٿوري تعداد ۾. اتي هاري سامراج دشمن ۽ نوآبادياتي نظام خلاف متحرڪ ۽ مضبوط قوت آهي. جيڪو پنهنجن فطري اتحادين، مزدور طبقو، وچولو طبقو، دانشور، سامراج سرمائيدار ۽ آبادگار سان گڏجي هڪ انقلابي قوت طور منظم ٿئي ٿو.

اهوئي سبب آهي ته اهڙن ملڪن ۾ ترقي پسندن تي فرس عائد ٿو ٿئي ته ملڪ جي اڪثريت آبادي (هاري) جيڪا تمام گهڻي پيڙا پوڳي رهي آهي. انهن کي منظم ڪرڻ تي مڪمل زور لڳائين.

دنيا جي ٻين ترقي پسندن جيان هن ملڪ جي ترقي پسندن پڻ ان ڳالهه کي محسوس ڪيو سوڀ راج گيانچنداڻي ۽ ڪامريڊ عبدالقادر پنهنجن ساٿين سميت ان ڪم ۾ جنبي ويا ۽ سنڌ هاري ڪاميٽي جو بنياد وڌن ۽ هارين

کي منظم ڪرڻ شروع ڪري ڏنن انهي دوران ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي به اچي ان قافلي ۾ شريڪ ٿيو ان دور ۾ ئي سنڌ هاري ڪاميٽي هارين جون ڪيتريون ئي تحريڪون هلايون. جنهن ۾ بٽائي هاري تحريڪ، الاڻي هاري تحريڪ، ٽينسي ايڪٽ تحريڪ، انعام نيلام جي تحريڪ، ون يونٽ خلاف جدوجهد، سنڌي زبان کي قومي زبان تسليم ڪرائڻ، سنڌي ۾ لستون ڇپائڻ جي جدوجهد ۾ سنڌ هاري ڪاميٽي جي قيادت ۾ سنڌ جي هارين اهم ڪردار ادا ڪيو. انهن جدوجهد ۾ بالاج بروهي، بختاور شهيد ۽ ٻين ڪيترن ئي شهيدن پنهنجو ريتورٽ ڏئي تحريڪ ۾ وڌيڪ جوش پيدا ڪيو.

انهن جدوجهدن جي نتيجي ۾ ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي، ڪامريڊ عبدالقادر، رئيس بروهي، قاضي فيض محمد ڪامريڊ غلام محمد لغاري، ڪامريڊ مير محمد ٽالپر، ڪامريڊ جمال الدين بخاري جهڙا سورما پيدا ٿيا. جن جهر جهنگ ۽ ڳوٺ ڳوٺ ۾ وڃي هارين کي جاگيرداري ۽ سامراج خلاف منظم ڪيو. جنهن ڏوهه ۾ کين حڪمرانن جي قيد ۽ تشدد سان گڏوگڏ وڏيرن جا عذاب پڻ پوڳڻا پيا. پر انهن سورمن جي سامهون هڪ پروگرام هو، هڪ مقصد هو، سو آهي ڪٿي ٿا ان کان ڪيپائين اٿو انهيءَ تشدد کين ڪندن بٽائي ڇڏيو.

سندن جدوجهد جو ئي سبب آهي، جو اڄ کين تشدد جو نشانو بنائيندڙ سامراج جا دلال جاگيردار، سول

۽ هٿياربند نوڪر شاهي به چاهي اقتدار ۾ هجڻ يا
اقتدار کان ٻاهر اهو چوڻ تي مجبور آهن ته هاري،
ڪرنگهي جي هڏي جي حيثيت رکي ٿو. چاهي پوءِ
انهيءَ جو مطلب نئين ڀنگ سان هارين کي لڳڻ چوڻ
هجي. جيئن شڪاري تترن ۽ پٿرن کي ڦاسائڻ لاءِ
سندن ٻولي استعمال ڪندا آهن.

اهڙي طرح اڄ هارين، مزدورن ۽ ٻين سلسراج دشمن
جمهوري قوتن جي مضبوط اتحاد ۾ ڌار وجهڻ لاءِ
حڪمران طبقن، هارين ۽ پورهيتن جي ٻولي ۾ ئي ڳالهائڻ
شروع ڪيو آهي. جيئن ويجهي واري بجيت جي تقرير
۾ هاڻوڪي ناٿي واري وزير کي غريبن هارين جي
ڏکڻ، ڏولاون جهوري وڌو هو. اهڙي طرح ڪڏهن
اسلامي سوشلزم ته ڪڏهن قومي سوشلزم جي رستي
حڪمران طبقن جي اقتدار کي هٽي ڏيڻ جي ڪوشش
ڪئي پئي وڃي. جڏهن ته سوشلزم جا آهي داعي
جاگيردار لنڊن ۾ اعلان ڪيل زرعي اصلاحات تي
به عمل ڪرڻ لاءِ تيار نه هئا ۽ اڄ به جيتوڻيڪ
ڪاغذن ۾ سندن زمين 150 ايڪڙ هوندي پر 50000
۽ 60000 هزار ايڪڙ زمين تي سندن قبضو موجود
آهي. سندن ئي پاس ڪيل ٽينسي ايڪٽ تي عمل
ڪرائڻ لاءِ تيار نه آهن، جيڪڏهن ڪو هاري انهي
تي آواز اٿاري ته ڪاٺ ۾ هوندو.
ليڪن هارين کي گهڻو وقت انڌن عقيدن، سوشلزم

جي ڪوڙن ڏٺن ۽ نسل پرستي جي نعرن ۾ منجهائي
رکي نٿو سگهجي. اهوئي سبب آهي ته هن وقت وڏو
ڪان وڏو هاري ۽ انهن جا دوست قومي جمهوري ڌاري
۾ جڙندا پيا وڃن.

جيئن ته: ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي جلسن جلوسن سان
گڏوگڏ مختلف مسئلن تي ڪتاب لکي هارين ۾ جاگرتا
پيدا ڪندو رهيو. هي ڪتاب ان سلسلي جي هڪ
ڪڙي آهي، جيڪو ڪامريڊ جتوئي پنهنجي سال اڳ
ڇپايو ۽ ان جو پيو ڇاپو اسين پهر ڇاپي رهيا آهيون.
پنهنجن سالن ۾ ڪيتريون ئي اڌلن ڀٽلون آيون آهن، پر
هن ڪتاب جي اهميت اڄ به ايتري ئي آهي جيتري
پنهنجي سال اڳ، ڇو ته اڄ به ان وڏيرا شاهي جو زور
آهي. هاري اڄ به انگ اگهاڙو، ٻيٽ بکيو، علاج، تعذيب
۽ انساني ضرورتن کان وانجهو آهي. فرق اهو آهي ته
اڳي هڪ ڏوڪي ئي سهي پر جمهوريت هوندي هئي
پر هاڻ عوام ان کان به وانجهو آهي.

هن ڪتاب ۾ ڪامريڊ جتوئي هارين کي ووت
رستي وڌيڪ کان اقتدار کڻڻ ۽ پنهنجي قسمت بدلائڻ
جو درس ڏنو آهي، پر اڄ آمريڪي سامراج سرمائيدارن
يا وڌيڪن تي به پورو ڀروسو ڪرڻ لاءِ تيار نه آهي.
اهوئي سبب آهي جو آمريڪي دلائن جو اليڪشن تان
ارواءِ ٿي ڪڍي ويو آهي.
انهي لاءِ اڄ ان ڳالهه جي شديد ضرورت آهي.

هاري پنهنجي فطري اتحادين مزدور طبقي، دانشورن، شاگردن، وچولي طبقي، محب وطن سرمائيدارن ۽ آبادگارن سان گڏجي سدائين لاءِ سامراج جي پالتو جاگيرداريت ان جي رڳوالي آمريگي سامراج جي دلال سرمائيداري ۽ نوڪر شاهي کان چوڏڪاري لاءِ جدوجهد ڪن ۽ هڪ سامراج دشمن جاگيردار مخالفت قومي جمهوريت ڏانهن تڪڙي وڪ وڌائين.

اوهان جو ساٿي
تاج مري

ديباچه

قديم زماني ۾ آدمخوري عام رواج هو. جا قوم
اي قوم تي فتح پائيندي هئي سا مفتوح قوم جي
فردين کي ڪهي پڇائي ڪائيندي هئي ۽ هن رواج
کي پروٽ سمجهيو ويندو هو، هي فاتح قوم جو حق
سمجهيو ويندو هو. انسان جون پيداواري طاقتون
محدود هيون ۽ هو اڃا جهنگلي جانورن جي ويجهو هو.
جڏهن انسان ڪجهه ترقي ڪئي ۽ پنهنجو قدر
وڌايو تڏهن فاتح قوم هارائيل قوم جي فردن جي
گوشت کان انجي پوءِ هتي کي وڌيڪ ڪارگر سمجهيو.
مفتوح قوم کان فاتح قوم هي سوال پڇيو: اوهان فوري
قتل چاهيو ٿا يا دائمي غلامي؟ ظاهر آهي ته ساهه هر
ڪنهن کي پيارو آهي ۽ مفتوح قوم غلاميءَ کي قتل
تي ترجيح ڏئي. اهڙيءَ طرح دنيا ۾ غلاميءَ جو رواج
شروع ٿيو. ان زماني ۾ غلاميءَ جو رواج هڪ انقلابي
قدر هو، ڇاڪاڻ ته ابي صورت ۾ هزارها انسان قتل
ٿي ويندا هئا ۽ هي قتل انسان جي بقا لاءِ تمام مضر هو.
مالڪ کي ڪنهن به وقت حق هو ته غلام کي وڪڻي،
ماري يا ماري ڇڏي. حڪومت هميشه مالڪ جو
طرف هئي، ڇاڪاڻ ته حاڪم خود مالڪ طبقي جا
هئا ۽ ڪيترن غلامن جا مالڪ هئا.
يونان ۽ مصر جي تهذيب غلامن جي محنت مان

تعمير ٿي يونان جي مشهور فيلسوف ۽ انسان دوست
مفڪر ارسطاطاليس پنهنجي ڪتابن ۾ لکيو آهي تہ
غلاميءَ جو رواج نہ فقط جائز آهي مگر انساني ترقيءَ
لاءِ ضروري آهي اڄ هي ڪهڙو نہ واهيات اچي ٿو.
رسول اڪرم جي دور ۾ غلامي جو رواج جائز هو.
حضور انور غلاميءَ جي رواج کي بُرو چيو ۽ غلام کي
آزاد ڪرڻ کي هڪ وڏو ثواب قرار ڏنو. حضور انور
غلامن جي ڏلڪيءَ کي خوشتر بنائڻ لاءِ سفارشون
ڪيون: غلام کي سٺو کاڌو ڏيو، جو پاڻ کائو، چڱو
ڪپڙو ڏيو، جو پاڻ پهريو، وغيره.

۱۸۳۳ع ۾ هڪ انسان دوست انگريز، وليرو لبر فورس
جي حياتيءَ جي جدوجهد کان پوءِ انگريزي پارليامينٽ
غلاميءَ جي رواج کي انگريزي سلطنت ۾ قطعاً بند
ڪيو. هي انسان جي تاريخ ۾ شاندار ڪارنامو هو.
آهسته آهسته آمريڪا فرانس ۽ ٻين ملڪن ۾ به غلاميءَ
جي رواج کي بند ڪيو ويو.

افسوس تہ اسلامي ملڪن ۾ اڃا تائين هي منحوس
رسم هلي اچي، ۽ ان ۾ ڪن ملڪن جو رايو آهي تہ
غلاميءَ کي بند ڪرڻ ڪفر جي مترادف آهي! آهي
مولوي موجوده زمينداريءَ کي به جائز سمجهن ٿا.
غلاميءَ صورتن بدليندي آئي آهي، انسان ترقي
ڪندو آيو آهي، مگر غلاميءَ صفا بند نه ٿي وئي آهي.
زمينداري نظام به غلاميءَ جي رسم جي هڪ صورت
آهي. هاري زميندار جو غلام ٿي ڪم ڪري ٿو.
هن ڪتاب ۾ مون هن ڳالهه جي ثابت ڪرڻ جي

كوشش كئي آهي نه ذميداري نظام غلط نظام آهي ۽
انكي ختم ڪرڻ قوم ۽ ملڪ جي "ء بلڪل ضروري
آهي. ذميداري نظام حقيقت ۾ قوم جي ترقيءَ
جي راڻ ۽ وڏي ۾ وڏي رندڪ آهي.

ذميداري کي ختم ڪيئن ڪجي؟

ذميدار کي ذميدار به هاري ڪري ٿو ۽ ذميدار
کي ٻاهيندو به هاري. جنهن عوامي طاقت انگريزي
حڪومت کي ختم ڪيو سا طاقت ذميدارن کي ختم
ڪري سگهي ٿي. هي تاريخ جي تقاضا آهي.

جهڙيءَ طرح انسان اوزارن ۽ ڪلن جي ذريعي پاڻ
تان محنت جو بوجو گهٽائيندو آيو آهي ۽ پنهنجي لاءِ
زياده فرصت جا موقعا پيدا ڪري دماغ ۽ جسماني
ترقي ڪندو آيو آهي، اهڙي طرح هن ٿڙائيءَ جي
طريقن ۾ به سڌارو ڪيو آهي.

هڪ طرف انسان تلوارن ۽ پندوقن ۽ توپن ۽ اٽڪن
۾ سان لڙي ٿو ۽ ٻئي طرف هن ووت جو طريقو ايجاد
ڪري صلح ۽ امن سان حقن وٺڻ جو رستو به اختيار
ڪيو آهي.

هتي اڳي ماڻهو پنهنجا حق تلوارن سان وٺندا هئا
اڳي هاڻي هو ووت جي ذريعي پنهنجا حق وٺي
سگهن ٿا.

جيڪڏهن ووت وٺڻ ۾ انصاف ۽ امانت کان ڪم
وٺڻو وڃي ۽ صحيح امانتدا چوڻ جي اچڻ نه هوند
گهڻي ڀاڱي اسان جا قومي مسئلا پراڻن طريقن سان حل
ٿي وڃن. مگر انوس جو ذميدار طبعو پنهنجي پئسي

جي طاقت سان، دوکيهازي، رشوت ۽ ناجائز طريقن سان پاڻ کي چولڻاڻي ٿو.

جسو ماڻهو رشوت ۽ ڏيردستي ۽ ناجائز طريقن سان پاڻ کي چولڻاڻمندو سو رشوت کسي ڪيئن بد ڪندو، سو امن ڪيئن قائم ڪري سگهندو؟

سنڌ هاري ڪاميٽي هارين ۽ -ي امانده جماعت آهي جا هارين جي حقن لاءِ سالن کان لڙندي آئي آهي. هن لڙائي ۾ جيڪڏهن خود هاري ڏيندڙن کي روت ڏيندا، جن ڏيندڙن کين سائن کان پئي ستايو آهي ۽ سندن خون پيتو آهي، ته پوءِ هنن کي (هارين کي) ڪيئن حق ملي سگهندا؟

جيڪڏهن هاري پاڻ انصاف نه ڪندا ته ڪين ڪيئن انصاف پکي ٻوندو؟

مان هي لاجپز ڪتاب سنڌ جي هارين جي خدمت ۾ عرض رکائڻو ته شال هارين جي ستل قوم جي شينهن واري طاقت آهي ۽ پنهنجي تاريخي ڪارناما، هاري انقلاب، کي عمل ۾ آڻي دنيا کي ڏيکاري ته سنڌ جا هاري دنيا جي انهن ٻين هارين کان پوئتي نه آهن ۽ پنهنجي اتحاد ۽ طاقت جي ڪرامت سان حڪومتون هٿ ڪيون آهن، ڏيندڙن کي ختم ڪري ڇڏيو آهي ۽ پنهنجي ڪارنامن کان دنيا محو حيرت آهي.

کر قبول انتد ذهني عز و شرف

حيدرآباد سنڌ

حيدر بخش جتوئي

۲۰ - اپريل ۱۹۵۳ع

تشریح

۱۵۸۰

١ باب پھريون: ذميداري غلط نظام آھي
١ ھاري ۽ ذميدار
٢ حقيقي طاقت جو مالڪ ھاري آھي ۽ ذميدار
٣ ذميداري قدرتي قانون جي خلاف آھي
٤ ذميداري نظام غلط نظام آھي
٥ ھاري ۽ انقلاب
٦ ذميدار جا وحشي اوڙار
٧ مذهبي اوڙار
٨ غلط دلدل باڙي ۽ جا اوڙار
٩ عالمي اوڙار
١٠ ذميداري ۽ عيوض
١١ باب ٻيو: ذميداري ۽ انگريز
١٢ انگريزن جي تاريخ جو روشن ماسو
١٣ انگريزي تاريخ جو اولداهو ماسو
١٤ پراڻي ڪولائي ڏندڪي ۽ جو عالمو
١٥ ذميداري ۽ جو بنياد
١٦ حقن جو رڪارڊ
١٧ ھاري ذممن کان جدا ٿي ويو
١٨ ھاري ۽ جي موجوده بيڪسي
١٩ سکر براج

باب پھريون

زمينداري غلط نظام آهي

چيستانين زمينداري سرشتو ختم نه ڪيو ويندو
تيسرائين هاريءَ کي جسماني، دماغي ۽ روحاني آزادي
ميسر ٿي نه سگهندي ۽ هاريءَ جو سڌارو، خوشحالي
۽ ترقي مهال آهن، جنهن صورت ۾ سنڌ توڙي
پاڪستان زرعي ملڪ آهن جنهي آدم جو تمام وڏو
حصو (قريباً اسي في صدي) هاري آهن، تنهن صورت
۾ هارين جي بدحالي ۽ غلامي معنيٰ پاڪستان جي بد
حالي ۽ غلاميءَ ۽ هارين جي خوشحالي ۽ ترقي معنيٰ
پاڪستان جي خوشحالي ۽ ترقي ۽ استحڪام.
هاري ۽ زميندار

هاري ۽ زميندار ٻه جدا، بلڪ متضاد طاقتون آهن
۽ هنن کي انسانييت جي نالي ۾، يا اسلام يا ٻئي مذھب
جي نالي ۾ هڪ ٻئي جي حقن جي خلاف آهي.
زميندار زمين تي مالڪيءَ جو حق رکي، زمين تي
فقط معولي يا نالي مائر هڪٽ ڪري زمين جي پيداوار
جو وڏو حصو (اڌ لڳي، ابواب وغيره) هٿ ڪري

ٿو. برعڪس ان جي، هاري ان نھاري جي اُس ۾ جھولن ۾ ۽ سيارڙي جي سڀڻن ۽ ٻارن ۾ ڏينھن رات زمين تي مھنت ڪري ٿو، لڏپوڻ لٽاڙي ٿو ۽ فصل تيار ڪري ٿو ۽ پوءِ پنھنجي وقت زميندار يا سندس ڪمدار جي رھم ۽ ڪرم تي رھي ٿو ۽ پيدائش جو آڌ کان به گھٽ حصو حاصل ڪري سگھي ٿو سندس زمين تي ڪوبه حق نٿو رھي.

زميندار نه فقط زمين تي هاريءَ کان مھنت ڪرائي ٿو، پر ان کي بيگرم، ڇوڙ ۽ ٻين ٺھولن ۾ وھائي ھڪ دائمي غلاميءَ ۾ ڪڙيل رکي ٿو. هاري سڀ تڪليفون برداشت ڪري ٿو، ڇاڪاڻ ته زميندار رت ھڪ زبردست ھٿيار آھي. — زمين تان بيدخلي. زمين تان بيدخلي معنيٰ هاريءَ لاءِ مصيبت.

جيستائين زمين نئين سڌارڻي آھي تيستائين زميندار هاريءَ جو محتاج آھي. ”ٻچا، تون زمين ٺاھ، سڌار. تنھنجن ٻولين کان به زمين ڪانه ڪسي، ويچارو هاري خون پسينو ھڪ ڪري زمين کي سڌاري ٿو ۽ قومي پيداوار کي وڌائي ٿو پر جيتري قدر هاري مھنت ڪري زمين کي گلزار بڻائي ٿو اوتري قدر زمين سان سندس مھبت لڳي ٿي ۽ اوتري قدر سندس مھنت سندس مصيبت جو سان سامان تيار ڪري ٿي. زمين سڌارڻ تي زميندار جي ررڻ بلڪل بدلجي ٿي ۽

”شيطان، جيڪڏهن بيگرنه رهندين، يا ابواب نه ڏيندين ته نڪر ٻاهر. انهيءَ زمين لاءِ هاري گهڻا آهن!“ هاري ٻيچارو وڃي ڪيڏانهن؟ ڪٿي بهتر زميندار آهي؟ بيدخلي مشيئي مصيبت.

هاري چاهي ٿو ته زمين تي سندس حق تسليم ڪيو وڃي؛ بئتيءَ ۾ کيس وڏو حصو ملي؛ ڇيڙ بيگرن کان آزاد رهي؛ ۽ آخر زمينداري ختم ٿئي. زميندار چاهي ٿو ته فقط سندس حق هجي ۽ هاريءَ جو ڪوبه حق نه هجي؛ بئتيءَ ۾ اڌ کانسواءِ ابواب ۽ لوازمه به وصول ڪري سگهي؛ هاريءَ کان مفت خدمتون حاصل ڪري سگهي؛ ۽ موجود زمينداري سرشتو هميشه لاءِ برقرار رهي.

اهڙيءَ طرح هاري ۽ زميندار بلڪل متضاد طاقتون آهن.

حقيقي طاقت جو هالڪ هاري آهي ۽ نه زميندار

دنيا جي هر ڇيز جنهن کي قدر ۽ قيمت آهي ان ۾ هڪ ڇيز ضرور سمايل آهي، ۽ اها آهي انسان جي محنت، انسان جو پورهيو. هر شئي جو مدار انسان جي محنت جي مقدار ۽ خاصيت تي آهي. انسان جي محنت کان سواءِ ڪا به اندر قيمتي هير و ڪوڏيءَ کان به گهٽ لهي ٿو. واهن ۽ ڪڙين کولڻ سان درياهه جو پاڻي زمين ۾ اچي آب حيات جو ڪم ڏئي ٿو؛ نه ته

درياه جو پاڻي سمند ۾ داخل ٿي ڪارو پاڻي ٿئي ٿو. باغ جي ڦردار وٽ ۾ انسان جي محنت سمائل آهي؛ چڪي ڪٽڻ، پاڻي ڏيڻ، پوڻي ڪي، ٻوڙهو ڏيڻ وغيره. نه ته وٽ شروع ۾ ئي سڪي وڃي ها، يا ٻڪرين ۽ اٺن جو ڪاڇ ٿي وڃي ها. انسان جي محنت ۾ اها ڪرامت آهي جا مٽيءَ مان اناج پيدا ڪري ٿي، جنهن مان باغ، بستان، محل، ماڙيون، قلم ڪتاب، ريل ريديا انهن ٿا ۽ جنهن هن ڌرتيءَ جي شڪل ۽ نقشو ڦيرائي ڇڏيو آهي.

زرعي پيداوار هاريءَ جي محنت جو ئي معجزو آهي. هاري مٽيءَ سان مٽي ٿي ان مان گلزار بڻائي ٿو. اناج پيدا ڪري ٿو، ڪپهه سٽي پيدا ڪري ٿو. هر ڪير ڪاهي ٿو؟ ريڇ ڪير ڏئي ٿو؟ — هاري. جهنگل ڪير هڻي ٿو؟ ٻيا ڪير ٻڌي ٿو؟ — هاري. چهار ڪير هڪلي ٿو، لاهارو ڪير ڪري ٿو؟ — هاري. ڳاڙهه ڪير ڳاهي ٿو؟ چونڊو ڪير ڪري ٿو؟ — هاري. غرض ته زراعت، کيتيءَ جي هر دور ۾ هاريءَ جو هٿ آهي.

زميندار هر ڪاهيندو آهي؟ — نه. چهار هڪليندو آهي؟ — نه. لاهارو ڪندو آهي؟ — نه. کائي ڪٽندو آهي؟ — نه. هو ته پاڻي به ڪٽ ٿان اٿي ڀري نه پيئندو آهي، کيس ٺوڪر ڪپي. زميندار زمين تي محنت ڪونه

زمينداري غلط نظام آهي

ٿو ڪري، بلڪ هو زمين کان سوين ڪوٽ پري هوائي بندرن ۽ بنگلن ۾ عياشي ڪري ٿو ۽ هن کي خبر ئي ڪانهي ته منهنجي زمين ڪٿي ۽ ڪهڙي آهي.

ان جي معنوي ته حقيقي طاقت جو مالڪ هاري آهي. زميندار هڪ بيڪار هستي آهي؛ زميندار هاريءَ جو محتاج آهي، هڪ ڏياري آهي. هي آهي هاريءَ جي حقيقي حيثيت.

هاريءَ جي پورهئي مان زميندار ڊل ڏئي ٿو ۽ پاڻ عيش ڪري ٿو. هاريءَ جي پورهئي مان عملدار، وزير، گورنر سڀ ٻلڄن ٿا ۽ مڙا ماڻين ٿا. هي سڀ هاريءَ جا ٺڪ خور آهن. تنهنڪري هاريءَ جو حق فطرتي سرمائي، يعني زمين، تي زميندار کان وڌيڪ آهي. تنهنڪانسواءِ هينئر جڏهن جمهوريت جو زمانو اچي رهيو آهي ۽ حڪومت جو بنياد، گهڻي جدوجهد کان پوءِ، پشت به پشت شخصي بادشاهن ۽ خليفن کان ڪسي عوام جي راءِ (يعني ووٽ) تي رکيو ويو آهي، جنهن ۾ هڪ تمندار لواب کي به هڪ ووٽ آهي ۽ اهڙي وزن جو ووٽ آهي جهڙو هڪ غريب هاريءَ کي؛ جڏهن هڪ زميندار جي مقابلي ۾ هزارها هاري ووٽر آهن، تڏهن ظاهر آهي ته هاري نه فقط قوم جا پاليندڙ ۽ ابا آهن، پر هو ملڪ جا حاڪم به آهن. هاڻي هاري پنهنجي ووٽ جي زور سان حڪومتون ٻاهي به سگهن

ٿا ۽ لاهي به سگهن ٿا. جا حڪومت هاري پنهنجي
باشعور ڪوشش ۽ منظم طاقت سان ٺاهيندا سا ضرور
زمينداري حڪومت کان بهتر ٿيندي، ڇاڪاڻ ته هارين
جي حڪومت ۾ قوم جي وڏي اڪثريت جي مفاد
کي پيش نظر رکيو ويندو. موجوده زمينداري حڪومت
۾ صرف چند زميندارن جي مفاد کي ڇڳهه آهي ۽ جنهن
جو لازمي نتيجو آهي هر قسم جا ظلم: بي ايماني،
رشوت، بڪ، بدامني وغيره.

اناج اڀائي به هاري ۽ بڪ به هاريءَ جي گهر،
ڪپهه پيدا به هاري ڪري ۽ انگ اگهارو به هاري،
حالانڪ محنت جي طاقت جي لحاظ سان، توڙي ورت
جي اڪثريت جي لحاظ سان، حقيقي طاقت جو مالڪ،
مالڪ جو حقيقي حاڪم ۽ بادشاهه هاري آهي ۽ نه زميندار،

زمينداري قدر تي قانون جي خلاف آهي
جنهن قدرت انسان کي وجود ۾ آندو ان هڪ طرف
انسان کي وڏين طاقتن ۽ صفتن جو مالڪ ڪيو، جو هو
اشرف المخلوقات جو خطاب رکي ٿو. گهوڙا، ڏاند، هالي
۽ شينهن جي انسان کان ڪئين دفعا زياده جسماني
طاقت رکن ٿا. انهن تي انسان حاڪم آهي ۽ انهن کي
هو پنهنجي نفعي خاطر استعمال ڪري ٿو. ٻئي طرف،

انهن طاقتن سان گڏ قدرت انسان کي ڪن شين جو محتاج به رکيو آهي.

قدرت انسان کي هوا جو محتاج رکيو آهي. هوا کان سواءِ انسان ٻل به زندهه رهي نه ٿو سگهي.

مگر جنهن قدرت انسان کي هوا جو محتاج رکيو آهي ان هوا کي هر هنڌ موجود به رکيو آهي، بغير قيمت جي ۽ سڀني لاءِ يڪسان.

جيڪڏهن هوا کي شيشن ۾ بند ڪري سگهجي ها ته ڪيترا شاهوڪار ۽ زميندار ”هوابند شيشه ڪمپنيون“ برپا ڪن ها ۽ ڪري بها تي هوا جو وڪرو ڪن ها ۽ اهڙيءَ طرح هزارن غريبن کي جيئڻ نه ڏين ها.

قدرت انسان کي روشنيءَ جو محتاج رکيو آهي. سڄي جي روشنائي کان سواءِ اسان ڪجهه ڏسي نه سگهون ها. سڄي جي روشنائي ۽ گرمي پوک ۽ وڻ جي اسرڻ لاءِ ضروري آهي. زمين کي چاليهي جا هر ڪراڻڻ پاڻ جي حيثيت رکڻ ٿا، وڻ جي ڄاڻو هيٺ چٽي روشنائي گهٽ هوندي آهي اتي فصل به گهٽ ٿيندو آهي. روشنائي زيانڪار جيوڙن کي ناس ڪري ٿي. لاکيتي جهڙ سبب فصلن کي هلاو ۽ ٻيون بيماريون لڳي وينديون آهن.

مگر جنهن قدرت اسان کي روشنيءَ جو محتاج رکيو آهي ان روشنيءَ کي هر هنڌ موجود به رکيو آهي،

بغير قيمت ڇڏي ۽ سڀني لاءِ يڪسان. قدرت زميندارن لاءِ هڪ جدا سچ ۽ هارين لاءِ ننڍڙا ٿارا ڪونه ٺاهيا آهن. سچ جي روشني هر ڪنهن لاءِ موجود آهي.

اهڙي طرح قدرت اسان کي پاڻي ۽ جو به محتاج رکيو آهي؛ پھل لاءِ، مال لاءِ، فصلن لاءِ، ۽ پاڻي به ڌرتيءَ تي هر هنڌ موجود آهي جو ٿوري ۽ محنت سان هٿ ڪري سگهجي ٿو.

انهن سڀني شين کان سواءِ انسان کاڌي جو محتاج آهي، ڪپڙي جو محتاج آهي، جاءِ جو محتاج آهي، ۽ انهن سڀني جو بنياد آهي زمين. زمين مان اناج ۽ ڪچا پيدا ٿين ٿا ۽ زمين مان گاهه ٺڪري ٿو جنهن تي مال، ٻڳن، گهوڙن جو گذران آهي. زمين مان ڌاتو ۽ هر ضروري شئي ملي ٿي.

پاڻي جنهن قدرت اسان کي هلا، روشني ۽ پاڻي ۽ جو محتاج رکيو ان هلا روشني ۽ پاڻي اسان لاءِ موجود رکيا آهن. ساڳي قدرت جنهن اسان کي کاڌي ڪپڙي جو محتاج رکيو سا اسان کي زمين کان ڪيئن هٿ ڪري رکندي؟ واقعي قدرت هر انسان لاءِ زمين موجود ڪئي آهي. خلق خدا، ملڪ خدا.

هر هڪ انسان جو ايتري زمين تي حق آهي جيتري هنجي رهڻ ۽ گذاري لاءِ ضروري ۽ ڪافي آهي. زمين تي هر هڪ انسان جو برابر ۽ جهڙو حق آهي.

هي انصاف نه آهي ته هڪڙو انسان لکڻ ايڪڙن تي مالڪيءَ جو حق رکي ۽ لکڻ انسانن کي وري ويهڻ لاءِ ويسو نه ملي ۽ گذاري لاءِ ايڪڙ به نه ڪوبه انسان

ماءُ پيٽن زمينداريءَ جو چئو اُٿي ٿو؟

سنڌ ۾ چار هزار اهڙا زميندار آهن جنکي ٻن هزارن ايڪڙن کان مٿي زمين آهي ۽ سنڌ ۾ ٽيهه لک اهڙا هاري آهن جن کي ويسو به زمين ڪانهي. زمين جي اها درج بي انصافيءَ تي ٻڌل آهي ۽ قدرتي قانون جي خلاف آهي.

قدرتي قانون جي تقاضا آهي ته جنهن صورت ۾ سنڌ ۾ نوي لک ايڪڙ لائق آباد زمين آهي ۽ سنڌ ۾ پنجيناليهه لک آدم آهي تنهن صورت ۾ هر هڪ ماڻهوءَ کي اٽڪل ٻه ايڪڙ ملڻ گ.ا. نواب غيبي خان جي گهر ۾ جيڪڏهن ٽه ٻائي آهن ته سندس حق فقط ويهه ايڪڙن تي آهي، ۽ سندس نون لکڻ جاريين تي قبضو به ٿيڻا آهي، قدرتي قانون جي خلاف آهي. زميندارن قدرتي قانون کي ٽوڙيو آهي ۽ هاڻي قدرتي قانون ٽوڙيندڙن کي ٽوڙيو آهي ۽ زمين هارين ۾ ورهائڻي آهي. هارپ ۽ پورهئي جي لحاظ کان هارين جو زمين تي سڀني کان وڌيڪ، سڀني کان مقدم حق آهي.

زمينداري نظام غلط نظام آهي

زمينداري نظام غلط نظام آهي، ڇاڪاڻ ته ان ۾ پورهيت، محنت ڪش طبقو مصيبتن ۾ ڦاٿل آهي ۽ زميندار طبقو خوشحال ۽ عيش عشرت ۾ مصروف آهي. ڇاڪاڻ ته ان ۾ هڪ محنت ڪندڙ شريف ماڻهو ڏليل رهي ٿو ۽ هڪ بيڪار ۽ بدڪار ماڻهو صرف دولت جي لحاظ کان شريف ۽ معزز سمجهيو وڃي ٿو، ڇاڪاڻ ته ان ۾ هڪ انسان يعني انسان کي پنهنجي ذاتي نفع خاطر مزور ۽ غلام ڪري وڃي ٿو ۽ وڃي وڃي ان جو ساٿ ڪڍي ٿو، ڇاڪاڻ ته ان ۾ زال ذات جي عزت ۽ عصمت کي هزارن ميلن سان وڪيو وڃي ٿو، ڇاڪاڻ ته ان ۾ انسان انسانيت کي تباھ ڪري ٿو. هن غلط نظام کي مٽائڻ هر نڪ انسان جو فرض آهي. هن غلط نظام کي مٽائي ان جي جاءِ تي هڪ اهڙو نظام قائم ڪرڻ ضروري آهي جنهن ۾ هر انسان کي محنت جو پورو موقع ملي ۽ پورو اجورو ملي، جنهن ۾ هر انسان پنهنجي محنت جي ڦل جو مالڪ ٻڻ هجي، جنهن ۾ پورهيو هڪ مصيبت نه پر هڪ فطرتي تقاضا ۽ مسرت ۽ فخر جو باعث هجي، جنهن ۾ سڀ قدرتي وسيلا ۽ نعمتون سڄي قوم لاءِ وقف هجن ۽ هر ڪنهن کي ضرورت موافق حصو ملي، جنهن ۾ علم ۽ دانش عام

جنهن ۽ جنهن ۾ انساني دماغ ۽ خيال آزاد رهن، جنهن ۾ عدل، انصاف ۽ مروت جو راڄ هجي، جنهن ۾ امن ۽ آرام ۽ فراغت ۽ فرحت هر ڪنهن کي ميسر ٿين ۽ جنهن ۾ مڪمل انساني برادري برقرار آهي.

هاري ۽ انقلاب

هن غلط نظام کي مٽائڻ جي انقلاب جو ڪم ڪنهن کي سرانجام ڪرڻو آهي؟ هي ڪم انهيءَ طبقي جو آهي، جو هن غلط نظام جي خرابين ۽ بي انصافين جو شڪار آهي — يعني هاري طبقو. هن انقلاب جي مخالفت ڪير ڪندو؟ — اهو طبقو جنهن کي هن غلط نظام مان فائدو آهي — يعني زميندار طبقو. زميندار هر نموني ۾ هن انقلاب جي آخر دم تائين مخالفت ڪندو ۽ هاري طبقي جي خلاف هر قسم جا اوزار ڪتب آڻيندو. زميندار جا اوزار وحشي آهن، مذهبي آهن، غلط دليل بازي آهن، قانوني آهن وغيره.

زميندار جا وحشي اوزار

زميندار اصل کان وحشي اوزار يعني ڪم آندا آهن يعني ڏاڍا مڙسي، پٽسي، پوليس ۽ حڪومت جي ذريعي دٻاءُ، مارا ماري، خونريزي، مال چوري، ڪوڙا مقدمات وغيره.

زميندار جيڪڏهن ڪنهن غريب تي ڪاوڙجي

ٿو ته هنڪي پنهنجي هٿن سان يا پنهنجي لوڪرن چاڙهن
يا غنڊن هٿان مارڪٽ ڪڍائي ٿو. يا ٽگار گند سان هن
کي ذليل ۽ خوار ڪري ٿو. غريب جي ڪٿي به
داد رسي ڪانه ٿئي. هنڪي مڃور ٿي زميندار جو
ڳوٺ ۽ راڄ ڇڏڻو پوي ٿو.

جيڪڏهن اڃا به غريب ڳوٺ لٿو ڇڏي ته زميندار
ان جو مال ڍڪ تي موڪلي ٿو، پٽ ۽ مال جو پاڻي
بند ڪري ٿو ۽ غريب جي زندگي زهر ڪري ٿو.
ڪوڙن مقدمن ۽ ڪوڙين شاهدين ٺاهڻ ۾ زميندار
خاص طرح چالاڪ آهي.

جيڪڏهن وڏيري جي ڪنهن سان دشمني ٿي —
۽ دشمنيءَ جو سبب شايد اهو هوندو جو ڪنهن غريب
ان وڏيري کي سلام نه ڪيو هوندو، يا پيرين نه
پيو هوندو، يا بيگراڻن انڪار ڪيو هوندو — ته وڏيرو
ڪنهن بيوقوف غريب کي اشارو ڪندو ته وڃي ان
بدبخت جي ڳئون چوراءُ، ”مان ويٺو آهيان، ڪير تنهنجو
نالو آهي؟“ اهو بيوقوف وڃي ڳئون چورائيندو. ٿيندي
پوليس دٻو رپورٽ. هلندو وڏيرو ٽاڻي تي ۽ ٿيندو
سرخرڊ پوليس دٻو. ”هي ويهين چوري مون پڪڙائي
آهي. مون کي ٻي ايس پي کان آفريڻ نامون ضرور
وٺائي ڏجو،“ بيوقوف غريب کي ڳئون سوڌو وجهائيندو

جیل اندر. ”بیوقوف! مون توکي ڇڙ ڇو ڪري ڇڏيو هو؛
 تو ڇو وڃي پرائي گهڻون چورائي، ۽ پاڻ ٿاسايو!،، پوءِ
 وڌيڪ وڌندڙ پاسو ڦيڏي ۽ جي مائٽن جو: ”بابا، هيٺي
 پئسي سان چند ڇڏندي. سو روپيه صوبيدار لاءِ، پنهنجي
 روپيه جمعدار جي لاءِ. نه ته وڪيلن ۽ مڃيسڻين جا
 خرچ پڌر پيا.،، اهڙي طرح وڌيڪ ڪيترن غريبن جا
 خانا خراب ڪيو ڇڏي.

ڪوڙن مقدمات ۽ البتہ تڪليف آهي؛ شاهد تيار ڪرڻ،
 وڪيل ڪرڻ، وغيره. اڄ ڪلھ وڌيڪ پنهنجن دشمنن
 کي صفا خون ڪرائي ڇڏين ٿا، جنهن لاءِ وڏن غنڊا
 موجود آهن. جيڪڏهن ان غنڊي کي هيٺين ڪورٽ
 مان آزاد نه ڪرايو ويو ته ٻي راءِ ناهي. هوم منسٽر صاحب
 پنهنجو آهي، ٿاسي ۽ جي سزا معاف ڪري ڇڏيندو.
 هڪ طرف، جيئن جيئن عوامي طاقتون وڌنديون
 وڃن ۽ بيداري پکڙندي وڃي، جيئن جيئن اخبارن جو
 آواز طاقتور ٿيندو وڃي، تيئن تيئن وحشي اوزار مڏا
 ٿيندا وڃن.

ٻئي طرف، علم ۽ روشني سان گڏ زندگي ۽ جي
 ڪشمڪش ۾ حرفتبازي ۽ چالاڪي به وڌارو ڪيو
 آهي جنهنڪري نئين سچ نوان وحشي طريقا نمودار
 ٿيندا ٿا وڃن.

مذهبي اوزار

جيٽو ٿيڪ هر مذهب نيڪ نيتي ۽ سان انسان ذات جي سڌارڻ لاءِ ڪوشش ڪئي آهي ۽ وقت جي مسئلن ۽ مشڪلاتن جو حتمي لامڪان حل پيش ڪيو آهي مگر انسوس آهي جو اڳتي هلي انهن ئي مذهبن سببان خدا ۽ خداپرستيءَ جي نالي ۾ ابترا انسان خون ٿيا آهن جيٽرا انساني لالچن ۽ نفس پرستيءَ سببان به نه ٿيا آهن؛ جنهنڪري انهن مذهبن جو اصلي مقصد فوت ٿي ويو آهي. حڪمران طبقي هميشه پنهنجي طاقت جي تحفظ ۽ ترقي لاءِ مذهبي مولوين جي فتوائن جي ذريعي مذهب کي وڏو هٿيار ڪري ڪم آندو آهي. اهڙي سبب آهي جو اڄ ڪلھ مذهب ۽ مذهبي پيشوائن ۾ عوام جو اعتماد گهٽيو وڃي ۽ تجربن جي بنياد تي هو پنهنجي قسمت جون واڳون مذهبي پيشوائن کان کسي پنهنجي هٿن ۾ ڪندا وڃن.

زميندار طبقي هميشه ڪن وحشي اوزارن سان گڏ مذهب کي به پنهنجي مڙهين ۽ غرضن لاءِ استعمال ٿي ڪيو آهي. هندو زميندار پنهنجي هندو هاريءَ کي چوي ٿو: ”اسانجي ويدن ۽ شاسترن پٿاندر هر ساڻهار پنهنجي مڙهن موجب جنم وٺي ٿو. راجا اڳئين جوڻ ۾ ڀلا ڪم ڪيا هئا تنهن راجا ٿيو آهي. ڀنگيءَ اڳئين جوڻ ۾ ڀڄڙا ڪم ڪيا تنهن ڀنگي ٿيو آهي. ڀنگيءَ و!“

ڇڏي طرح صفائي ڪريو، ٻوڙا ڪريو، راجا جي آڱيا هڻو، ته ٻئي جنم ۾ راجا ٿي پوندا ٿا هاريٿو! پورهيو ڪيو، فرمان بردار ٿيو، چون ڇا نه ڪيو، ٻئي جنم ۾ اوهان زميندار ٿي پوندا!

مسلمان زميندار چوي ٿو: ”الله تعاليٰ بعض ماڻهن کي بعض ماڻهن تي شرف ڏنو آهي، قادر جي تقدير زميندار کي زميندار ڪيو آهي، هاريءَ کي هاري ڪيو آهي. الله جي حڪم کان سواءِ ڪڪ به نه ٿو ڇري. هاريٿو! حسد نه ڪيو، رضا تي راضي رهو!“ عيسائي پادري فرمائي ٿو: حضرت عيسيٰ جو قول آهي ته ”هڪ شاهوڪار بهشت ۾ وڃي اهو اهڙو مشڪل آهي جهڙو سڙيءَ جي پاڙي مان اُٿ جو لنگوٺ.“ هن جو مطلب آهي ته غريب انهيءَ ۾ خوش رهن ٿا، ايندڙ دنيا ۾ غريب بهشتي ٿي رهندا ۽ شاهوڪار دوزخي. فڪر ناهي جيڪڏهن شاهوڪارن هن دنيا ۾ ٿورو وقت عيش ڪيو، اڳتي غريب هميشه لاءِ سڪ ماڻيندا. هن خوابي دنيا جي تڪليفن ۽ مصيبتن جي پرواهه ناهي. غريبن کي پنهنجن حقن سارڻ ۽ رٿ ڇو ڪهڙو ضرور؟

اهڙيءَ طرح غريبن هارين ۽ مزدورن جي انقلابي جذبات کي ٽوڙڻ جي ڪوشش ڪئي وڃي ٿي. حقيقت ۾ زميندار مسلمان هجن يا هندو يا پارسي،

ٻاڻ ۾ هڪ آهن، سندن هلت چلت، لباس، طعام اعليٰ پيماني تي آهي. مسٽر همدليوب ڪهڙو، هڪي گوبندرام توڙي مسٽر فٽير جي گولوالا — ٽيئي فرسٽ ڪلاس گاڏي ۾ گڏجي سفر ڪن ٿا.

ٻئي طرف ذات هاري نه مسلمان، هندو، پارسي يا عيسائي — هڪ طاقت آهن، سندن رهڻي ڪهڻي هڪ جهڙي ۽ زميندارن کان الڳ آهي هنهنجي جاءِ ٿرڊ ڪلاس گاڏو آهي.

مسلمان زميندار مسلمان هارين کي اسلام جي نالي ۾ ۽ اسلام جو واسطو ڏيئي هندو هارين جي خلاف ڀڙڪائي ٿو ۽ هندو زميندار هندو هارين کي هندو ڌرم جي نالي ۾ مسلمان هارين جي خلاف ڀڙڪائي ٿو. سندن مقصد آهي هارين ۾ نفاق ۽ انتشار پيدا ڪرڻ. سندن واسطو اسلام يا هندو ڌرم سان اهڙو ناهي جهڙو پنهنجي زمينداري طاقت ۾ قرار رکڻ سان.

غلط ذليلبازيءَ جا اوزار

۱- ”پنهنجي آڱريون برابر نه آهن.“ — ان مان ثابت آهي ته قدرت ڪنڪي وڏو ڪيو ۽ ڪنڪي ننڍو ڪيو؛ ڪنڪي زميندار ڪنڪي هاري، ڪنڪي شاهوڪار ڪنڪي غريب. هي آهي زمينداري دليل.

اول ته سڀني انسانن جي ساخت قدرت هڪ جهڙي ڪئي آهي. ٻه اکيون، ٻه ڪن، هڪ زبان وغيره —

سڀئي انسانن کي هڪ جهڙا آهن. ائين ناهي ته غريب کي ٻه اکيون ۽ شاهوڪار کي ٽي ڀاڄا اٿيون آهن. سڀ انسان هڪ تقویم ۾ پيدا ٿين ٿا. ائين به ناهي ته زمیندار کي ماءُ پٺيان زمینداري مهر لڳل آهي. بلڪ ڪيترا غريب هاري آهن جي زمیندارن کان وڌيڪ طاقتور ۽ سهڻا آهن. مسٽر ڪوٽڙو شیر مله سان مله ڏڙهي ڏسي ته خبر پوئس.

ائين برابر آهي ته فهم ۾، ٻڌڪا ۾، ذهنت ۾، قوت ۾، سڀ انسان هڪ جهڙا نه آهن. پڙ ڇا! هو ڇو نه زمینداري نظام ۾ مال مالڪيت هر ڪنهن کي فهم ذهنت ۽ طاقت مطابق آهي؟ اڪثر حالتن ۾ قابل، اينادن ۽ عالم شخص مسڪيني ۽ محتاجي ۾ گذر ڪن ٿا ۽ ڪيترا جاهل ۽ بي ایمان صرف ٺڳي ۽ بد معاشي ذريعي ملن شان سان هلن ڇاڻ ٿا.

پنجن اکرين ۾ واقعي تفاوت آهي، پر اهو به ڪن حدن اندر آهي. جيڪڏهن ڇهه ڏيڍ انچ آهي ته وڏي ڇهه اکر اڍائي انچ اندر آهي. ائين ناهي ته ڇهه ڏيڍ انچ آهي ته اڳوڻو پنڇ فوٽ يا پنجاه فوٽ آهي. جيڪڏهن هاري اڌ سیر اڻو کائي ٿو ته زمیندار پنڇ هٿ کون ٿو کائي.

زمینداري نظام ۾ سنڌ اندر ٽي لک اهڙا هاري آهن جن کي هڪ ویسرو زمین به ڪانهي، ۽ ڪيترا

زميندار آهن جي ويهن ويهن هزارن ايڪڙن تي مالڪيءَ جو حق رکڻ لاءِ.

زمين جو ورهاڱو هر هڪ انسان کي سندس ضرورت ۽ صلاحيت مطابق ٿيڻ کپي. اهو ڪم موجوده زمينداريءَ کي ختم ڪرڻ سان ئي سرانجام ٿي سگهي ٿو.

اهڙيءَ طرح ”پنهنجي آڱريون برابر ٺاهڻ“ جو مثال غلط آهي. کاڌي، کائڻ وقت پنهنجي آڱريون برابر ۽ هڪجهڙيون ٿينديون آهن. مڪمل پنهنجي آڱريون هڪ ٿينديون آهن.

٢- ”تون به رئيس مان به رئيس ته گاڏي ڪير هڪليندو؟“ هي آهي پوءِ زمينداري پهلو.

اول ته جيستائين گاڏي هلائڻ جو معاملو آهي تيستائين حقيقي رئيس اهو آهي جو گاڏيءَ جي هلائڻ جي خدمت بچائي ٿو ۽ نه اهو جو گاڏيءَ تي خاموش ۽ معتبر ٿي ويهي ٿو يا سهي پئي ٿو.

پوءِ ته مناسب ائين آهي ته گاڏيءَ ۾ جيڪڏهن پنهنجي ماڻهو آهن ته هر هڪ داري تي گاڏي هلائي ۽ گاڏي هلائڻ جي خدمت جو شرف حاصل ڪري.

جيڪڏهن هر ڪنهن ماڻهوءَ کي سندس لياقت موجب قوم جو ڪم وراهي ڏنو وڃي ته ان حالت ۾ گاڏي هلائڻ، فلسفي کوجنا ڪرڻ، شعر لکڻ يا وزير ٿي ڪم ڪرڻ ۾ ڌڻو فرق ڪونهي.

سرمائيداري ۽ زمينداري نظام ۾ هٿن ۽ دماغ جي پور هٿي ۾، واهڻ ۽ شهر ۾، وڏو فرق آهي؛ جنهن ۾ هٿن جي پور هٿي کي نيچ سجهيو وڃي ٿو ۽ دماغي پور هٿي کي شريف ۽ اعليٰ سمجهيو وڃي ٿو؛ اها تفریق ڪهڙين خرابين جو بنياد آهي ۽ اڄوڪي سائنس جي زماني ۾ ان کي گهٽائي ۽ مٿائي سگهجي ٿو. اڄوڪي زماني ۾ ووٽر هلائڻ هڪ هنر ۽ باعث فخر سمجهيو وڃي ٿو ۽ نه باعث شرم.

الغرض ته رئيس ٿي به گاڏي هلائي سگهجي ٿي ۽ رفيق ٿي به گاڏي هلائي سگهجي ٿي؛ گاڏي هلائڻ رياست ۾ آهي، باعث شرم ناهي.

۳۔ ”هاري تھريڪ جو مطلب آهي سڀ هڪ جهڙا، يعني سڀ سڃاڻ. هاري تھريڪ جو مقصد اهو بلڪل ناهي ته سڀ سڃاڻين، بلڪه هي ته سڀ ساڻا ستاڻا ٿين. موجوده زمينداري نظام ۾ قوم جو فقط هڪ ٿورڙو حصو، اتي ۾ لوڻ ڇيٽرو، خوشحال آهي ۽ باقي سڄي قوم مسڪين ۽ بدحال آهي. زمينداري ختم ڪرڻ سان ملڪ جي سهوري زميندارين ۽ عوام لاءِ ترقيءَ جا دروازا کوليوندي، جي ماڻهو پيردگار آهن سي ٿيندي ۽ هر اڳي ويندا ۽ هاري زمين ۾ وڌيڪ دلچسپي وٺي پيداوار ۽ وڌائيندا. تنهنڪري مشنري ۽ باهه امدادي طريقن سان قومي پيداوار وڌندي، هاڻي

کان لڀي ڇڙ ٿي سگهندي. زمينداري نظام انهن وڏارن جي رستي ۾ رندڪ آهي.

هاري تهريڪ ڪڏهن به خيالي مساوات، هڪ جهڙائي ۽ برابري جي تائيد ڪانه ڪئي آهي، ڇاڪاڻ ته انسان جي تاريخ ۾ اها اڄ تائين ناممڪن نظر اچي ٿي. هاري تهريڪ هي تقاضا ڪري ٿي ته هر انسان کي زندگيءَ جي بنيادي ضروريات لاءِ ۽ ترقيءَ لاءِ هڪ جهڙا موقعا ملن.

سرمائيداري ۽ زمينداري نظام جي مساوات ۾ ٽهن پاتين واري ملازمت کي به ساڳيو پگهار ليه روپيه ته ٻن پاتين واري کي به ساڳيو، ”هڪ جهڙو،“ پر روزگاريءَ ۾ جوان لاءِ به پينشن ڪانه ته پوڙهي پنگلي لاءِ به ڪانه، يعني ”هڪ جهڙا“ — ٻلي مرڻ، توڙي ٻنن، توڙي چوري ڪرڻ. ساڳي مزوري لاءِ جوان به اٺ ڪلاڪ پورهيو ڪري، زال به اٺ ڪلاڪ ته پوڙهو به اٺ ڪلاڪ، سڀ ”هڪ جهڙا“. هر هڪ مرد کي ”هڪ جهڙو“ حق آهي ته ٽي چار زالون پرڻهي ۽ ڇڪلي کي وسائڻ جو به زالن توڙي مردن کي ”هڪ جهڙو“ حق.

هاري نظام ۾ اهي ”هڪ جهڙا“ ڪونه آهن. هاري نظام ۾ پوڙهن، جڏڏن ۽ لڳ پياريندڙ مائرن تان پورهيو معاف آهي ۽ هو گذران لاءِ پينشن جا حقدار آهن.

جا نيميشن قوم کي پرڻي آهي. ٻارن تان پورهيو معاف آهي. ته جيئن هو تعليم ۽ تربيت وٺي قوم جي خدمت جا لائق ٿين. ڏهن پاتين واري ملازم کي ايترو پگهار ۽ نوخطا ملن جيئن هو سٺ آرام ۽ اطمينان سان زندگي بسر ڪري سگهن. ٻڌندي ۽ روزگار تي هر ڪنهن انسان جو حق آهي ۽ جنهنجي مهيا ڪري ڏيڻ لاءِ قوم ۽ قومي حڪومت هيشه ٻڌل آهي.

اٺين، ناهي ته هاري، تهرڪه سيني کي سڄو ڪرڻ چاهي ٿي. هاري تهرڪه چاهي ٿي ته بيڪار زميندارن جي گهڻي کاڌي سبب بد هالهه ڪي بند ڪيو وڃي ۽ ان اپائيندڙ هارين جي بڪ ڊرڙ ڪئي وڃي.

۴- ”هاري تهرڪه هارين ۽ زميندارن جي وچ ۾ طبقاتي ڪشهڪش پيدا ڪري قومي شيرازي کي لوڙي ٿي.“ هاري ۽ زميندار جي وچ ۾ واقعي طبقاتي ڪشهڪش آهي، جنهن ۾ هاري طبقو مظلوم آهي ۽ زميندار طبقو ظالم. ظالم هيشه پنهنجي ظلم کي لڪائڻ لاءِ هن واقعي ڪشهڪش کي لڪائي ٿو ۽ انجو انڪار ڪري ٿو. هاري تهرڪه هن ڪشهڪش کي ننگو ڪري ڏيکاري ٿي ۽ ساڳئي وقت ان ڪشهڪش جي ختم ڪرڻ جا اپاءَ به ٻڌائي ٿي. جيڪڏهن قوم جو شيرازو لوڙيو آهي ته زمينداري ۽ جيڪڏهن طبقاتي ڪشهڪش پيدا ڪئي آهي ته زمينداري نظام ۽ نه

هاري تحريڪ. هاري تحريڪ هرڪنهن لاءِ صلاح، امن ۽ ترقي چاهي ٿي ۽ اهي ٽڏهن ۽ ٻي سر ٿي سگهندا. جڏهن زمينداري ختم ٿيندي، ۽ جائي ان ڪم ڪم جو بنياد آهي.

هـ ”هاري جاهل آهن، هنڪي پاڙهيون، لائق ڪو؛ ۽ پوءِ هنڪي حق وائي ٿو.“

هاري برابر اڪثر حالت ۾ ان پڙهيل آهن، پر موجوده زمينداري نظام ۾ هنڪي پاڙهيون جو ڪم بلڪل مشڪل، ناهه ڪن جهڙو آهي.

زميندار ٿو چاهي ته هاري پڙهي؛ پڙهيل هاري سڃاڻپ ٿيندو ۽ مٽيءَ يا ٽڏي تي وهڻ جي بجاءِ زميندار جي سامهون ڪرسيءَ تي ويهڻ جي جرئت رکندو ۽ آخر زميندار جو انتظام بگاڙيندو.

عملدار ٿو چاهي ته هاري پڙهي؛ جاهل هاريءَ کي ڦرڻ لتاڙڻ سولو آهي؛ پڙهيل هاري ٻوٽو ته به رشوت خلاف گهٽ تر ڪم ڪندو.

ملا مولوي ٿو چاهي ته هاري پڙهي؛ ان پڙهيل هاري وائيس تعويند، دعائون ۽ استغفار ڪڍائي ڪجهه نه ڪجهه ٿئي ٿو. پڙهيل هاري مولوي کان عقلي سوال جواب ڪري انڪي منجهائي سگهي ٿو.

مرشد ٿو چاهي ته هاري پڙهي؛ پڙهيل هاري ٻين جي اصليت کي ٽاڙي وڃي ٿو ۽ انهن جو منڪر

ٿي وڃي ٿو. جاهل هاري انڌي اعتقاد ۾ مرشد تان
 قربان قربان پيو آهي ۽ مرشد لاءِ هي ڳالهه فائديمند آهي.
 اهو ئي سبب آهي جو هاري طبقو هيٺائين اٺ پڙهيل
 رهيو آهي ۽ جيستائين هارين سياسي طاقت ۽ حڪومت
 پنهنجي قبضي ۾ نه کڻي آهي تيستائين اٺ پڙهيل ئي رهندا.
 سنڌ ۾ بالغن جي تعليم جو ڊوئلنگ رڇايو ويو هو،
 پر هر ڪنهن کي خبر آهي ته ان مان ڇا ڪڍ ٿيل نڪتو.
 زوري ابتدائي تعليم لاءِ بهيچي سرڪار جي زماني
 کان وٺي قاعدا نهندا آهن، پر هارين کي ان مان ڪيترو
 فائدو حاصل ٿيو آهي؟

جيستائين زمينداري نظام جاري آهي ۽ هاري ۽ جي
 رسالي حالت خراب آهي تيستائين هاري ٻار اسڪول
 وڃي يا ڳئون چاري؟ اسڪول وڃي يا زمين تي پئي؟
 ماءُ کي نيرن پهچائي؟ اسڪول وڃي يا روتبو ڪري؟
 موجوده نظام ۾ جهڪڻ هن اڻڪڙ ٻيڪڙ جو هاري
 ٻار پڙهي به ٿو ۽ علمي لياقت حاصل ڪري ته ٿو ته
 اڪثر حالتن ۾ هو يا ته سرڪاري لوڪري وٺي ٿو يا
 ته وڪيل يا ڊاڪٽر ٿئي ٿو ۽ انهيءَ حالت ۾ هو
 هاري طبقي کان الڳ ٿي وڃي ٿو ۽ اڪثر سرمائيدار
 طبقي ۾ جذب ٿيڻ جي ڪوشش ۾ لڳي وڃي ٿو.
 ڪيترا هارين ۽ غريبن جا ٻار بهيچي رتپيدار يا
 وڪيل يا ڊاڪٽر وڃي ٿيا، انهن جي ڪار ناهن کان
 هاري خوب واقف آهن.

۱۹۱۷ع ٿاڻن روس ملڪ ۾ هارين جي اها حالت هئي جيئن اڄ هتي آهي، مگر دنيا ڏٺو ته جڏهن اتي هارين ۾ ۴۰ هزارن جي حڪومت ٺهڻ لڳي ته هنن ٽيئون سال جي عرصي ڏنڊ روس جي هيڏي ساري وڏي ملڪ ۾ جوڙيل جي جهڙن پتي ايراضي والاري ٿوري جتي دنيا ڪروڙ ۲۰ لک آهي، اتي هيتوڻ سو فني صدي تعليم آهي، سو فني صدي تعليم انگلن ۽ آمريڪا ۾ نه آهي، جيتوڻيڪ هنن ملڪن ۾ سرويائيڊاري ٻن سون ڏهه کان به وڌيڪ عرصي کان جاري آهي، تنهنڪري هي دليل ته هاري اڄ ۾ پڙهن ۽ پوءِ حق و ان غلط آهي، هارين کي پهرين دنيا مالي ۽ سياسي حق و ٿا آهن ۽ پوءِ ئي هو پنهنجي علمي ۽ تهذيب ۽ پنهنجي حالت سڌاري سگهندا.

قانوني اڏاوت

حڪمران طبقي يعني موجوده زميندار ۽ سرماييدار طبقو، عوام کي هيشه ائين ڏهن نئين ڪوڙ جي ڪوشش ڪندو آهي ته قاعدي قانون جي عزت ۽ تعميل ڪوڙ ۾ هڪ وڏي معاشي ضرورت آهي، پر ته سماج جو تمام نظر ڏي رهيو آهي ۽ ڏيندو آهي، قاعدا ۽ قانون جيڪي آسمان مان نٿا آهن، انصاف ۽ مساوات سان پرڏا آهن ۽ انهن کي ٿيڻ لڳا يا منسوخ ڪرڻ عوام جي مصلحت خلاف ۽ طاقت کان ٻاهر آهي.

حقيقت هي آهي ته تمار قاعدا قانون انهيءَ حڪمران طبقي ٻارڻ لاهيا آهن ۽ پنهنجي بچاءَ ۾ مذهبي لاءِ لاهيا آهن. ظاهر ۾ اهي قاعدا سڀني ماڻهن - شاهوڪارن ۽ غريبن - سان ”هڪجهڙو“ لاڳو آهن، پر عمل ۽ اثر ۾ اڪثر انهن قاعدن قانونن مان صرف شاهوڪار طبقي کي ئي فائدو پهچي ٿو.

قلم ۱۱۰ (ڪپ ڪ) ظاهر ۾ سڀني ”بد معاش“ ماڻهن جي ڪاررواين روڪڻ لاءِ ٺاهيو ويو آهي، مگر عمل ۾ اهو قانون زميندار طبقي غريب هاري طبقي جي خلاف استعمال ڪري رهيو آهي. زميندار بد معاشن کي انهيءَ قلم جي زور ۾ آندو نه ٿو وڃي. پنج چور زميندار، ٻه ٽي پوليس عملدار، سب ڊويزنل مئجسٽريٽ ۽ ڊسٽرڪٽ مئجسٽريٽ ”بد معاشن“ جي فهرست ٺاهين ٿا ۽ انهن تي مقدمو چالو ڪن ٿا. مقدمي هلندي، مئجسٽريٽ اهڙو ضامن گهرن ٿا جو هڪ هزار روپيا يا مٿي ڏنل پريمنڊڙ هجي ۽ ٻن ٽن مهينن اندر رهندڙ هجي. ان حالت ۾ يا ته اهو غريب ڪنهن زميندار جو محتاج ٿئي ٿو يا ته جيل اندر وڃي ٿو ۽ اڪثر حالتن ۾ جيل ۾ وڃي ٿو. ضامن جي شراعت يا اهليت جو معيار ڏنل آهي ۽ جيئن وڌيڪ ڏنل پريمنڊڙ ٿيڻ وڌيڪ معتبر ٿين ٿا. ان جي قانون موجب جو ماڻهو ڏنل نٿو ٿري، ان ٻه اخلاق ڪيڏا به بلند هجن، ان جو نڪ اثر ڪيڏو

به وسيع هجي، پر هو ڪنهن ”بمعايش“ جو ضامن ٿي ڪونه ٿو سگهي. هي شرف صرف زميندارن جو آهي. مقدمو ڪرائيندڙ به دسترڪٽ مئجسٽريٽ ۽ اپيل جو فيصلو به انهيءَ وٽ ۽ داد سيشن جج وٽ اهي آهي زمينداري قانون.

زميندارن جي عام دعوى آهي ته اسان ئي اثر رسوخ جا صاحب آهيون ۽ اسان ئي ڏوه بند ڪرائي سگهون ٿا. جيڪڏهن زميندارن جي دعوى سچي آهي ته هڪدم ڏوه بند ٿيڻ کپن. پر ڏوه بند ڪونه ٿا ٿين. انهيءَ مان به نتيجا هڪڙي سگهجن ٿا: يا ته زميندارن جي دعوى باطل آهي، يا ته ڏوهن ۾ خود زميندارن جو هٿ آهي.

قلم ۳۷۹ (پ ڪ ڪ) چوريءَ جو قلم ڏسو. هي اڪثر زميندارن جي ملڪيت جي بچاءَ جو قلم آهي جيڪڏهن ڳوٺ جا سوين غريب بک وڳهي ڦٽڪي رهيا آهن، پر ڪنهن کي مجال ناهي جو هڪ شاهوڪار جي اثاڻ گدام مان هڪ سیر ان جو نه کڻي سگهي. سیر ان جو ڪٿڻ معنیٰ ذلالت خواري ۽ قيد جي سزا. دل جي قاعدي کي ڏسو. پنجن ايڪڙن وارو ننڍو کاتيدار به ويهه روپيه ايڪڙ جي حساب سان ڍل ڀري ٿو ۽ پنج هزار ايڪڙن وارو وڏو زميندار به ۲۰ روپيه ايڪڙ جي حساب سان ڍل ڀري ٿو، حالانڪ پنجن

ٽيڪڙن مان ايتري پيميداش مس ٿئي ٿي جا ان کاتيدار جي گذاري لاءِ ڪافي ٿئي. جا به ڏل هو پري ٿو سا هو گویا پنهنجن ٻچن کي هڪ ماري پري ٿو.

جيڪڏهن فصل نه ٿو ٿئي ته معافي رول اهڙا آهن جو وڏي زميندار ۽ ننڍي کاتيدار لاءِ ساڳيو قانون آهي. اڪثر حالتن ۾ وڏن زميندارن کي معافي ملي ٿي ۽ ننڍن کاتيدارن کي فصل گهٽ هوندي به جواب سمجھجي بقا ۽ ارتقا لاءِ قاعدو قانون ضرور ڪهي پر ان جو وڏو مدار آهي قانون ٺاهيندڙن تي، ۽ قانون کي عمل ۾ آڻيندڙن تي. قانون ٺاهيندڙن هميشه پنهنجو جي مفاد کي سامهون رکي قانون ٺاهيا آهن.

اڄ تائين سرمائيدار ۽ زميندار طبقو ئي حڪمران طبقو ٿيندو آيو آهي. موجوده حڪومت زميندارن جي هڪ اڌيڪڙو (ڪاروباري) ڪاميٽي آهي ۽ موجوده قاعدن قانونن ۾ زمينداري، سرمائيداري سمايل آهي. ان ۾ زمينداري نظام جون تمام خرابيون موجود آهن، جيئن ته قانون قاعدن قانونن جو لباس ”هڪجهڙائي“ جي رنگ ۾ رڳيل آهي.

زمينداري جي ختم ڪرڻ سان زميندارن جا ٺهڻ قانون ۽ جوڙجڪ به ختم ڪرڻا پوندا ۽ اهڙا نوان قانون ٺاهيا پوندا جي عوام جي مفاد لاءِ ڪار آمد ثابت ٿين. موجوده فوجداري ۽ ديوالي قانونن کي مائلو ٿي.

انهن قانون جي، نقط ايتري، حد تاءِ عزت ٿي سگهي
 اتي هيتري حد تائين اهي عوام جي مفاد کي بچائين ٿا.
 سرماڻيدار ملڪو هيشڪ لاءِ يا هر حالت ۾ عوام جي
 مفاد کي نظر انداز ڪري نه ٿو سگهي، ڇاڪاڻ ته سرماڻيدار
 ملڪو به هڪ جدا، الڳ، آزاد دنيا ۾ نه ٿو رهي. هن
 جي ساري زندگي عوام سان ڳنڍيل آهي، بلڪه هن
 جو دار و مدار عوام جي هڪدم تي آهي. اهو ئي سبب
 آهي جو وقت جي تقاضا کي محسوس ڪري پاڻ بچائڻ
 لاءِ زميندار مجبوراً ٿورا ٿورا عوامي قانون به ٺاهي ٿو
 ۽ پنهنجي ننڍي مفاد کي ڪجهه قربان ڪري ۽ وڏي
 مفاد کي بچائي ٿو. زمينداري کي بچائڻ لاءِ سنڌ ٽيننسي
 ائڪٽ هڪ حيار آهي. انهي سنڌ ٽيننسي ائڪٽ ۾
 زميندار قانون ٺاهيندڙن جي چالاڪيون ڪيون آهن
 اهي اڳتي هلي ظاهر ڪيون وينديون. انهن مان صاف
 ظاهر ٿيندو ته زمينداري ختم ڪرڻ کانسواءِ هارين جي
 لاءِ نجات نا هڪن آهي.

زمينداري ۽ عيوضو

روس ڇين ۽ ٻين ملڪن ۾ هاري مزدور، تهريڪ
 هي ڪاهياڻي ۽ اتي زمينداري جي خاتمي کي ڏسي
 ۽ پنهنجي وطن جي هاري تهريڪ جي وڌندڙ طاقت
 کان خائف ٿي اسان جا زميندار به زمينداري ختم

ڪير لاء تيار ٿيا آهن، بشرطيڪ انهن کي سندن
زمینداري ۽ جو عيوض ملي.

سندن مطلب آهي ته زمين جي عيوضي جا لکها
روپيا وٺي عيش ڪريون، يا ڪنهن ڌنڌي ۾ لڳائي
پئسا ڪمليون ۽ هارين جي آزار کان آزاد ٿيون.

اهو عيوضو ڪين ڪير هاري ڏئي؟ ڇي اهو عيوضو
ڪين سرڪار پوري ڏئي ۽ سرڪار اهي پئسا هارين کان
قسطن ۾ وصول ڪري. ان جو مطلب اهو ٿيندو ته
هاري ملڪو لکن ڪروڙن روپين جي قرض هيٺ آندو
وڃي. جيڪڏهن ڪو هاري قسطون نه ڏيئي سگهي ته
زمين جي گرائٽ رد. راج ڪاتي ۾ ڏنو ويو آهي ته
هارين ۱۵ قسطن مان ۱۰، ۱۲ قسطون ڏليون آهن، پر
جي هڪ يا ٻه قسطون لاڃاري سبب ڏيئي نه سگهيا
آهن ته سڄي گرائٽ رد ۽ سرڪار ۾ سمورا جمع ٿيل
پئسا به سرڪار جي حوالي ۾ ضبط. ٻئي کان به جواب
۽ پئسن کان به انڪار. زمين جي عيوضي جي حالت ۾
ساڳي روٽڻاڪ هارين سان به ٿي سگهي ٿي.

هڪڙا اهي زميندار آهن جنکي رڳو ٻيون ايراضيون
انگريزن کان عنايت ٿيون هيون. انگريزن اهي عنايتون
قومي مفاد خاطر ڪن ليڪ عنصرن کي ڪونه ڪيون
هيون، مگر قومي غدارن سان ڪيون هيون ته جيئن
اهي سندن حڪومت سان وفادار رهن ۽ قومي آزادي ۽

جي تحريڪ کي ڪهاڻ ۾ مدد ڪن. اهڙا زميندار يا
 سندن پويان اهڙين زميندارين جي ختم ڪرڻ سبب
 عيوضي رابطا جا حقدار نه آهن، مگر انهن ٽانهن قوم جو
 گهڻو قرض آهي جو انهن کان وصول ڪرڻ گهرجي.
 ٻيا اهي زميندار آهن جن جي وڏن معمولي قيمت
 (۾ چار روپيا في ايڪڙ) تي زمينون خريد ڪيون هيون.
 انهن زميندارن کي قيمت کان گهڻو وڌيڪ عيوضو اڳي ئي
 ملي چڪو آهي. پورو حساب ڪتاب ڪيو ته انهن
 زميندارن کي به عيوضو قوم کي ڏيڻو پوندو ۽ ٻيڻو پوندو.
 تڏهن زميندار آهن جن تازو براج مان زمينون خريد
 ڪيون آهن ۽ ڪن حالتن ۾ اها قسطن ڏيئي رهيا آهن.
 جن هارين پوري زمين خريد ڪئي آهي انهن تان
 باقي قسطن معاف ٿيڻ ڪن.

جن ماڻهن وڏيون خريداريون ڪيون آهن انهن جي
 مالي حالت سٺي آهي. سٺي مالي حالت کان سواءِ هو
 زمين خريد ڪري ئي ڪو نه سگهن ها. انهن جي مالي
 حالت سٺي ئي آهي ته اها به هارين جي مهنت سان،
 مثال لاءِ حيدرآباد ضلع ۾ چوڌري مهملو صادق پنجاب
 مان اچي ڏهه ٻاره سال اڳ فقط ٻه اڍائي سؤ ايڪڙ
 زمين ماڻي تعلقه ۾ سک زميندارن سان پائوار ٿي براج
 کاتي مان مقاطع تي کنيان هوا. سڪن جي وڃڻ ڪري
 هن سهوري زمين تي قبضو ڪيو ۽ آهسته آهسته هن

وڌيڪ زمين خريد ڪئي، تان جو هاڻي هن کي سڄي حيدرآباد ضلع ۾ ڏهه ٻاره هزار ايڪڙ زمين قبضي ۾ آهي. اها سموري براج مان ڪٽل ڪيل زمين حقيقت ۾ هارين جي پورهئي مان ٺهي آهي ۽ هارين کي ملڻ ڪپي. اهڙن زميندارن کي ٿوري ايراضي گذران لاءِ رکي باقي سموري زمين تان دست بردار ٿيڻ گهرجي ته جيئن اها هارين ۾ تقسيم ڪئي وڃي.

سوال اٿي سگهي ٿو ته جيڪڏهن زمين اڃان مفت هارين ۾ تقسيم ڪئي وڃي ته براج ٺهڻ تي ڪيل خرچ ۽ ڪنيل قرض جو پورا ٿو ڪيئن ٿي سگهي ٿو.

سکر براج جو سمورو قرض پوري ڏنو ويو آهي. ڪوٽڙي براج جي قرض ۽ سرڪاري خرچ لاءِ هيٺين طرح انتظام ٿي سگهي ٿو:-

زمينداري ختم ڪرڻ ۽ زمين هارين ۾ مفت تقسيم ڪرڻ سان هاري موجوده رڪنن موجب ڊل ته ڏيندا، بلڪ ان کان ڏيڍ وڌيڪ رقم ڏيئي سگهندا. جيڪڏهن ڊل مان هيٺ ڇهه ڪروڙ روپيا ساليانو آمدني آهي ته هاري سڌو سرڪار کي نو ڪروڙ روپيا ڊل ڏيئي سگهندا (بشرطيڪ زمين تان زميندارن جو هڪ ڪڍيو ويندو ۽ سموري پيداوار مالڪ هاري ڏيندا). هي آهي سرڪاري آمدني ۽ جي حالت جو امڪان. پر زمينداري ختم ڪرڻ سان سرڪاري خرچ ۾

حيرت انگيز تخفيف هڪ لازمي نتيجو آهي .
ملڪ ۾ انسانن ۽ تڪرارن جو وڏو بنياد زمين آهي .
بنياد ڪل، رڪارڊ جا تڪرار، حد نشانن تي تڪرار،
پئسي ۽ جا جهيڙا، وغيره، جڏهن سهوڙي، زمين هارين
۾ تقسيم ٿي ويندي تڏهن اهي سڀ جهيڙا بند ٿي ويندا.
جڏهن هر ڪو هاري پنهنجي زمين وارو ٿيندو
تڏهن هاري طبقي جي موجوده سڪيني ۽ بدحالي
خوشحالي ۾ تبديل ٿيندي ۽ چورا ڪاري، خولن ۽ ڌاڻ
جا ڏوڏ گهٽجي ويندا.

زميندار جو هاڻي پئسي جي ڪثرت ۽ اثر ڪري
هڪ گناهين جو مجسمو آهي سو بدڪارين کي ڇڏي
ليکي ۽ ڀلائي ڏانهن مائل ٿيندو.

ڏوڏن کي ڪڍڻ ڪري هيڏي ساري پوليس عملي
جي ضرورت نه رهندي ۽ نه هيٽرن مئجسٽريٽن جي .
وڪيل طبقو جو به ملڪ جي وڏي پيداوار تي ڌاڙو
هڻي ٿو گهڻي ڀاڱي گهٽجي ويندو. اهڙي طرح
جڏهن سرڪار جو خرچ گهٽجي ويندو تڏهن عوام تان
ڊين ۽ ٽئڪس جو بار به گهٽائي سگهيو.

موجوده زمينداري نظام جيڪڏهن اڃا به قائم رهيو
ته عوام جون حالتون اڃا به بهتر ٿيڻ واريون آهن. عوام
۾ جيڪن سڃاڻي وڌي ٿي ۽ عوام پنهنجا حق ڪهن ٿا
تيئن طبقاتي ڪشمڪش پنهنجي اصلي روپ ۾ ڏسڻ ۾

ايندي، زمینداروڌيڪ عرصي طور يقان ڪم آڻيندا ۽
 ملڪ ۾ بڊامتي ۽ بي ايمالي، رشوت خوري، دهشت
 انگيزي، وڌلڌي، انجور، لاڙهي، شين جو ٽمندو، وڌيڪ
 پوليس، وڌيڪ منجسٽريٽ ۽ وڌيڪ سرڪاري خرچ،
 وڌيڪ سرڪاري خرچ ۽ وڌيڪ سرڪاري ٽئڪسون
 ۽ بي لڙن ۽ لڙن جي معقول عام غريب جي وڌيڪ مصيبت،
 ۽ ملڪ ۾ وڌيڪ بڊامتي ۽ بي ايمالي ۽ دهشت انگيزي،
 انهي ڪري انتهائي.

تنهنڪري قوم لاءِ والهي دستوا هو آهي ته زمينداري
 کي ختم ڪيو وڃي ۽ پنهنجو عوامي ڪم ۽

باب ٻيو

زمينداري ۽ انگريز

هند پاڪستان ۾ انگريزن جي تاريخ جا ٻه پاسا آهن.
هڪ روشن پاسو ۽ ٻيو اولڏاڻھون پاسو.

انگريزن کان اڳ هند پاڪستان جي هزارها سالن
جي تاريخ هڪ ڀرائي دهقالي زندگي جي تصور هئي.
ڪنھن راجا، نواب، حاڪم ۽ بادشاهه هن سر زمين تي
آيا ويا، ٻن ملڪن جي رهڻي ڪرڻيءَ ۾ ڪو خاص ڦيرو
ڪونه ٿي آيو. ملڪ جي پيداوار جا ذريعا ساڳيا هئا،
اوزار ساڳيا هئا ۽ ڪم جا طريقا ساڳيا هئا. سماجي زندگي
ڀرائي هئي ۽ هر ڳوٺ عام طرح هڪ ننڍي مڪمل
حڪومت هئي. ”ٻارهن ڪو هن تي بادشاهه“ هڪ
مشهور ٻهاڪو آهي. هر ڳوٺ يا شهر ۾ ماڻهو پنهنجن
اڪثر ۽ مکيه ضرورتن لاءِ پوريون ڪري سگهندا هئا.
زمين ڳوٺ جي ماڻهن جي عام ملڪيت هئي ۽ چراگاهه
به عام هئا. گهر گهر ۾ پنهنجو چرخو هوندو هو ۽ زالون
دراغت جي وقت ۾ ست ڪٽينديون هيون. هر ڳوٺ
۾ پنهنجو ڪنڀار، لوهار، ڊڪڻ، حجام، موچي، ڏوپي
هن ۽ ان کي سڀ ڳوٺاڻا هر فصل تي مقرر لاهڻ ڏيندا
هئا ۽ انهن جي پرورش ڪندا هئا. شهر جو پٽيل ڪران

جا فيصلا ڪندو هو. سرڪار کي ٻيل روڪ پئسن ۾ نه پر جنسن ۾ ڏيبي هئي ۽ اها سموري پيدايش جي پنجن حصن ۾ ٻئي کان مٿي نه هوندي هئي. زمين جي وڪري ڪرڻ، يا گروي رکڻ يا نيلام ڪرڻ جو سوال ئي ڪونه لندو هو.

جيڪڏهن ڪنهن ڳوٺ جو آدم وڌندو هو ته پيو نئون ڳوٺ ٻڌو ويندو هو ۽ ان جو نمونو به ساڳيو هوندو هو. الهی ۽ ڳولائي زندگيءَ ۾ حالالڪ هڪ قسم جي سادگي سان ۽ قناعت هوندي هئي، پر ان ۾ ترقيءَ جا اسباب ڪونه هئا. زندگيءَ جي ساڳي طرز جا هزارن سالن کان هلي آئي ٿي ان ماڻهن ۾ صبر ۽ سهڻ جي طاقت کي وڌايو ۽ اهو يقين پيدا ڪيو ته هميشه لاءِ دنيا ۽ سماج جو معاملو ائين ئي پيو هلندو. ”قسمت“ جو لکيو ”انسان ڪيئن بدلائي سگهي ٿو؟ انهيءَ ڪيسان، بڪرنڪ، زندگي انسان کي پنهنجي اصلي قولن ۽ امڪانن کان بي خبر رکيو ۽ انجي جوهرن کي اڳتي وڌڻ کان روڪي ڇڏيو. انسان جو هن دنيا ۾ هر ساهدار کان اولچي حيثيت رکي ٿو، جو فطرت جو بادشاهه آهي سو گھو ۽ ٻولي جي پوڄا ڪرڻ لڳو ۽ ڪالي مندر ۾ ۽ ستيءَ جي دمن سان انساني خون کي مذهبي شان سمجهڻ لڳو. مسلمانن ۾ پير پورستي، وهر پورستي ۽ قبر پورستي بت پورستيءَ کي وڃي لهڻيون لڳيون.

عامر چلڻ، رعيت جي اها حالت هئي ۽ دائمي سادگي،
يڪ سالگي ۽ يڪ رنگي. ليڪن انهن کي حالتن بادشاهن
جي حالتن جي ابتڙ ڪئي ۽ عياشي، مطلق العنانِي،
جبر، بي ثباتي ۽ دائمي تبديلي.

انهي جي ڪارڻ هي رنگ ۽ هي لطف زندگي ۾ غلامِي
۽ بظن ۽ جاءِ اڪيچار، مثال ملن ٿا، ۽ ملڪ جي بيوس
حالتن جي ڪري اڌاڻيان ڪاهي ملڪ جي ڦرلٽ
ڪندا هئا.

حڪومت جا ٽي مک ڪاٺا هئا. مالي، کاتو يا رعيت
جي لٽ ۽ جنگي کاتو، يا ٻاهرين ملڪن جي لٽ ۽ وفاءِ
عامر يا واهن ۽ رستن جو لاهڻ، علم، هنر فقط ڪن ٿورن
ماڻهن جي لطيبي بندو هو.

انگريزن هڪ طرف الهي ۽ ڳوٺاڻي زندگي کي ٿوڙيو
سائنس، علم، هنر جي ذريعي اسان جي ملڪ لڙڻو ٿي ۽
جي اسباب، پيدا ڪرڻ جو تاريخي فرض ادا ڪيو. ٿي
ٻئي طرف سائنس ۽ علم جي فائدين کي هڪ خاص ۽
ٿوري طبقي تائين محدود ڪري عام ماڻهن ۽ خاص
ڪري هارين جي حالت کي خراب ڪري ڇڏيو، ڇو جو
هيٺ ڏيکاريو ويندو.

انگريزن جي تاريخ جو روشن پاسو

انگريزن سڀ کان پوءِ ڪارگر شئي ڄاڻي
آڏي ساڻهي ويل ڪاٽي، جمو ٿيڪ ويل ڪاٽي، آڻڻ

۾ انگريزن جو پهريون مقصد هو هتان جو ڪچو مال (الاج، ڪپه، اُن، چمڙو وغيره) ڪڍي سامونڊي بندرن تي پهچائڻ ۽ ولائيتي ٺهيل مال (ڪپڙو، بسڪوٽ، بوت ۽ ڪلون وغيره) هتي جي شهرن ۾ پهچائڻ، فوجون ۽ افوجي سامان جي نقل وحرڪت ڪرڻ، پرنسپلن ماڪه اچي مختلف حصن کي گڏائي ڇڏيو ۽ واپار جي لون طريقن ۽ موقعن کي کولي ڇڏيو.

انگريزن جي ٻي وڏي نهمه هئي پرنسپل پرنسپل پرنسپل جي ذريعي ڪتابن جي ڇپائيءَ ۾ سهوليت ۽ سهانگائي پيدا ٿي جنهنڪري علم جي روشنائي عام ٿيڻ لڳي. جي ڪتاب اڳ هت جا لکيل هوا ۽ مهانگا ۽ ناياب هوا ۽ فقط حاڪم ۽ نواب خريد ڪري سگهندا هوا، سي هاڻي عام جام نزار ۾ وڪامڻ لڳا. اسڪولن ۽ ڪاليجن جو بنياد پيو، يونيورسٽيون قائم ٿيون ۽ تعليم وڌارو ڪيو.

انجنيئر ۽ ماهرين، ٻڪا رستا ۽ پليون ٺاهيون. سکر پراجي انگريزن جو شاندار ڪارنامو آهي. سکر پراج کان اڳ سنڌ جي آبادي گهڻو گهٽ هئي، پاڻي جو بندوبست اهڙو ٻڪو ڪونه هو. سکر پراج سنڌ لاءِ وڏي نعمت ثابت ٿي آهي.

انگريزن اليڪٽريڪل ٽار جو بنياد وجهي ملڪ جي ٽرانزپورٽ حڪم کي وڌيڪو ڪري ڇڏيو.

انگريزن ۱۸۳۵ع ۾ آزاد پريس اخبار جو بنياد وڌو. جنهنجو ايشيا ۾ رواج ڪونه هو. عام راءِ تي هنجو وڌو.
الڳ ٿيو.

انگريزن هند - پاڪستان ۾ هڪ پڙهيل طبقو پيدا ڪيو. هن ۾ انگريزن جو مقصد آفيسن لاءِ ٿوري پگڙي تي ڪلارڪن پيدا ڪرڻ جو هو. مگر هڪ دفعو جيروشي پکڙي آئي ته انجي ترقيءَ ۽ نتيجن جي ڪري ٿي ڪانه ٿي ٿئي. اهو ئي طبقو اڳتي هلي ملڪ جي سياسي آزاديءَ جو علمبردار ٿيو.

انگريزن ديسي فوج جو بنياد وڌو ۽ اڪي ولايتن اوزارن ۽ تربيت سان تيار ڪيو. اها هندوستان جي پگهار تي هندوستانين جي خلاف انگريزن ڪتب آندڙ هندستان جي ذليل حالت جو اظهار ڪيو آهي. پر اڳ هلي انهيءَ ئي فوج انگريزي شهنشاھيت جي خاتم لاءِ حالتون پيدا ڪيون.

انگريزن پهريون دفعو ڪراچيءَ کان ڪلڪٽو ٽوڪيو ۽ ڪشمير کان ڪولامو تاءِ هڪ مرڪزي حڪومت قائم ڪئي، جتان مغل ڪري سگهيا هئا ته آسوءَ ڪا پيا. هي انگريزن جو هڪ وڏو ڪارنامو هو جنهن ۾ اڳتي گهڻا نتيجا لکيا ۽ لکري رهيا آهن. مسلمانن جي شروعات نه انگريزن ڪرائي ۽ پاڪستان جي ۾ انگريزن جو وڏو هڪ هو.

(مسلم ليگ ۽ پاڪستان مان انگريزن جي مراد مسلمانن سان همدردِي ڪانه هئي. - سندن مطلب هو هندو مسلم اتفاق وڌائي ماڻه کي تسلط ڄمائي.)
انگريزن حڪومت جي بنياد پر وڏا ڦيرا آندڙ ۽ انهنجو آخري نتيجو اهو نڪتو جو هنئر اسان جي ملڪ ۾ جمهوريت، عوامي حڪومت جي تعمير لاءِ شروعات ٿي وئي آهي.

ميرن يا ڪلهوڙن يا مغلن جي حڪمرانن ۾ جمهوريت ڪانه هئي. - مير علي نواز جو جانشين سندس وڏو پٽ مير فيض محمد ٿيو، پوءِ ڪافي ان ۾ حڪومت جي اهليت نه به هئي. مير فيض محمد جو جانشين مير امام بخش ٿيو ۽ ان ۾ عوام کي ڪوبه حق ڪونه هو ته انباري ۾ هٽاءِ ڏين.

انگريزن انهيءَ شخصي حڪومت کي هميشه لاءِ ختم ڪيو. هنئر پاڪستان يا هندوستان ۾ جيتوڻيڪ حقيقي، عوامي جمهوريت ڪانه آهي تڏهن به جمهوريت جا بنياد انگريزن وڌا آهن.

جڏهن باليءَ پاڪستان، قائد اعظم وفات ڪري ويو تڏهن سندن جانشين سندس ڪو عزيز ڪونه ٿيو، جڏهن قائد ملت امانت علي خان وفات ڪئي تڏهن سندس جانشين سندس وڏو پٽ مسٽر ولايت علي ڪونه ٿيو. پر وقت ٿي حڪومت جو بنياد وڌي عوام کي موقع

ڏٺو ويو آهي ته هو پنهنجو رهنما ۽ حڪم پاڻ چوليدين-
جيتوڻيڪ اڃا تائين آزاديءَ سان ووٽ استعمال ڪرڻ
پر عوام لاءِ رڪاوٽون وڌيون وڃن ٿيون ۽ صحيح نمائندا
چونڊ جي لٽا اچن، مگر جمهوريت جي اصول کي ميدان
۾ آندو ويو آهي.

افغانستان، ايران، عراق، عرب ۾ اڃا تائين پراڻو بادشاهي
طريقو هليو اچي - هند - پاڪستان مان اهو پراڻو طريقو
ختم ڪيو ويو آهي - هن ۾ انگريزن جي پارليمنٽ دنيا
لاءِ وڏو مثال قائم ڪيو آهي -

انگريزن اڪيچار ايجادائن ۽ مشينن رستي هن ملڪ
جو نقشو ٺهي ڦهراي ڇڏيو آهي ۽ جهازن، ريلن، ٽيليفون،
ريڊين، فونن، ڪئمروئن، خوردنيين، دوربينن وغيره
اهي ڪرڻا ڪري ڏيکاريا آهن جو انگريزي تهذيب
جي هڪ سو سال قديم زماني جي هزارن سالن کان
وڌيڪ ڪم ڪيو آهي؛

انگريزن کان اڳ، ڳولائي سماج ۾ ڏندڙا دائمي
طرح ورچيل هوندا هئا، ڪنڀر جو پٽ ضرور ڪنڀر
ٿيندو، مڇيءَ جو پٽ ضرور مڇي ٿيندو. ذات پات
جو زور هو ۽ مزدور طبقو، ڪنڀر، لوهر، مڇي، ميربحر
عزت وارو طبقو نه سمجهيو ويندو هو، ڪا سڀي لفظ نفرت
وارو لفظ هوندو هو. انگريزن جي زماني ۾ تعليم وٺي،
بي بي ايم اي امتحان پاس ڪري هڪ چيو يا سولنگي

يا ڪوري به وڏي عهدي تي فائز ٿي سگهي ٿو جنهنجي ملاقات لاءِ وڏي پر وڏو جواب سردار نه دروازي تي رپورٽ ڪرائي ٿو. ميرن يا اڳوڻن ڏينهن ۾ وڏا عهدا صرف سردارن ۽ خانداني حيثيت موجب ڏنا ويندا هئا ۽ نه لياقت موجب. انگريزن الهي ۽ سرداري دسم يا فيوڊل سسٽم (Feudal System) کي وڌيڪ ڌڪ ڏيئي هڪ ترقيءَ جو ڪم ڪيو.

انگريزن جي بدولت اسان جي ڳوٺاڻي زندگي منجهي شهري زندگي ۾ تبديل ٿيندي وڃي ٿي ۽ اسان جي تهذيب، تخيل، ۽ نظريه روز بروز بدلتا وڃن ۽ ترقي ڪندا وڃن.

پنڌ ٿي رستي هڪ ماڻهو جو آواز هڪ ئي وقت لکن ماڻهن تائين پهچي سگهي ٿو. هڪ روزاني اخبار هڪ آني ۾ مائي ٿي ۽ ان ۾ سڄي دنيا جون خبرون هر روز ملن ٿيون. هڪ پرنٽنگ پريس هڪ ڪلاڪ ۾ ويهه هزار پها چاپي سگهي ٿي. جيڪڏهن موجوده حڪومت چاهي ته هوند هڪ به ماڻهو اڻ پڙهيل نه رهي. جيڪڏهن حڪومت چاهي ته ماڻهن جي صحت بهتر ڪري سگهي ٿي ۽ عمر وڌائي سگهي ٿي، جيئن يورپ جي ماڻهن جو وزن، قد ۽ عمر اسان جي ملڪ کان وڌيڪ وڌي ويا آهن.

هي آهن حالتون ۽ امڪانات جي انگريزن هن ملڪ

لاء ٻندا ڪيون آهن. هي آهي انگريزي تاريخ جو روشن پاسو ۽ جنهنجو انڪار فقط تنگ نظري يا جهالت ئي ڪري سگهي ٿي.

انگريزي تاريخ جو اونداهو پاسو

انگريزن جي اچڻ ڪري جيتوڻيڪ وڏا بنگلا ماڙيون، محل، عاليشان موٽرڪاريون ۽ شهرن ۾ اڪيچار عياشي ۽ جا سامان نظر اچن ٿا، پر اهي سڀ ساز سامان اڃا تائين صرف زميندار ۽ سرمائيدار طبقي کي نصيب آهن ۽ خلق جو تمام وڏو حصو سائنس ۽ هنر جي انهن ايجادائن کان محروم آهي. نه فقط محروم آهي پر حقيقت اها آهي ته سرمائيدارن جي تمام عياشين ۽ مزوچورن ۽ بوج هارين ۽ مزدورن جي ڪنڌ تي ڪڍيل آهي. هر زمينداري موٽرڪار هارين جي هڏن مان ٺهيل آهي ۽ پيٽرول جو هر پاڻ هاريءَ جو خون آهي. هر شاهوڪار بيبيءَ جي ريشمي شال غريب هاريائين جي خون مان رنگيل آهي. هارين ۽ هاريائين جي پورهئي ئي ئي سڄي ملڪ جو ڪاروبار هلي ٿو. هارين کي بکي رکڻ سان ئي زميندار طرح طرح جا طعام کائي سگهن ٿا ۽ هاريائين کي تنگ ڪرڻ ۽ ڏکيو ڪرڻ سان ئي شاهوڪارن جون زالون پائونڊر ۽ لپ اسٽڪ لڳائي سگهن ٿيون. انگريزن سرمائيداري ۽ زمينداري نظام کي قائم ڪرڻ سان اميري ۽ غريبيءَ جي فرق کي تمام وڌائي ڇڏيو ۽

ام جي کي حالت نسبتن خراب ڪري ڇڏيو. انگريزن سڀ کان وڏو ڌڪ اسان کي اهو ڏنو ته اسان کي سياسي غلاميءَ ۾ ڇڪڙي اسان جي ميت ۽ وطني خودداريءَ کي ڀامال ڪيو. هڪ ڌاري ۾ جو سياسي ۽ اقتصادي قبضو محڪوم قوم جي تمام ڪ ۽ اعليٰ جبلتن، روايتن ۽ روحانيت کي ختم ڪري. - اهو حادثو اسان جي ملڪ سان ٿيو.

انگريزن کان اڳ به ڌاريون قومون هندستان ۾ آيون هيون (مغل، افغان، عرب وغيره) پر انهن حڪومتن لاءِ بيان هن ملڪ کي پنهنجو وطن ڪيو ۽ هو ملڪ جي اصلي باشندن سان دلي ماني ويا، بلڪ هندستان جي دهاڪن جون ڪيتريون دسهون رواج قبول ڪري ويا.

انگريز پهرئين ڌاري قوم هئي جنهن جي تهذيب مدن هندستان جي تهذيب کان برتر هئي ۽ انهيءَ ئي سبب انگريزن هتان جي ماڻهن کان پاڻ کي الڳ رکيو اصلي باشندن سان دلي ماني نه ويا. اٽل هتان جي ماڻهن انگريزي تهذيب جي پمروي شروع ڪئي.

انگريزن ۽ اڳين ڌارين قومن ۾ ٻيو وڏو فرق اهو هو ته انگريزن اسان جي ملڪ کي پنهنجو وطن نه ڪيو پر هڪ شڪارگاهه ڪيو. اڳيان بادشاهه حڪومت لاءِ هندستان ۾ آيا ٿي، پر انگريز واپار لاءِ آيا ۽ واپار جي

بچاء ۽ واڌاري خاطر حڪومت ئي قبضو ڪيائون ۽ ان کي واپار جو ذريعو ڪيائون. انگريزن جو واپار باهمي امداد، هندستان ۽ انگلند ٻنهي جي فائدي، تي ٻڌل نه هو، پر اهو سرمايداري نظام ئي ٻڌل هو، جنهنجي معنيٰ هندستان جي ڦر ۽ لت.

پراڻي ڳوٺاڻي زندگي جو خاتمو

انگريزن کان اڳ هندستان ۾ ڪوڙو ڪپڙو ڇڻي ۽ گهڻي انداز ۾ ٺهندو هو. ڊاڪا جون مملون سڄي دنيا ۾ ان وقت مشهور هيون ۽ اتي هڪ لک آڏاڻا هئا. انگلند جا ماڻهو به هندستان مان ڪپڙو گهرائيندا هئا.

جڏهن انگلند ۾ مشين ئي سٺ ۽ ڪپڙو ٺهڻ لڳو جو هٿ واري ڪپڙي کان سٺو ۽ سهانگو هو، تڏهن انگريزن هندستان جي ڪپڙي جي ڪارخاني کي وڌو ڏک هيون. هندستاني ڪپڙي تي ٽيڪسون وڌيون ويون. هزارها ڪورين جا هٿ ڪپيا ويا. ڳوٺن ۾ مشين جو سهانگو ڪپڙو پهچائي، ماڻهن کي ان ئي همرائي چرخن جي رواج کي ختم ڪيو ويو.

جيڪڏهن انگريز ڪپڙي ٺاهڻ جون مشينون هندستان ۾ آڻين ها ته ملڪ کي وڏو فائدو پهچي ها، پر انگريزن اهي مشينون انگلند ۾ رکيون ۽ هندستان

جي ڪجهه انگنڊ ڏانهن ڀڳتي ڪپڙو ٺاهيو ٿي ۽ اهو ڪپڙو هندستان ۾ وڪيو ٿي. پيشرواڪا ۾ انهيءَ ڪپڙي جو اگهه گهٽ هو، پر جڏهن ڇرعو صفا گرم ٿي ويو تڏهن ولانتي ڪپڙي جو اگهه ڇاڙهي هندستان جي ماڻهن کي نه فقط محتاج بلڪه ڪنگال ڪيو ويو.

جنهن هندستان ۾ انگريزن کان اڳ ڪاٺي ڪپڙو ٺهندو هو ۽ ڪپڙي جو مسئلو هڪ معمولي حيثيت رکندو هو، اتي هاڻي هندستان جا عوام انگلنڊ جا محتاج ڪيا ويا.

گهڻي دير کان پوءِ ۽ انگريزن جي مخالفت هوندي هندستان ۾ به سرماڻيدار پيدا ٿيا جن بمبئي، احمدآباد مدراس، ڪالچور، وغيره ۾ ڪپڙن جا ڪارخانا کوليا ۽ جن ڪپڙي جي مسئلي کي ڪجهه سولو ڪيو. پاڪستان ۽ سنڌ ۾ نه اڃا سوڌو ڪپڙي جا ڪارخانا نالي ماڻر آهن.

انگريزن ڳولن مان چرخي کي گرم ڪري ڇڏيو، پر چرخي جي عوض ڳولن کي ڪجهه نه ڏنائون ۽ انهن کي انگلنڊ جو محتاج ڪري ڇڏيائون.

اهڙيءَ طرح ڳولن ڪنڊارن ۽ لوهارن ۽ ٻين ڪاسبين جي ڏنڌي کي به مشين جي ٺهيل مشين جي ذريعي ڏک هڻي انگريزن هندستان جي تمام اقتصاديات يا مالي گذاري کي پنهنجي قبضي ۾ رکي عوام جي

حالت کي خوشحالي جي عيوض غريبي ڏاله امانو.

زمينداريءَ جو بنياد

جڏهن انگريزن پنهنجي مشين، بندوڻ، وائيٽس ۽ ٽوبن رستي ڏيهي نوابن ۽ راجائن کي ٽائيءَ ۾ شڪست ڏيئي هن ملڪ تي قبضو ڪيو تڏهن هنن هيڏي ساري ملڪ تي قبضي ڄمائن لاءِ زمينداريءَ جو بنياد وڌو.

انگريزن کان اڳ هتي سرڌاري ۽ جاگيرداري نظام هو ۽ زمين تي پهريون حق آبادگارن ٻوڪيندڙن جو هو. قومي سردار ۽ زميندار پيدائش جو ڪجهه حصو وٺندا هئا ۽ ضرورت تي وقت جي حاڪم کي لشڪر جي مدد ڪندا هئا.

ان وقت جا سردار پنهنجي قوم سان گڏ اُنڊا وهندا هئا ۽ انهن کي جيڪا ڪڏاري کان وڌيڪ آمدني ٿيندي هئي ته اها به گهڻي پاڻي خانقاه، اوطاق ۽ مهمان نوازيءَ ۾ خرچ ٿيندي هئي ۽ چڱو خاصو حصو عام ڪمن، واهن جي کوٽائي، کوهن وغيره تي ٿيندو هو. سردارن ۽ سندن قوم ۾ خوشگوار تعلقات هوندا هئا. ڏک سک، شادي غمي ۾ اهي سردار پنهنجي قوم جو جزو هوندا هئا. هينجي رهڻي ڪهڻي شاندار ۽ سادي هوندي هئي. هنن چڱيون قومي روايتون به هونديون هيون. هاڻوڪن سردارن ۽ زميندارن وانگر

هو ڪراچي يا مسوريءَ ۾ رهي هارين کي لٽيندا
ڪول هئا.

جيئن ته انهن سردارن جو عوام تي ڪافي اثر هو،
انگريزن انهن ئي سردارن کي پنهنجي حڪومت لاءِ
مرزون اوزار سمجهيو. جو زمينداري سرشتو انگلند ۾
رائج هو — يعني زمين تي شخصي خالگي مالڪيت —
ان کي هنن اسان جي ملڪ ۾ آندو. انگريزن سوچيو
ته جيڪڏهن شخصي طرح سردار اسان جي قبضي ۾
آيا ته انهن جي معرفت سڄو ملڪ اسان جي قبضي ۾
آيو ۽ ٿيو به ائين.

انگريزن انهن سردارن کي زمينداريون ۽ جاگيرون
عطا ڪيون. جا ڍل سرڪار وصول ڪندي هئي انجي
وصولي ۽ ڦهائڻ جو حق جاگيردارن کي ڏنو ويو. آهسته
آهسته انهن جاگيردارن نه فقط پيدائش جي سرڪاري ڍل
جهڙي حصي تي قبضو ڪيو پر هنن انهيءَ حصي کي (جو چوڻين
پاڻجين حصي کان به گهٽ هو ان کي) وڌائي اڌ ڪيو ۽
ان کان به مٿي. اهڙيءَ طرح اهي سردار نه فقط جاگيردار
بڻجي ويا پر هو موجوده صورت جا زميندار به ٿي ويا.
جاگيري ۽ زمينداري حق ملڻ تي اهي سردار
انگريزن جا وفادار غلام بڻجي ويا ۽ جلد ئي هنن مان
وطنيت ۽ قوميت مفقود ٿي وئي. انهن سردارن مان
جيڪي غيرت مند ۽ آزاد طبع هئا، انهن هڪ ڌار ئي

غير مذهب حاکم کان جاگيرون وٺڻ باعث شرم سمجهو
۽ هٽن انگريزن کان ڪوبه فائدو نه ورتو.

هڪ هڪ جاگير حقيقت ۾ اسان جي سردارن تي
غداري ۽ بي ايمانيءَ جو داغ هئي، پر هو انکي پنهنجي
لاءِ شرافت ۽ عزت جو باعث سمجهڻ لڳا.

جاگيرن سان گڏ انگريزن انهن سردارن کي ”خان
صاحب“، ”خان بهادر“، ”نواب“، ”سر“ وغيره
لقبن سان ”لوازي“ انهنکي پنهنجو زبرداني چڏيو.
جڏهن جڏهن انگريزن خلاف تحريڪون هليون
تڏهن انهن سردارن خانبهادرن پنهنجي قوم جي خلاف
انگريزن جو ساٿ ڏيئي انهن جي غداري ۽ بي ايمانيءَ
جو حق ادا ڪيو.

خلافت تحريڪ جي مخالفت ۾ انگريزن هتي
”امن سپائون“ ٺاهيون هيون. مسٽر محمد ايوب کهڙو
لاڙڪاڻو ضلع امن سپا جو صدر هو ۽ انهيءَ خدمت ۾
کيس ”خانبهادر“ ڪيو ويو هو.

قائد اعظم انگريزي لقبن تان دست برداريءَ جو
حڪم ڏنو، پر مسٽر کهڙو اڃا تائين پاڻ کي خانبهادر
سڏائيندو اچي ۽ ان کان کيس شرم نه ٿو اچي.

حقن جو رڪارڊ

زمين تي شخصي مالڪيءَ جي حق قائم ڪرڻ لاءِ
پر ڳالهون ضروري هيون ۽ اهڙين ڳالهه هئي زمين کي

ماڻھو سروي ڪرڻ ۽ انهن ماڻهن ۽ حدن کي نقشن ۽ ڪتابن ۾ داخل ڪرڻ، ۽ ٻئي ڳالهه هئي حقن جو رڪارڊ ٺاهي هر هڪ سروي لمبر تي ان جي مالڪ جو نالو داخل ڪرڻ. انگريزن ملڪ کي فتح ڪندي ئي اهي ٻئي ڳالههون سرانجام ڪيون. حقن جي رڪارڊ ٺهڻ کانپوءِ زمين کي وڪڻڻ، گروي ڪرڻ، ٺهڪي تي ڏيڻ وغيره امڪان ۾ آيا. حقن جي رڪارڊ ٺهڻ سان گویا زمين پوکيندڙن هارين جي حقيقي قبضي مان نڪري سرڪار ۽ ان جي ايجنٽن زميندارن جي ڪاغذي مصنوعی قبضي ۾ آئي.

انگريزن هارين کان زمين کسٽ جو بنياد وڌو. زمين جي مالڪي هاڻي سرڪاري دفترن ۽ ديواني ڪورٽن ۾ رکي وئي.

حقن جي رڪارڊ مان انگريزن هڪ ٻيو اهم ڪم ورتو ۽ اهو هو ڍل جي وصولي. انگريزن کان اڳ ڍل جنس ۾ ورتي ويندي هئي ۽ انجو مقدار فصل ۽ پيداش جي حالت تي هوندو هو ۽ پوکيندڙ آسانيءَ سان ادا ڪري سگهندا هئا.

انگريزن ڍل کي جنس مان قيرائي روڪ پئسن ۾ تبديل ڪيو. شروعات ۾ ڍل جو نرخ هلڪو هو ته جيئن اصولي مخالفت نٿي. پر پوءِ جڏهن زمينداري اصول برقرار ٿي ويو، تڏهن انگريزن ڍل کي بار بار وڌائڻ شروع ڪري ڏنو. ڍل نه ڏيڻ جي حالت ۾ زمين کي

ليلام يا ضبط ڪري سرڪار پنهنجي قبضي ۾ رکيو ٿي
جن ماڻهن جي قبضي ۾ زمين ٿوري هئي ۽ جنهن
جي پيدائش گذاري لاءِ نا ڪافي هئي انهن لاءِ ڊل
مصيبت جو باعث بڻجي وئي.

واپاري آمدني جي حالت ۾ گهٽ آمدنيءَ کي
الڪم ٽئڪس کان معاف رکيو ويندو آهي، مثلاً، جنهن
واپاري يا ملازم جي آمدني سال تي ۲ هزار روپيا آهي
تہ الڪم ٽئڪس معاف آهي، ڇاڪاڻ تہ اها آمدني
گذاري جي بنيادي ضرورتن لاءِ مس ڪافي آهي.

ڊل جي حالت ۾ ننڍن ڪاليدارن لاءِ ڪا به مروت
ڪانه ڪئي وئي ۽ هڪ ايڪڙ واري ڪاليدار کان به
انگريزي حڪومت ايڪڙ تي ڇهه روپيا ورتا تہ هڪ
ايڪڙن واري زميندار تي تہ ساڳيو رڪب - في ايڪڙ
ڇهه روپيا.

هاڻي اهو ڇهه روپيا رڪب وڌائي ڪٽڪ ۽ سارين
جي حالت ۾ ويهه روپيا ۽ ڪپهه جي جائز ۵۰-۶۰ روپيا
ڪيو ويو آهي. ننڍن ڪاليدارن لاءِ هي ڊل ڪيتري
قدر ٿڌي آهي انجو اندازو فقط ننڍا ڪاليدار ٿي ڪري
سگهن ٿا.

هاري زمين کان جدا ٿي ويو

حقن جي رڪارڊ، زمين تي شخصي مالڪيءَ جي
حق ۽ ڊل جي طريقي - انهن سڀني زمين کي واپاري

مڪنجهي ۾ آندو ۽ زمين جي ڏي وٺ ائين ٿيڻ لڳي جيئن پڪري، ڳئون يا اناج جي. زمين هڪ واپاري مال بڻجي ويو ۽ جيئن سرمائيداري نظام جو قاعدو آهي، وڏن واپارين ۽ زميندارن ننڍن کاتيدارن کي ڳهڻ ۽ ختم ڪرڻ شروع ڪري ڏنو. ننڍا کاتيدار هاڻي زمين جي مالڪي ڇڏي بي زمين هاري ٿي پئهنجو گذران ڪرڻ لڳا. زمين جي مالڪي ڪاشتڪار طبقي مان نڪري غير ڪاشتڪار طبقي جي هٿن ۾ وئي جن جو زمين سان تعلق صرف واپار، پئسن ڪمائڻ ۽ زمينداري وڌائڻ جو هو.

ننڍن کاتيدارن کان زمين ڪسجي وڏن زميندارن ۽ واپارين جي قبضي ۾ وڃڻ سان بي زمين هارين جو تعداد وڌندو ويو ۽ سرڪار هارين جي بچاءَ ۽ بيدخالي روڪڻ لاءِ ڪوبه قانون ڪونه ٺاهيو. هاري اهڙيءَ طرح بدترين غلاميءَ جي حالت کي وڃي پهتو.

ننڍن کاتيدارن لاءِ انگريزن ڪجهه قانون ٺاهيا: ڊيڪن انگريڪلچرلسٽس رليف ايڪٽ، وغيره، جن هيٺ ظاهري قطعي وڪڻڻ کي زباني شاهدي تي گروي ثابت ڪيو ٿي ويو. پر انهن قاعدن ۾ اهڙا ور وڪڙ هئا جو انهن مان ننڍن کاتيدارن کي وڏو فائدو ڪونه پهتو ۽ هر سال ننڍن کاتيدارن کان زمين ڪسجي وڏن شاهوڪارن ڏانهن ٿي وئي ۽ بي زمين هارين يا ڪيتي مزورن جو

تعداد وڌندو ويو.

هندو قوم، جا تعليم، واپار، ڪازخاني ۾ مسلمانن کان اڳتي وڌي وئي هئي، ان هن انگريزي نظام مان پورو فائدو ورتو ۽ هو مسلمانن کان زمين خريد ڪندا ويا. ۱۹۳۰ ۾ اندازو لڳايو ويو ته جيڪڏهن هندن جي خريديءَ تي روڪ نه وڌي وئي ته ۲۰-۲۵ سالن ۾ سنڌ جي ساري زمين هندن جي قبضي ٿي ويندي. الهيءَ اقتصادي جنگ پوءِ جلد ئي مذهبي رنگ ورتو. هندن جو نه فقط زمين تي قبضو وڌندو ويو، پر ڇاڪاڻ ته هنن انگريزي تعليم ۽ تهذيب جي يڪدم پيروي ڪئي، تنهنڪري سرڪاري نوڪري، وڪالت، ڊاڪٽري، ماستري، پروفيسري ۽ ٻين ڌنڌن ۾ به هنن جو قبضو ٿي ويو ۽ مسلمان پوئتي پئجي ويا. انهن سببن ڪري مسلمان اسلام ۽ مذهبي نعرا شروع ڪيا، جيتوڻيڪ انهن مذهبي نعرن جي ٽهر ۾ اقتصادي جنگ هئي. الهيءَ مذهبي جنگ آخر پاڪستان جو مطالبو ڪيو جو انگري هلي انگريزن جي مدد سان ڪجهه حد تائين ڪامياب ٿيو.

پاڪستان مليو، هندو زميندار گهڻي ڀاڱي سنڌ ڇڏي ويا، مگر هارين جي حالت اڳئين کان به ايترو آهي. سنڌ ۾ اٽڪل ٽيهه لک هاري اهڙا آهن جن کي پنهنجي زمين ڪانه آهي. سنڌ ۾ اٽڪل چار هزار وڏا زميندار

آهن جي زمين جي وڏي حصي تي قبضو رکي زمين
۽ حڪومت جا مالڪ ٿيا وينا آهن.

هارين جي حقن لاءِ ڪوبه مؤثر قانون ڪونه ٺاهيو ويو آهي.

هاريءَ جي هوجوده بيڪسي

ٻڌائيءَ ۾ بي انصافي - انگريز، جن نئين تهذيب
جي دعويٰ ٿي ڪئي، انهن جي حڪومت آخر ۾
هاريءَ کي انهيءَ حالت تي پهچايو جو هاري پنهنجو
ادبتي جو حصو به حاصل نه ٿو ڪري سگهي. ڦٽيون
بتي مٿا زميندار کڻي وڃي ٿو ۽ حساب ڪتاب به پنهن
جي مرضيءَ تي صفا ڪري ٿو. سالن جا سال زميندار
حساب چڪو نه ٿو ڪري. جيڪڏهن ڦٽين جو اگهه
ٽيهه روپيه من آهي ته هاريءَ کي ۲۵ يا ويهه روپيه جو
حساب ڏئي ٿو. ڪڇي ۽ ٻڪي ٿور ۾ به هاريءَ کي
نقصان پهچائي ٿو. ڪڻڪ جي حالت ۾ به هاريءَ سان
اهو ئي لاحق آهي. هاري اهڙي طرح دائمي قرض ۾
مبتلا رهي ٿو ۽ زميندار جو محتاج رهي ٿو.

قرض ۾ غرق - پاڪستان کان اڳ، هندو شاهوڪار
پنهنجي روپي ويڇا وٺندا هئا: هڪ سؤ روپيه تي مهيني
۾ هڪ روپيه ٿو آهه ويڇا ٿيندو هو، يا ڀوٽا اوڻيهه ئي
سال ٿي سيڪڙو. ڪن حالتن ۾ شاهوڪار روپيه جو سوا
روپيه ڪري وٺندا هئا، جو به ۲۵ ئي سال ٿي سيڪڙو
ويڇا ٿي ويندو هو.

پاڪستان ڪالپوءِ مسلمان شاهوڪارن ۽ واپارين هندو شاهوڪارن کي به شه ڏيئي ڇڏي آهي. هي مسلمان نالي ۾ ويڇ ڪونه ٿا وٺن، ڇاڪاڻ ته ويڇ اسلام ۾ منع ڪيل آهي. هي مسلمان ٻول جي نموني سان هارين ۽ غريبن کي ٽيمن ٿا. جيڪڏهن ڪنهن هاريءَ کي پئسو ڪپي ته هنجون ساريون ۳ روپيا في مڻ جي حساب سان ٻولين ٿا، حالانڪ سارين جو اگهه ۶ روپيا في مڻ يا مٿي ٿي ويندو آهي. اهو سوئي سرويڇ ٿي ويو. هڪ مثال دادو ضلع ۾ ٿيو هو، جو اعتبار ۾ اڇڻ جهڙو ٿي ناهي، پر سڄو واقعو آهي. هڪ غريب هاري گذريل سال اناج جي ٽنڪي ۽ مهاڻگائي سبب هڪ مسلمان شاهوڪار وٽ ويو ۽ ان کان قرض گهريائين. ان مسلمان کيس ۳ مڻ چانور ڏنا، في مڻ چاليهه روپيا جي بها سان. يعني ۱۲۰ روپيا ٿي. هاريءَ کان ايندڙ فصل مان ساريون ۳ روپيا في اگهه سان لکائي ورتائين. يعني ۴۰ مڻ! هاري ويچارو پڇڙيال هو ۽ ڪا به واھ نه ڏسي الهي شرطن تي ۳ مڻ چانور وٺي ويو. حساب لڳايو ته ۳ مڻ چانورن جي سڄي بها ٿيندي ۳۶ روپيا ۴۰ مڻ سارين جي بها ٿيندي ۲۴۰ روپيا. يعني هڪ سو روپيا ٿي ڇهه سو روپيا نفعو يا ويڇ ۽ چئن مهينن جي عرصي لاءِ!

لنڊا ڪاتيڊار يا هاري لکها روپين جي قرض هيٺ

غور آھن ۽ سندن زمين ۽ فصل دائمي گروي ٿيل آھن. هو مرض روز بروز وڌندڙ آھي. هاري سڄي عمر شاهوڪارن لاءِ پورهيو ڪن ٿا ۽ دنيا جون سڀ لکليفون سھن ٿا. ڇيڙ، بيگرفت لعنت کان ڪوڏ بھن خالي ڪوٺ هوندو. زميندارن جي ڪتن لاءِ به ڪتيا ۾ بنگلا آھن ۽ جيڪڏھن ڪتو بيمار ٿئي ته سول سرجن انجيڪشن هڻي ٿو. وليچارو هاري ڪڇي جهوپڙي ۽ ۾ زندگي بسر ڪري ٿو ۽ بخار ۾ ڪتھن جي ٽڪي به ميسر ڪانه اٿس. جيڪڏھن هاريءَ وٽ ڳئون يا مينھن آھي ته ان جو ڪمر به ٻين کان بچائي مڪڻ پيدا ڪري ٿو ۽ اهو مڪڻ بزار ۾ وڪڻي. ڪپڙو لٽو يا دوا درمل وٺي ٿو. هاري جو قوم جو ان داتا آھي سو پاڻ ان لاءِ سڪي ٿو. هي آھي انگريزن جي حڪومت جي هارين تي مھرباني - حڪومت جنھن جو بيمار زمينداري ۽ سرماييداري نظام تي آھي. انگريزن هارين جي حالت ۾ سڌاري جي عيوض بگاڙو آندو آھي.

انگريزن جي حڪومت جاري آھي، جيتوڻيڪ ظاهر ۾ انگريز عملدار ٿورا آھن، پاڪستان جو وڏي ۾ وڏو حاڪم، گورنر جنرل، الڪنڊر جي پارليامينٽ ۽ مهاراڻيءَ جو نوڪر آھي ۽ گورنر جنرل جي محل مٿان انگريزي تاج وارو جهنڊو لهرائي رھيو آھي. پاڪستان انگريزن جي ڪامن ويلٿ جو ميمبر آھي ۽ هڪ ٻي

جي جڳهه رکي ٿو. پاڪستان جي واپار ۽ اقتصاديات
 تي ئي انگلنڊ ۽ آمريڪا جو قبضو آهي. اهي قبضي
 جو نتيجو اهو لکتو آهي جو اسان جو سوليڪ ڪيترن
 مسئلن ۾ مبتلا آهي.

سنڌ ملڪ جو ٻين ملڪن کي اڃا بهڄائي، ان ۾
 چالور ۴۰ روپيا مٿ ۽ ڪٽڪ ۳۰ روپيا مٿ وڪامي ۽
 غريبن ۽ هارين لاءِ فقط جهڙيون حالتون پيدا ٿين!

سکر براج

سکر براج، جنهن تي انگريزن کي لازمي سگهي
 ٿو ۽ جنهن جي ذريعي سنڌ کي هڪ گلستان بنائي
 سگهجي ها، ان مان به هارين جي حالت ۾ سڌارو ڪونه
 آندو ويو آهي.

لکها ايڪڙ زمين آبادي هيٺ آئي وئي، پراڻا سهوري زمين
 زميندارن کي وڪي وئي. فقط ٿوري زمين، روپي مان
 پئسو ٿڪو هارين کي ”هارپ گرانٽ“ جي صورت
 ۾ وڪي وئي. ڪيتريون هارپ گرانٽون قسطن ڏيڻ ۾
 ٿوري دير يا ڪونهي سبب رد ڪيون ويون ۽ هارين
 جا پياريل سمورا پئسا ضبط ڪيا ويا. حساب ڪيو ته
 غريب هاري طبقي جا لکها روپيا اهي طرح حرام ٿي
 ويا ۽ سندن لاهيل ذهن زميندار خريد ڪري ويا.

شروعات ۾ براج کاتي مان هاري ٿوري زمين،
 پنهنجي طاقت آهر، خريد ڪري سگهندا هئا. بروقت

ڏهين پتي رقم اڳواٽ ۽ باقي رقم ڏهن قسطن ۾ ڏيئي
 ٻولدي هئي. چار پنج ايڪڙ هڪ سال هاري خريد
 ڪري سگهندو هو ۽ وري ٻئي سال چار پنج ايڪڙ
 خريد ڪندو هو. پنجن ڇهن سالن اندر هو ڏهن ويهن ايڪڙن
 جو مالڪ ٿي ويندو هو. ڪيترن هارين اهڙيءَ طرح
 ۱۹۳۱ع کان ۱۹۴۲ع لاءِ زمينون خريد ڪيون ۽ هو
 اهڙي طرح زميندارن جي هارپ کان آزاد ٿي پاڻ ننڍڙا
 کاتيدار ٿي ويا.

پر جڏهن زميندارن ڏٺو ته هيٺي هاري پنهنجون
 زمينون ٺاهيندا ٿا وڃن، تنهنڪري مسٽر محمد ايوب
 ڪهڙي وقت جي وزير ۽ هڪ يهودي روينيو آفيسر
 مسٽر هالفورڊ گڏجي براج جي قانونن ۾ تبديلي آندي
 ۽ ٻي زمين هارين لاءِ زمين جي وڪري تي بندش
 وڌي. هنن هڪ ڪيو ته

(۱) هارين کي هڪ ٻوڪ جي حالت ۾ ۲- ايڪڙن
 کان گهٽ زمين ۽ سارين جي حالت ۾ ۸- ايڪڙن کان
 گهٽ وڪرو نه ڪئي وڃي؛

(۲) پروٽ مالڪاڻو اڌ ورتو وڃي ۽ نه ڏهين پتي
 جيئن شروعات کان قانون هو؛

(۳) قسطن پنج ڪيون وڃن ۽ نه ڏهه، يا ويهه جيئن
 هارين جي حالت ۾ دستور هو.

جيڪڏهن ڪنهن زميندار کي هڪ هزار ايڪڙ يا

مٿي آهي ته هو هڪ ايڪڙ يا پنج ايڪڙ وڌيڪ زمين
 خريد ڪري سگهي ٿو ۽ ان تي ڪا به بندش ڪا
 آهي. پر جيڪڏهن ڪنهن هاريءَ کي زمين اصل ڪا
 آهي ۽ زميندار به ان کان زمين کسي سگهي ٿو ته هو
 پنج ايڪڙ يا ٻوڙا ٻاره ايڪڙ زمين به خريد ڪري نه ٿو
 سگهي. ٻاره ايڪڙ يا مٿي خريد ڪري سگهي ٿو
 حالانڪ هنکي وڌيڪ زمين جي خريديءَ جي طاقت
 نه ڪانهي.

مسٽر ڪهڙي جو هارين کي زمين کان محروم ڪرڻ
 جو سبب ڪهڙو هو؟ سبب اهو هو ته زميندارن پراج
 مان زمينون کڻي ڪيون هيون ۽ انهن کي هاري ڪپندا
 هئا. جيڪڏهن هارين کي پنهنجي زمين ٽيندي ويندي
 ته هو زميندارن جي هارپ کول ڪندا ۽ زميندارن
 جي زمين آباديءَ کان رهجي ويندي.

هارين کي زمين کان محروم ڪرڻ جو دليل ڪهڙي
 ڪهڙو ٿي ٿو؟ جي ”پنج چهر ايڪڙ بي ڪفايت
 ايراضي (un economic holding) آهي جنهن لاءِ
 هاريءَ کي ٻاڙي پورو ملندو ۽ نه آبادي فائديمند ٿيندي.“
 هاريءَ کي جيڪڏهن پنهنجا چهر ايڪڙ هوندا ته
 اهي زميندار جي ۱۲- ايڪڙن کان به بهتر آهن. انهن
 چهن ايڪڙن مان کيس ڪو بيهڙل ڪري کول سگهندو.
 وڌيڪ مهنت سان چهن ايڪڙن جي پمداش به ڪائي

اضافو ٿي سگهي ٿو. پنجاب ۽ ٻولي ۾ الهيءَ کان به گهٽ ايراضين تي هاري گذارو ڪري سگهن ٿا.

سنڌ ۾ موجوده ملڪيتون چڪاسيون ته سو ٿي پنجاه کان وڌيڪ کائيدار پنجن ايڪڙن يا ان کان به گهٽ ايراضي رکن ٿا. اها زمين ٿا ڪافي آهي، نوابن، برالهن جي حالت انهن هارين کان ضرور بهتر آهي جن کي زمين اصل ڪانهي. جنهنڪري ڇهه ايڪڙ پنهنجي زمين آهي سو پنهنجي زمين کان سواءِ ڪنهن زميندار جي به ڪجهه زمين آباد ڪري سگهي ٿو.

ٿوري ايراضيءَ ۾ پاڻيءَ جي واري جي ٽڪليف ٿي سگهي ٿي، پر ڪوبه به گهڻين حالتن ۾ کوٽي سگهجي ٿو ۽ باغ وڙهون به پوکي پيداش ۾ وڌارو ڪري سگهجي ٿو. جن ماڻهن کي ٿوري زمين، پنج ڇهه ايڪڙ آهي، انهن تي اها زمين ٻار آهي ڇا؟ يا اها زمين سرڪار کاتن کسي پر وارن زميندارن کي ڏيئي ڇڏي؟ وڏا زميندار ته ائين ئي چاهيندا.

ٿوري ايراضي واقعي زراعت جي ترقيءَ ۾ رڪاوٽ وجهي ٿي، ڇاڪاڻ ته ننڍن سروي نمبرن ۾ ٿر ٽڪڙو ۽ مشينون ڪم آڻي نه ٿيون سگهجن ۽ اڪو موٽر طريقي سان آباد ڪري سگهجي ٿي. پر زراعت جي ترقيءَ ۾ موجوده زمينداري سرشتو به رڪاوٽ آهي. ڪيترا وڏيرا هزارها ايڪڙ والاريون ويٺا آهن ۽ سندن زمين غير آباد، جهنگل لڳي پئي آهي يا شڪار لاءِ مخصوص

ڪٿي وئي آهي، جيتوڻيڪ الڄ جي سخت ضرورت آهي.
 زراعت جي ترقيءَ جو صحيح طريقو اهو آهي ته
 باهمي امداد جي بنياد تي فارم (collective co-operative
 farms) ٺاهيا وڃن ۽ سڀني هارين کي حصيدار بڻايو وڃي.
 سائنٽيفڪ طريقن سان پيداش کي بيهڻو ٿيڻو ڪري.
 سگهجي ٿو. ماهرانه طريقن ڪري چيان ۽ اٽليءَ ۾
 سارين جي پيداش اسان جي پيداش کان گهڻو مٿي آهي.

ملڪ سراسري پيداش في ايڪڙ
 سنڌ لاڙڪاڻو ضلع ٢٠-١٢

سنڌ لاڙ چيان
 ١٢-٣٠

٦٠-٦٠ اٽلي

اهڙي طرح روس ۽ آمريڪا ۾ اسان جي ملڪ کان
 ٿيڻي ڪٽڪ جي پيداش لهي ٿي.

انگريز چاهن ها ته ملڪ جي پيداش ۾ ڪافي اضافو
 ڪري سگهن ها، پر هنن انهيءَ طرف ڪوبه توجهه نه
 ڏنو. انگريزن صرف ٿورن فارمن رستي جديد طريقا
 ڏيکاريا، پر انهن تي عمل ڪونه ڪيو.

اهوئي سبب آهي جو سکر براج هوندي ۽ سائس
 جي هيڏي ترقي هوندي به اسان جو ملڪ غريب ۽
 محتاج آهي ۽ جيستائين انگريزن ۽ سندن پيدا ڪيل
 زميندارن جو اثر باقي آهي تيستائين عوام جي حالت
 غريب ۽ محتاج ئي رهندي.

باب ٽيون

سنڌ ٽيننسي ائڪٽ

لاء

جدوجهد

جڏهن زمينداري نظام قوم لاء نقصان ڪار آهي ۽
زمينداري کي ختم ڪرڻ زمالي جي تقاضا آهي تنهن
وقت ٽيننسي ائڪٽ جو لغو تمام معمولي ڪارروائي
نظر اچي ٿي.

بهر حال، جڏهن هاڻي هاري ۽ جي بچاء لاء ڪو به
قانون ڪونه آهي ۽ زميندار کي سڀ حق ۽ اختيار
آهن ته هو هاري ۽ کان پنهنجي مرضي ۽ موجب زمين
کسي ۽ ڏئي، اڀواب وٺي، ڇيڙ بيگر وهائي، ٽڏهن
ٽيننسي ائڪٽ به ضروري قدم آهي.

سنڌ هاري ڪاميٽي ۽ جي پنڊرهن سالن جي لڳاتار
ڪوششن جو آخر اهو نتيجو نڪتو جو سنڌ سرڪار هارين
لاء هڪ قانون ٺاهڻ جو خيال ظاهر ڪيو.

۱۹۴۰ ۾ بمبئي سرڪار هارين لاء هڪ قانون ٻانڌ

ڪيو هو (بمبئي ائڪٽ ۱۹ سال ۱۹۴۰ع وارو) ۽ اهو
قانون سنڌ سرڪار سنڌ جي ڪلڪٽرن ڏانهن راء لاء
نوڪايو. ڪلڪٽرن پنهنجا راءا نوڪيا ۽ انهن تي

بحث ٿيا ۽ آخر ۱۳-مارچ ۱۹۴۲ع تي سنڌ ليجسليٽو اسيمبلي ۾ مسٽر نهچلداس وزيرائي (ان وقت جي روينيو وزير) خاطري ڏني ته هارين جي مسئلي جي جانچ ڀرتال لاءِ هڪ ماهرن جي ڪاميٽي مقرر ڪئي ويندي.

ٽيننسي ليجسليشن ڪاميٽي

ڊسمبر ۱۹۴۲ع ۾ بمبئي ائڪٽ ۲۹ جي نموني تي ٽيننسي ائڪٽ جو هڪ مسودو سنڌ لاءِ تيار ڪيو ويو ۽ ان تي ويچار ۽ بحث جاري رهيو. ان وقت خانهدار محمد ايوب کهڙي رايو ڏنو ته بمبئي ائڪٽ جو قانون سنڌ سان لاڳو نه ڪري سگهيو ڇاڪاڻ ته سنڌ جون حالتون نراليون آهن.

۲۶-جون ۱۹۴۳ع تي سنڌ سرڪار هيٺين ماڻهن تي مشتمل هڪ ڪاميٽي سنڌ ليجسليشن ڪاميٽي، لاءِ منظوري ڏني:—

- ۱- مسٽر محمد ايوب کهڙو .
- ۲- پير الاهي بخش نواز علي
- ۳- مسٽر گوگلداس ميونداس
- ۴- مسٽر غلام مرتضيٰ سيد
- ۵- مير غلام علي خان ٽالپر
- ۶- مسٽر جعفر خان بڙدي
- ۷- مسٽر محمد يوسف چانڊيو

- ۸- مسٽر محمد علي شاه سيد
 - ۹- مسٽر ذيقلم دولترام
 - ۱۰- مسٽر نهچلداس وڙواڻي
 - ۱۱- مسٽر خير شاه سيد
 - ۱۲- مسٽر ممدامين کوسو
 - ۱۳- مسٽر جي فرليزر
 - ۱۴- مسٽر ايس رڊلي ڪليڪٽر ڪراچي ضلع
 - ۱۵- مسٽر ڊي. آر. سي هالفورڊ روينيو آفيسر لاڏي پراج
 - ۱۶- مسٽر ڊبليو. ڊي ڪالڊر سپرنٽينڊنگ انچيفر
 - ۱۷- مسٽر هر داس مل هڱوڙاڻي ريميمبرس آف ليگل افيئرس سنڌ
 - ۱۸- مسٽر راجر ٿامس زميندار ضلع ٿرپارڪر (هنڪي پوءِ شامل ڪيو ويو هو).
- هن ڪاميٽيءَ کي هارين جو يا سندن جدوجهد جو ڪوبه عيوضي مقرر نه ڪيو ويو.
- هن ڪاميٽيءَ کي تفويضات لاءِ هيٺيان شرط مقرر ڪري ڏنا ويا:—
- ۱- هارين کي هارپ جي حقن ڏيڻ جي ضرورت يا مصلحت آهي يا نه؟
 - ۲- جيڪڏهن هاڻو نه ڪهڙن هارين کي؟
 - ۳- هارپ جا حق ڪهڙا هجن؟
 - ۴- انهن تجويزن کي عمل ۾ آڻڻ لاءِ ڪهڙو دستور

۽ ڪهڙيون سزائون مقرر ڪجن؟
هن ڪاميٽي ڪل ۱۴ ميٽنگون ڪيون. ۱۴هين جون
ميٽنگ ۾ مسٽر ڪهڙو چيئرمن هو. تنهن کان پوءِ مسٽر
ڪهڙي جي وزارت ٿيڻ تي مسٽر لهچلداس وزيراعليٰ وري
رونيو وزير ليو ۽ يارهين کان چوڏهين ميٽنگ ۾ مسٽر
لهچلداس چيئرمن هو. ڏهين ميٽنگ ۾ مسٽر غلام حسين
هدايت الله چيئرمن هو.

هن ڪاميٽي هڪ سوالنامو لاهيو ۽ اٽڪل ۲۰۰ ماڻهن
ڏانهن موڪليو ته ان جا جواب ڏيو. فقط ۱۸ ماڻهن ان
جا جواب موڪليا.

جا ڪاميٽي ۲۶- جون ۱۹۴۳ع تي لهي انهن ۱۴هين
ميٽنگ ڇهن مهينن کان پوءِ ۲۰- ڊسمبر ۱۹۴۳ع تي
ڪئي. ۲۰ ڊسمبر ۱۹۴۳ع کان ۳- آگسٽ ۱۹۴۵ع، يعني
اٽڪل ويهن مهينن جي جالچ کان پوءِ هن ڪاميٽي پنهنجي
آخري رپورٽ تيار ڪئي.

هن ڪاميٽي جي ڪثرت راءِ وارين سفارشن جا
مڪيه فقرا هي هئا:-

(۱) هارين کي حق ڏنا وڃن. هارين کي حق نه
مرف انهيءَ لاءِ ڏنا وڃن ته هارين جو هڪ پهلو ان طبقو
پيدا ڪيو وڃي، پر انهيءَ لاءِ نه ته هڪ خاص مقرر
زمين جي ٽڪر ۾ هاريءَ جي دلچسپي پيدا ڪرڻ سان
آبادي وڌيڪ ڪارگر نموني ۾ ٿي سگهندي.

(۲) زميندارن جا اعتراض نه قانون ٺاهڻ سان زميندار ۽ هارين جي وچ ۾ موجوده خوشگوار تعلقات ٽٽي پوندا. زميندار ۽ هاري ٻئي ۾ ٻهٽ وانگر آهن، وغيره - اڃا يا آهن. قانون ٺاهڻ جي ضرورت آهي.

(۳) انهن هارين کي حق ڏجن جن سانده ۴-۵ سال آبادي ڪئي هجي. هي حق موروثي هٿ ڪن.

(۴) موروثي هارين جا لالارڪارڻ ۾ داخل ڪيا وڃن.

(۵) موروثي هاري جو وارف مذهبي قانون موجب

هجي، پر هڪڙو هجي ۽ هنکي سڀ وارف چونڊين.

(۶) موروثي هارپ جي حق جي وڪري يا ليلام

تي بندش هجي.

(۷) موروثي حق هيٺين حالتن ۾ ڪسيو وڃي ٿو:-

(الف) جيڪڏهن هاري پنهنجي سر آبادي ڪرڻ

۾ ڪوتاهي ڪري ٿو

(ب) جيڪڏهن هاري مؤثر طريقي سان آبادي

نه ڪري،

(ج) جيڪڏهن هاري مقرر ڳوٺ ۾ نه رهي ٿو

(د) جيڪڏهن هاري ٻئي جو حصو يا مقرر ٿيل

نقد رقم ادا نه ڪري ٿو

(هه) جيڪڏهن هاري فوجداري ڏوهن ۾ سزاياب

ٿئي (مال جي چوري، قلم ۱۱۰ وغيره).

۱۸- ٻڌائي - موڪلي جي حالت ۾ اڌ واڌ ٿيڻ کپي

۽ چرخيءَ جي حالت ۾ به حصا هاريءَ کي ۽ ٽيون حصو زميندار کي.

(۹) - ابواب - ڏڙواڻي کي وچان وڌوري ڏجي. ڪارائي يا واهڻي کي به وچان ڏجي ۽ انجو مقدار خراب ٿي به ٿو يا مقرر ڪجي. ٽوهي يا ڪالنگڙي کي به وچان ڏجي ۽ انجو مقدار خراب ٿي هڪ ٽوئي کان مٿي نه هجي. (۱۰) - قبضو - پيداوار جو قبضو بٽائي ٽائين هاري ۽

زميندار جو گڏيل هجي.

(۱۱) - ٽڪران - جي فيصلن لاءِ هر هڪ تعلقي لاءِ هڪ خاص ٽريبونل هجي جنهن ۾ به زميندارن جا عيوضي هجن ۽ به هارين جا ۽ مختيارڪار چئرمين هجي. هارين جا عيوضي هارين جي تسليم ڪيل جماعت چولڊي. وغيره وغيره

الهيءَ ڪاميٽيءَ جي ڪن ميمبرن اختلافي نوٽ پيش ڪيا. ڪن اختلافي نوٽن جا ڪجهه فقرا ضميمه ٻ پر ڏنل آهن.

مسٽر ٻهڙي جي وزارت هئڻ سفارش ٿي ڪونه عمل ڪول ڪيو ۽ ڪونه قانون هارين جي بچاءَ لاءِ پاس نه ڪيو ويو. انهن سفارشن کي ردي ٿوڪريءَ ۾ ڦٽو ڪيو ويو.

سال ۱۹۴۵ ائين گذري ويو.

سال ۱۹۴۶ع جي شروعات ۾ سنڌ اسمبلي چونڊون

ٽيون. انهن چولڊن ۾ سنڌ هاري ڪاميٽيءَ چار اميدوار
گڏا ڪيا.

حيدرآباد جي ڇوٽي (ڏوڪري- وارهه ٽڪ) ۽ عبدالقادر
(حيدرآباد تعلقي ٽڪ)، قاضي فيض محمد (ڪنڊياره ٽڪ)
۽ رامچي ڪولهي (جيمنس آباد غير مسلم ٽڪ)

انهن چولڊن جي زماني ۾ جڏهن زميندار اميدوارن
ڏٺو ته هاڻي هارين ۾ سجاڳي آهي ۽ انهن سنڌ هاري
ڪاميٽي جي اميدوارن جي پٺ پرائي اتي ڪٿي ٿڏهن
زميندار هارين کي وعدا ڏيڻ لڳا ته اسان هارين لاءِ
قالون پاس ڪنداسي. خاص طرح مسٽر ڪهڙي ۽
فضل الله ڏوڪري، باڊه، اصيرآباد ۽ وارهه ۾ هارين کي
وڏا وڏا وعدا ڏنا هئا ۽ جي اتي جي هارين کي
ياد هوندا.

جنوري ۱۹۴۶ع ۾ چونڊون ٿي ويون، مسلم ليگ،
وزارت ٺهي پر هارين لاءِ ڪو به قاعدو ڪونه
ٺاهيو ويو.

نومبر ۱۹۴۶ع ۾ مسٽر غلام حسين هدايت الله سنڌ
اسيمبلي کي ٽوڙائي ٽيون چولڊون ڪرايون. مسٽر ميروڊي
سنڌ جو گورنر هو.

انهن چولڊن ۾ وري به سنڌ هاري ڪاميٽي مقابلو
ڪيو ۽ زميندار اميدوارن وري به وعدا ڪيا ته اسان
هاڻي ضرور هارين لاءِ قاعدو ٺاهينداسون.

راجر ٿامس ڪاميٽي

انهن وعدن جي بجا آوريءَ ۾ سنڌ وزارت ۳- مارچ ۱۹۴۷ع جي هڪ ٺهراءَ موجب هيٺين ميمبرن جي هڪ ”هاري جانچ ڪاميٽي“ ٺاهي:-

۱- سر راجر ٿامس: انگريڪلچر ائڊوائزر سنڌ سرڪار چئرمين

۲- مسٽر محمد مسعود آءِ- سي- ايس چئرمين ڪليڪٽر نوابشاهه ميمبر

۳- مسٽر اورالدين صديقي، مئنيجر، انڪمپرڊ اسٽيٽس سنڌ ميمبر

۴- مسٽر آغا شاهي آءِ- سي- ايس سيڪريٽري.
 ٻن ميمبرن کان پوءِ آغا شاهيءَ کان اهو ڪم ڇڏائي
 مسٽر گوپالچند بنواريءَ کي سنڌ سرڪار سيڪريٽري مقرر ڪيو.

هن ڪاميٽيءَ کي تحقيقات لاءِ هيٺيان شرط مقرر ڪري ڏنا ويا:-

(الف) - هارين جي انهن اهمين بابت جانچ ڪرڻ جن بابت شڪايت ڪئي وڃي ٿي.

(ب) - اهڙن عمل جوڳن اهاڻن لاءِ سفارش ڪرڻ جي ڳوڻاڻي اقتصادي حالت بگاڙڻ ڌارن هارين جي زلڏگيءَ جي معيار کي سڌارين.

(ج) - جيڪڏهن هارين کي اهڙن حقن ڏيڻ جي وقت بگهي وڃي جي زميندارن کي نقصان پهچائيندا هجن.

ٿي ان حالت ۾ زميندارن جي حفاظت لاءِ بچاءَ ٿيڻ جي مصلحت تي غور ڪرڻ.

سر راجو ٿامس لڙپاڙڪر ضلع جو هڪ وڏو زميندار آهي جنهنجي قبضي ۾ هزارين اڪڙ زمين آهي. سندس هارين مٿان ظالمانه ڪاررواين بابت ”هاري حقدار“

اخبار ۾ وقت بوقت مضمون پئي شايع ٿيا آهن. مسٽر راجو ٿامس کي سنڌ جي گورنر (مسٽر ميونڊي) سنڌ

جو وزير مقرر ڪيو هو جيئن ته هو سنڌ اسيمبلي جو چوڻي بل ميمبر به ڪوٺي هئو. جڏهن سنڌ جي عوام ۽

پريس هن تي سخت اعتراض اٿاريو تڏهن گورنر مجبور ٿي هن کي وزارت تان استعفا ڏياري ۽ ٽينهنڪاپوءِ هن کي

اٽڪريڪلچرل انڊرائيزر (زراعتي صلاحڪار) جو عهدو وڌيڪ پگهار تي ڏنو ويو ۽ ان عهدي تي هو اڃان لاءِ

فائز آهي.

شروعات ۾ مسٽر مسعود ۽ مسٽر صديقي هن خيال

جا هئا ته جيڪي حقيقت جا شرط مقرر ڪيا ويا آهن

سي تنگ آهن، تنهنڪري هن وقت ڏيئي ته هنن شرطن

کي وسيع ڪيو وڃي ته جيئن هو هارين جي ڀلي لاءِ

وڌيڪ همدم ڏيکارڻ سوچي ۽ سفارشون ڪري سگهن

مسٽر راجو ٿامس هن وقت جي مخالفيت ڪري ۽ مسٽر

گورنر سنڌ وٽ پيش ٿيو. انڪريٽر گورنر مسٽر راجو ٿامس

سان شاملراءِ ٿيو ۽ حقيقت جي شرطن ۾ ڪابه تبديل

نه آڻي وئي.

هن ڪاميٽي هڪ سوالنامو تيار ڪيو (ضميمه ج) جو اٽڪل ۱۰ سو ماڻهن ڏانهن راءِ لاءِ موڪليو ويو. ۴۵ ماڻهن جواب موڪليا ۽ ۴۴ ماڻهن جون زباني شاهديون ورتيون ويون هيون.

۱۴ ۽ ۱۵ مارچ ۱۹۴۷ع تي ڪاميٽي ميٽنگون ڪيون تنهن کان پوءِ مسٽر راجر ٿامس چار مهينا موڪل وٺي ولايت هليو ويو. ڪاميٽيءَ جو سڄو ڪم بند ڪيو ويو. ^۱الهيءَ وچر پاڪستان قائم ٿيو ۽ مسٽر غلام حسين سيند جو گورنر ٿيو ۽ مسٽر محمد ايوب ڪهڙو وڏو وزير ٿيو. مسٽر راجر ٿامس کي خوف هو ته مسٽر مسعود ۽ مسٽر صديقي هڪ پاسي ٿي ڪيس هر ڳالهه ۾ شڪست ڏئي سگهندا. هن مسٽر ڪهڙي کي هن خطري کان واقف ڪيو.

هيٺو ته هاري انڪواري ڪاميٽي جي سفارشن سان سيند وزارت ۾ بدل ڪانه هئي پر ڏهن مهينن مسٽر ڪهڙي فيصلو ڪيو ته ڪاميٽيءَ تي هڪ ٻيو ميمبر به وڌيو وڃي جو مسٽر مسعود ۽ مسٽر صديقيءَ جي خلاف مسٽر راجر ٿامس جو ساٿ به ڏئي.

الهيءَ وچر سيند هاري ڪاميٽي پنهنجي ٺهراءن رستي سيند سرڪار کان مطالبو ڪيو ته هن هاري انڪواري ڪاميٽيءَ تي هارين طرفان نه هڪ ميمبر مقرر ڪيو وڃي جو هارين جو حلف بهش ڪري سگهي.

مسٽر ڪهڙي هارين جو عيوضي ڪولم ڪينون. مسٽر ڪهڙي مسٽر راجر ٿامس جي مدد لاءِ هڪ ٻيو ميمبر قرار ڪيو ۽ اهو هو مسٽر غلام رسول ڪيهر. هڪ وڏو ملدار ۽ لاڙڪاڻو ضلع جو هڪ وڏو زميندار ۽ مسٽر ڪهڙي جو پاڙيسري.

۱۷- اڪٽوبر ۱۹۴۷ع کان ڪاميٽي وري ميٽنگن جو سلسلو جاري رکيو جو ۶- جون ۱۹۴۸ع تي ختم ٿيو. هن ڪاميٽي ۲۹۸ صفحن تي مشتمل هڪ ڊگهي رپورٽ تيار ڪئي جنهن ۾ مسٽر محمد مسعود شامل نه ٿيو. مسٽر مسعود هڪ اختلافي نوٽ پيش ڪيو جو ۳۷ صفحن تي مشتمل آهي.

راجر ٿامس ڪاميٽي ۽ جون سفارشون

(۱) خاص زمين جي ٽڪرن تي هارين کي ٿينسي بحق ڏيڻ هارين لاءِ نقصانڪار ٿيندو.

(۲) ”اسين ٿينسي ليجسليشن ڪاميٽي جي سفارش تي واءِ ڏئي ڪريون ٿا ڇاڪاڻ ته انهن جي رپورٽ ۾ ڏنل رٿون هارين ۽ سندن زميندارن جي وچ ۾ تعلقات سان لاڳو آهن. اسين سمجهون ٿا ته انهيءَ ڪاميٽي جي سفارش موجب هارين جي اقتصادي حالتن جي تبديليءَ ۽ سندن رهڻيءَ جي حالت تي ڌيان ڏيڻ کان سواءِ انهن کي قبضيداريءَ جا دائمي حق ڏيڻ ڪري ٻيڙائي اقتصادي حالت خراب ٿي ويندي ۽ ساڳئي وقت

ھارين جي زندگيءَ جو معيار نہ سڌارندو اڪو ڪو پوک
جي ڪمن ۾ ڪا تبديلي ايندي. انهن ڳالهين جي آڌار
ٿي سڄي صوبي جي اندر ھارين کي دائمي ٿينسي
(قبضيداري ھارپ) حق بمسبت ٿينسي ليجسليشن
ڪاميٽي جي سفارش جي تائيد ڪرڻ کان اسين قاصر
آھيون“. (فقرو ۲۴۵)

۳۔ ”اسان جي ڪاميٽيءَ جي اڪثريت جو رايو
آھي تہ ھارين کي قبضيداري جي دائمي حقن ڏيڻ کي
عارضوي طور مھمل ڪجي.“ (فقرو ۲۴۷)
(۴) فقط ٻئي جا قانون مقرر ڪيا وڃن.

سرھاري ھاري ڪانفرنس

ھڪ طرف اليڪشن جي ذريعي سنڌ ھاري ڪاميٽي
ھارين جي حقن لاءِ جدوجھد جاري رکي سنڌ وزارت
کي ھڪ قانون تھي تي آمادہ ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿي
تہ ٻيءَ طرف ۴-۵ مارچ ۱۹۴۷ع تي سرھاري ستين
ساليائي ھاري ڪانفرنس ۾ سنڌ ھاري ”ادوات بتي“
جو شعرو ڏنو. هن ڪانفرنس ۾ فيصلو ڪيو ويو تہ ھاري
پنھنجو اڌ حصو وٺڻ ۽ اڍاين ڏيڻ کان انڪار ڪن ۽
ڦٽين جو اڌ حصو پاڻ وٺڻ ۽ پاڻ لڪال ڪن.

سرھاري کان اھو نعرو سڄو نوابشاھ ضلع ۾ پکڙجي
ويو ۽ ھورھند ھاري زوردار مقابلي سان پنھنجو حصو اڌ
بتي وٺڻ لڳا. مسٽر مسعود، نوابشاھ جي ڪليڪٽر ۽

ٻه سترڪٽ مئجسٽريٽ هارين سان همدردي ڏيکاري. ان وقت لائيتي سانگهڙ ضلع جي ڪليڪٽر مسٽر جي ٿامسن به هارين سان گهڻي همدرديءَ جو رخ ڏيکاريو. هڪ طرف هارين پنهنجن حقن لاءِ جدوجهد شروع ڪئي ته ٻئي طرف زميندارن هارين ئي ڪوڙن مقدمن ۾ ٿامسن ۽ کين بيدخل ڪرڻ جو مهم شروع ڪيو. پاڪستان جي قيام جو فيصلو هنن ڏينهن ۾ ظاهر ٿي ويو هو ۽ هندن جي لڏ پلاڻ به شروع ٿي وئي هئي ۽ ملڪ ۾ بدامني جا امڪان ڏسڻ ۾ آيا ٿي.

انهن حالتن کي منهن ڏيڻ لاءِ مسٽر ٿامسن جي ڪوشش سان هارين ۽ زميندارن جي نمائندن جي هڪ گڏيل ڪانفرنس ۱- جون ۱۹۴۷ع تي شهدادپور شهر ۾ ٿي. ڪانفرنس جي صدارت شهدادپور جي ٻيئي ڪليڪٽر مسٽر غلام مصطفيٰ قاضي ڪئي. گهڻي عرصي کانپوءِ ڪانفرنس اڌو اڌ بڻجي جو اصول ۽ ٻيون هارين لاءِ سهولتون قبول ڪيون. هڪ گڏيل قبوليت (ضميمه د) مسٽر ٿامسن جي صحيح سان ڇپائي شايع ڪئي وئي ۽ ان تي چڱو عمل ٿيڻ لڳو.

نوابشاه ۽ سانگهڙ ضلع مان اڌو اڌ بڻجي جو تحرڪ ٿرپارڪر ضلع ۾ به پکڙجي ويو. اتي جي ڪليڪٽر مسٽر غلام حسين آغا هارين ۽ زميندارن جي عيوضين جي هڪ ڪانفرنس ۱۶- جون ۱۹۴۷ع تي مهرپور خاص

پر ڪوٺائي. ڪانفرنس ۾ سڄي ضلع جا مختيارڪار
ڊاٽي ڪليڪٽر بہ شامل ٿيا.

شروع ڪانفرنس ۾ زميندارن اعتراض اٿاريو تہ
(مرحوم) رفيق جان محمد پلي (صدر ضلع هاري ڪاميٽي
گروپارڪر)، غلام محمد لغاري ۽ مير محمد ٽالپر هاري
نہ آهن، تنهنڪري هننکي هارين جي پاران ڳالهائڻ جا
موقع نہ ڏنو وڃي؛ رڳو هارين کي ڳالهائڻ گهرجي
رفيق جان محمد پلي ڪانفرنس آڏو سنڌ هاري ڪاميٽي
جي تحريڪ ٿي، روشني وڌي. ۽ ”هاري حقدار“
اخبار جو پهريون پرچو پيش ڪيو جنهن ۾ سر غلام حسين
چيف مسٽر سنڌ، مسٽر يوسف هارون صدر سنڌ مسلم
ليگ ۽ ڊاڪٽر چوڻگرام صدر صوبه سنڌ ڪانگريس جا
پيغام هئا. انهن پيغامن مان سنڌ هاري ڪاميٽي کي
سنڌ جي هارين جي نمائنده جماعت تسليم ڪيو ويو
هو. آخر ۾ ڪانفرنس مڃين هاري ليڊرن کي اڪثريت
راء سان شرڪت لاء موقع ڏنو. بھت مباحثي کانپوءِ
ڪانفرنس اڌو اڌ بڻجي جو اصول قبول ڪيو ۽ هڪ
ڪڏيل قبوليت (ضميمه هم) شايع ٿي جنهن کي زميندارن
۽ هارين قبول ڪيو.

سنڌ هاري ڪاميٽي هينئر سنڌ سرڪار ٿي لهرائڻ
۽ ”هاري حقدار“ اخبار ذريعي زور آندو تہ جوستائين
رٿيل سنڌ ٽيبنسي اڪٽ پاس ٿئي تيستائين ضلع

عملدارن کي هدايتون ڏيون وڃن ته هارين جي بيدخاليءَ کي روڪيو وڃي ۽ اڌ رات بتي جي اصول کي هر هنڌ عمل ۾ آندو وڃي.

سند جي هارين جي عام مطالبي تي مسٽر گهڙي جي وزارت صلح آفيسرن ڏانهن نومبر ۱۹۴۷ع ۾ هڪ سرڪيولر ڪيو جنهنجو ترجمو هن هيٺ ڏجي ٿو:—
سند سرڪار

روينيو ڊپارٽمنٽ

سرڪيولر نمبر 47-G-2135

ڪراچي ۱۰- نومبر ۱۹۴۷ع

هارين ۽ زميندارن جي وچ ۾ تڪرار

ڪليڪٽرن کي خبر آهي ته هارين ۽ زميندارن جي وچ ۾ تعلقات جي جانچ لاءِ ۽ سفارشن ڪرڻ لاءِ هڪ ڪاميٽي مقرر ڪئي وئي آهي. سرڪار جو ارادو آهي ته آخرڪار انهن تعلقات کي باقاعده ٺهراءُ لاءِ ڪو قانون پاس ڪجي. جيستائين اهو قانون پاس نٿي ٿيستنائين مناسب سمجهو ويو آهي ته انهن تڪرارن جي فيصلن متعلق ۽ خاص ڪري بتي متعلق روينيو عملدارن کي هدايتون ڏيون وڃن.

۲- اها ڳالهه تسليم شده آهي ته اهو عام رواج آهي ته جڏهن آبادي هڪي سيلابي يا بوسي آهي تڏهن هاريءَ کي اڌ پيداش جو ملندو آهي ۽ جڏهن آبادي

چرخي آهي ٿڌهن هاريءَ کي به حصا مليندا آهن
زميندار کي ٽيون حصو. جڏهن جڏهن عملدارن کي
لڪرارن جي فيصلي ڪرڻ جو موقعو ملي ٿڌهن مٿئين
موجب هارين کي حصو ملڻ گهرجي.

۳- وچ ڀڳ مان اوائين وغيره جا مطالباهلي چلي
موجب فيصل ٿيڻ ڪپن، بشرطيڪ اهي لوازم ڪنهن به
حالت ۾ سڄي پيداش، جي ويهين ٽيءَ کان مٿي
نه ٿين.

۴- زميندار کي حق ناهي ته هارين کان ڪنهن به قسم
جي ڇڙ وهائي، سواءِ الهيءَ پورهئي جي جو ڇڙيءَ
آباديءَ لاءِ ضروري آهي. اهو پورهيو هيٺين حالتن
۾ جائز آهي:-

- (الف) - ڪڙين جي کاڌي.
- (ب) - آبڪلاني موسم ۾ ڳپ ڇڙ.
- (ج) - بندن يا واهن کي ڪنڊن پوڻ جي حالت ۾
خاص ڇڙ.

زميندار جيڪڏهن مٿين غرضن لاءِ ڇڙ جو مطالبو
ڪن ته اهو بي قاعدي يا عام مصلحتن جي خلاف نه
ٿيندو. ٻئي طرف جيڪڏهن هاريءَ کي زميندار ڇڙ
لاءِ چري ۽ هو ڇڙ نه وهي ته الهيءَ حالت ۾ زميندار
لاءِ اٿس نه. جائز نه ٿيندو ته الهيءَ بنياد تي ٻئي وقت
هاريءَ جي حصي مان ڪاٺ ساٺ ڪرڻ جي

ڪوشش ڪري.

سيڪريٽري سنڌ سرڪار

مسٽر ڪهڙي جي سرڪيولر جو اثر هارين تي باڪل، ائٽو لڪٽو ۽ اهوئي مسٽر ڪهڙي جو مقصد هو. نواب شاه، ميرپورخاص ۽ حيدرآباد ضلعن ۾ هارين ۽ زميندارن جي ڪانفرنس جو اثر اهو لڪٽو هو جو اتي صاف اڏو اڏو بڻجي جو اصول قريب عام ٿي ويو هو. مسٽر ڪهڙي جي سرڪيولر ويهين ٻئي يعني مٺ تي به سِر اواب جي گوياءَ زميندارن کي اجازت ڏني. جن زميندارن گذريل فصلن ۾ اواب وٺڻ صفا بند ڪيا هئا انهن وري مٺ تي به سِر اواب وٺڻ شروع ڪري ڏنو. جي زميندار قديم رواج موجب (سرهاري ڪانفرنس کان اڳ به). اواب نه وٺندا هئا سي به هاڻي مٺ تي به سِر هاريءَ جي حصي مان وٺڻ لڳا.

مسٽر ڪهڙي جي سرڪيولر هارين جي بيدخلين کي روڪڻ، تقويٰ حساب ڪتاب ۽ ٻين ضروري مسئلن جي باري ۾ ڪابه هدايت ڪانه ڏني. هن باري ۾ ضلع آفيسرن جي ڪانفرنس به ڪجهه هارين لاءِ ڪيو هو مگر ڪهڙي جي حڪومت ڪجهه ڪونه ڪيو.

سنڌ هاري ڪاميٽي گهڻو احتجاج ڪيو ته به سِر خرچ بند ڪيو وڃي ۽ هارين جي بيدخاليءَ تي بندش وڌي وڃي پر ان باري ۾ حڪومت ڪجهه نه ڪيو.

سال ۱۹۴۷ع اٿين گذري ويو

سال ۱۹۴۸ع به گذري ويو

الهيءَ وچ ۾ قائد اعظم محمد علي جناح مسٽر ڪهڙي،
کي وزارت کان لاهي ڇڏيو ۽ بهر الاهي بخش سنڌ جو
وڏو وزير ٿيو.

ڪجهه وقت کانپوءِ بهر الاهي بخش به وزارت کان
خارج ٿيو. قاضي محمد اڪبر خلاف مسٽر جِي - ايم - سيد
جي اليڪشن درخواست جي معاملي ۾ فاضل ڄڻ بهر
الاهي بخش کي ڏوهي ٺهرايو هو. بهر الاهي بخش کان
يوسف هارون سنڌ جو وڏو وزير ٿيو.

سنڌ ٽيننسي بل ۱۹۴۹ع

مسٽر يوسف هارون سنڌ جو زميندار ڪونه آهي
تنهنڪري هن سنڌ ٽيننسي ائڪٽ پاس ڪرڻ لاءِ ڇاه
ڏيکاريو ۽ سندس وزارت ۾ ۳ - مارچ ۱۹۴۹ع جي سنڌ
گورنمينٽ گزيٽ ۾ سنڌ ٽيننسي بل شايع ٿيو.

سنڌ اسمبلي جو بجيٽ وارو اجلاس هلندڙ هو.
جنهن صورت ۾ ۱۹۴۲ع کان وٺي الهيءَ ٽيننسي بل
ٽي بجيٽ هلندا آيا هئا، عملدارن زميندارن ۽ هارين
کان ڪافي رٿا ويا هئا، تنهن صورت ۾ اميد هئي.
۴ مارچ ۱۹۴۹ع واري اجلاس ۾ الهي بل کي پاس ڪري.
هارين جي مطالبي کي پورو ڪيو ويندو.

۱* بهر زميندارن جي اسمبلي کي اٿين منظور نه ٿيو.

هنن هن ڪم کي وڌيڪ انگنائڻا ٿي چاهيو.

سليڪٽ ڪاميٽي

۹- مارچ ۱۹۴۹ع تي سنڌ ليڪچسليٽو اسيمبلي هونين
۲۱ ماڻهن جي هڪ سليڪٽ ڪاميٽي ٺاهي ته سنڌ
ٲينسي بل تي ويچار ڪري ۽ ٻن هفتن اندر واپا ڏئي
ٽه جيئن ۳۱- مارچ ۱۹۴۹ع اندر پڃيٽ اجلاس جي
هلندي سنڌ ٲينسي ائڪٽ کي پاس ڪيو وڃي ۽ ٻن
هفتن جو وڪو ڏيڪاءُ هو:—

- ۱- سيد ميران محمد شاه
- ۲- قاضي فضل الله
- ۳- مير بنده علي خان
- ۴- سيد نور شاه
- ۵- مير غلام علي ٽالپر
- ۶- مسٽر جعفر خان جمالي
- ۷- علي گوهر خان مهر
- ۸- غلام محمد خان وساڻ
- ۹- قاضي مڃتبول
- ۱۰- مولا بخش سومرو
- ۱۱- علي اڪبر شاه سيد
- ۱۲- غلام رسول خان جتوئي
- ۱۳- محمود هارون
- ۱۴- سردار خان ڪوسو

- ۱۵- " عالي شاه سيد
 " علي محمد مري
 " سبرومل وشنداس
 " سبرومل ڪرپال داس
 " نبي بخش پٿو
 " غلام نبي خان پٺاڻ
 " ڪرل هازڪ

ان وقت اڪثر هندن جي وڃڻ ڪري سنڌ اسيمبلي ۾ ۳۸ ميمبر ڪن مس حاضر ٿيندا هئا ۽ انهن مان سڄي سارن ۲۱ ماڻهن جي سليڪٽ (چولڊن) ڪميٽي ٺاهي وئي. هيڏي وڏي سليڪٽ ڪاميٽي ڪڏهن به نه ٺاهي ويندي آهي. هن ڪاميٽي زميندارن ۽ هارين جي عيوضين کان وڌيڪ شاهد يون ورتيون.

مسٽر ڪهڙو جو هن وقت ميمبر ٿي کان پهرين ٻروڊا انڪوائري هيٺ خارج ڪيل هو ان کان ٿي ڏينهن شاهدي ورتي وئي هئي. انهن ٽن ڏينهن ۾ هن هارين لاءِ ڇا ڪيو سو اڳتي هلي ظاهر ڪيو. هاري اڳواڻن مان چئن کي دعوت ڏني وئي هئي: عبدالقادر، جان محمد پلي، مولوي نذير حسين ۽ لڪندڙ. هاري اڳواڻن کي ۱۶- مارچ ۱۹۴۹ع شام جو دعوت ڏني وئي هئي. هو ۱۷- مارچ ۱۹۴۹ع صبح

جو پنهنجا راي اڏين.

مون سڄي رات سڄي بل تي قلموار راي لکيا ۽ اهي سلوڪٽ ڪاميٽي جي سامهون ۱۷- مارچ ۱۹۴۹ع تي پيش ڪيا. اهي راي ۲۵- مارچ ۱۹۴۹ع جي ”هاري حقدار“ ۾ شايع ڪيا ويا. (ضميمه ج)
هاري اڳواڻن کي فقط ڏيڍ ڪلاڪ ڳالهائڻ لاءِ ڏنو ويو هو.

جيتوڻيڪ سنڌ ٽيننسي بل هاري اڳواڻن جي راءِ موجب ناڪافي ۽ بيڪار هو، تڏهن به هنن تقاضا ڪئي ته جهڙو تهڙو ائڪٽ به جلد انهيءَ اجلاس ۾ پاس ڪيو وڃي، ڇاڪاڻ ته نواب شاه، ٽرپارڪر ۽ حيدرآباد ۾ زميندارن هارن جون عام بيدخامون شروع ڪري ڏنيون هيون ته جيئن ڪن رٿيل ائڪٽ هينڪ مورٽي حق ملي نه سگهن. ۳ سال ساندھ آبادي مورٽي حقن لاءِ ضروري لهرائي وئي هئي.
هاري ”هاري حقدار“ مورچ ۲۵ مارچ ۱۹۴۹ع ۾ مون هيٺيون ايڊيٽوريل لکيو هو:-
”هاري حقدار“

حيدرآباد سنڌ: جمع ۲۵ مارچ ۱۹۴۹ع

سنڌ ٽيننسي ائڪٽ پاس ڪيو

سنڌ ۽ پاڪستان جي هارين دل و جان سان پاڪستان جي حصول لاءِ جدوجهد ڪئي، الهيءَ اميد ۽ اعتقاد

سان ۾ جا زمين هو پوکين ۽ ان جا مالڪ لهندا.
گذريل ويهن سالن کان سنڌ هاري ڪاميٽي،
سنڌ جي هارين جي واحد نمائنده جماعت آهي.
ٽينسي ائڪٽ جهڙي معمولي ۽ واجبي قانون لاءِ
مسلسل مطالبو ٿئي ڪيو آهي ۽ جنهن قانون لاءِ وقت
بوقت وڙهين ۽ لڄسٽرو اسيمبلي ميمبرن، جي هارين
جي ووٽن سان چونڊ جي آيا آهن، انهيءَ قانون پاس
ڪرڻ لاءِ وعدا ٿئي ٿا آهن.

اسان جي گورنر جنرل (خواجہ ظفر الدين) ۽ گورنر
سنڌ (شيخ دين محمد) پنهنجي تازو سنڌ جي دورن جي
موقعن تي هارين لاءِ حوصله افزا تقريرون ٿئي ڪيون
آهن ۽ ظاهر ٿئي ڪيو آهي ته مناسب ٽينسي ائڪٽ
پاس ڪيو ويندو.

مٿين حالتن ۽ سببن ڪري سنڌ جي هارين کي
وڏي اميد هئي ته سندن بچاءُ ۽ ترقيءَ لاءِ ٽينسي
ائڪٽ هن اسيمبلي اجلاس ۾ پاس ٿي ويندو. مگر
اسان جي افسوس جي حد نه رهي جڏهن اسان ۳ مارچ
۱۹۴۹ع واري سنڌ گورنمنٽ گزيٽ ۾ سنڌ ٽينسي
ائڪٽ جو مسودو ڏٺو.

هي مسودو اهڙو ته بگاڙ آهي جو ان تي بهت
ڪرڻ تي فضول آهي. هن مسودي جي خاص قلمن
تي هن اخبار جي ٻن صفحن تي اڪثر ڇپي.

وئي آهي ۽ ڏيکاريو ويو آهي ته اسان جا وزير ڪنهن طرح هارين جي اکين ۾ ڌوڙ وجهڻ لاءِ هڪ ردي ائڪٽ پاس ڪري رهيا آهن.

اسان جي تمام سنڌ جي هارين ۽ رهنماڻن کي اپيل آهي ته هو خطن، ٽارن ۽ اخبارن جي ذريعي سنڌ اسيمبلي ميمبرن ۽ وزيرن تي زور آڻين ته هي ائڪٽ هن اجلاس ۾ پاس ڪري ٿيڻ لکن هارين جي حقن کي ڪن.

وزارت تي زور آڻڻ کپي ته هاري ڪاميٽي ۽ جي پيش ڪيل ٽريميمن ۽ اصلاحن کي قبول ڪري سنڌ ٽينسي ائڪٽ کي حقيقي معنيٰ ۾ هڪ هارين جي حقن جو قانون بنايو وڃي.

جيڪڏهن موجوده وزارت هي ائڪٽ هن اجلاس ۾ پاس نه ڪيو، يا ردي صورت ۾ پاس ڪيو، ته هاري طبقو هميشه لاءِ يقيني طور سمجهي ويندو ته زميندار ۽ سرمائيدار وزيرن ۽ ميمبرن مان غريبن کي اميد رکڻ آهي پهرن کان پير گهرڻ.

هينئر انگريز گورنر ڪوٺ آھن نڪو انگريز حاڪم ۽ هينئر تمام حڪومت جون واڳون اسان جي پنهنجن اهل وطن ۽ چونڊيل عيوضين جي هٿ ۾ آهن.

حقيقت ۾ اسان جي وزيرن ۽ ميمبرن جي امتحان جو وقت آهي. اسان جي تقاضا ۽ دعا آهي ته هن

قومي امتحان ۾ هو پاس ٿين!

اسان جي وري به درخواست آهي ته هلندڙ اسيمبلي اجلاس ۾ هي ائڪٽ پاس ٿيڻ کپي. جيڪڏهن انهيءَ لاءِ ۲۸ مارچ کان پوءِ ڪجهه ڏينهن جي ضرورت ٿئي ته اجلاس کي وڌائي ۳۱ مارچ يا ۱-۲-۳ اپريل تائين هلايو وڃي. ڪيترا سال ميمبرن ۽ حڪومت کي انجام ڪندي ۽ ڪاميٽين ۽ سب ڪاميٽين ويهاريندي گذريا آهن. هن کان پوءِ ڪوبه دير لاءِ سبب ڪونهي. هيءُ اخبار سڀني ميمبرن ۽ وزيرن کي پهچائي وئي مگر انجو ڪوبه اثر ڪونه ٿيو. بجيٽ اجلاس ختم ڪيو ويو ۽ سنڌ ٽيننسي ائڪٽ پاس نه ڪيو ويو.

تنهن کان پوءِ وري ۲۴ جون ۱۹۴۹ع جي ”هاري حقدار“ ۾ مون هيٺيون ايڊيٽوريل لکيو:-

سنڌ ٽيننسي بل

جڏهن هن زماني ۾ اسان جو نعرو آهي ته زمينداري ۽ جاگيرداري سرشتن کي ختم ڪيو وڃي؛ جڏهن خود اسان جي پاڪستان جي وڏي حمي، مشرقي بنگال ۽ ۾ زمينداري کي ختم ڪرڻ جا گرم سانباها ٿي رهيا آهن؛ اهڙي زماني ۾ ٽيننسي جو مطالبو هڪ ٻاراڻي ڪيل جي حيثيت رکي ٿو.

ليڪن هن ٻاراڻي ڪيل ڪجهه چڱيون حقيقتون ظاهر ڪيون آهن ۽ جن جو اظهار فائدي کان خالي ناهي.

ٽينسي ائڪٽ جي مخالفت ۾ انسان جي زميندارن ۽ نمائندن جيڪي حيل ۽ هالا آهن اهي ثابت ڪن ٿا ته هو آخر دم تائين هارين سان صلح ڪرڻ لاءِ تيار نه آهن.

زمينداري مخالفت ثابت ڪري ٿي ته سرماڻيدار طبقو جو موروثي ۽ هارين جي خون چوسڻ سان الهوتيو اهي سو ڪڏهن به عزت ۽ شفقت سان پنهنجي طاقت جو ذرو به ڇڏڻ لاءِ تيار نه آهن.

زمينداري مخالفت ثابت ڪري ٿي ته زميندار جو شعور هڪ شئي آهي ۽ هاريءَ جو شعور ٻي شئي آهي. ڇڏهين زميندار چوندا آهن ته هاري اسانجا ٻچا آهن تڏهن هو سراسر ڏوڪياري ڪندا آهن ۽ انهن منهن لفظن سان هارين جي انقلابي جذبات کي ٽارڻ جي ڪوشش ڪندا آهن.

زمينداري مخالفت ثابت ڪري ٿي ته هارين کي جيڪڏهن اجازت ملندي ته سندن پنهنجي همٿ ۽ پڙيءَ سان ۽ نه زميندارن جي مهڙيائيءَ سان. زميندار ڪڏهن به هاريءَ تي مهڙيان نه ٿيندو.

زمينداري مخالفت ثابت ڪري ٿي ته اڄ ڪلھ جي حڪومت به زميندارن سان ٺهيل آهي ۽ زميندارن جي مددگار آهي حڪومت صرف پنهنجي اقتدار قائم ڪرڻ لاءِ ۽ هارين جي عظيم ۽ وڏلڙ طاقت کي

ڏسي، هارين کي خوش ڪرڻ لاءِ ڪجهه اعلان ڪري
 ٿي جنجو فائدو هارين کي ڪجهه ڪونه ٿو ملي.
 گذريل ڏهن سالن کان سنڌ هاري ڪاميٽي ٽينسي
 حق لاءِ مطالبو ڪندي آئي آهي. هي مطالبو سنڌ جي
 ٽيهه لک انسانن جي حياتيءَ کي خوشحال ڪرڻ خاطر
 آهي، انهن سالن لاءِ جن جي پورهئي ٿي اسان جي
 قوم ۽ ملڪ جي بهتري ۽ ترقيءَ جو تمام دارو
 مدار آهي.

آخر اسان جا نمائندا اياڻا آهن ڇا جن کي خبر ناهي
 ته هارين سان ڪهڙيون تڪليفون آهن، ۽ ڪيئن اهي
 تڪليفون دور ٿي سگهن ٿيون؟ اسان جا نمائندا ۽ وزير
 اياڻا ناهن، هو سڀ ڪجهه سمجهن ٿا، سڀ ڪجهه ڏسن
 مگر افسوس جو هو پاڻ زميندار آهن ۽ هو پنهنجي ذاتي
 نشعي کي قوم جي نشعي تي ترجيح ڏين ٿا. دل کوٽي
 عذر گهڻا.

ڪڏهن ڪراچيءَ ۾ ڪاميٽيون ويهن ٿيون. ڪڏهن
 عملدارن جا رايو ورتا وڃن ٿا. ڪڏهن زميندارن ۽ هارين
 کي گهرايو وڃي ٿو. ڪڏهن پنجاب ۾ وزير صاحب
 وڃي ٿو! ڇا لاءِ؟ الهيءَ لاءِ ته ڏسجي ته سنڌ جي
 هاريءَ کي ڪيئن بچائجي!

هنن حملن مان ڪجهه نه ورتندو. ڪميٽائين هارين
 کي ڏٺن ۽ دلاسن ۾ رکيو؟ هو برابر ان پڙهيل ۽ اڀرندڙ

آهن، مگر آخر هو به دل ۽ دماغ رکڻ لاءِ آخر زندگي
کيمن پنهنجي مڙن تي بيٺا لاءِ مجبور ڪندي. هو
هاڻي زميندار حاڪمن ۽ نمائندن ڏانهن لهاري
رهيا آهن.

اسان کي وڏي اميد هئي ته گذريل مارچ بجيٽ
سيشن ۾ سنڌ اسيمبلي هي بل پاس ڪري ڇڏيندي ۽
هارين جي هڪ راجيبي ۽ پڪراءِ مطالبي جي عزت
ڪئي ويندي. مگر قصو اور ٿي ويو. ڪانفرنس جو
سلسلو جاري ٿي ويو.

خير- ڪانفرنس مان هڪ ڳالهه ته صاف ظاهر ٿي
ته ذات زميندار ڪنهن نه ڪنهن اهوئي هارين جي حقن
جي خلاف آهي. هن اخبار ۾ زميندارن جا رايو درج
ڪيا ويا آهن جن مان ناظرين سمجهي سگهندا ته اڳتي
سنڌ اسيمبلي الڌر زميندار ميمبر هارين لاءِ ڇا ڪندا.
خبر ناھي ته ڪڏهن هي ٽيڪسي بل سنڌ اسيمبلي
سيشن ۾ پيش ٿئي.

مگر اسان جي ائسوس جي حد ناھي جڏهن ڏسون
ٿا ته هزارها هاري جي پشت به پشت زمين تي هارپ
ڪندا آيا هئا انهن کي زميندار زبردستي ايندڙ ڪري
وهيا آهن. اهي زميندار سمجهن ٿا ته ٽيڪسي ائڪٽ
نه پاس ڪو ٿيندو، پر جيڪڏهن اتفاق سان پاس ٿي
پئي تنهنڪان اڳ- اسان پنهنجو زمينداري قانون ته

هلايون. هاري در بدر ٿي رهيا آهن. انهن جو ڪوبه
ٻڌڻ وارو ڪونهي.

مسٽر يوسف هارون وزير اعظم هڪ اعلان ڪڍيو ته
هارين کي بيدخل نه ڪيو وڃي، مگر عمل ۾ ان جي
ڪابه وقعت ڪانه آهي.

جيڪڏهن مسٽر يوسف ڪجهه ڪرڻ جي طاقت ۽
خواهش رکي ٿو ته هن لاءِ فقط هي رستو آهي ته سڀني
ميجسٽريٽن ۽ پوليس عملدارن کي هدايت ڪري ته
هارين کي بيدخل ڪرڻ وارن معاملن ۾ هارين سان
همدردي ڪن ۽ هارين خلاف فوجداري ڪارروايون
ڪورٽن مان واپس ورتيون وڃن. تڏهن ئي زميندار
سمجهندا ته قانون نه فقط زميندارن لاءِ آهي مگر هارين
لاءِ آهي مگر هارين لاءِ به ساڳيو آهي. ٻئي صورت ۾
ٻهاڪو مشهور آهي ته هاڻيءَ جا ٿڌ ڪاٺڻ جا هڪڙا ۽
ٽيڪارڻ جا ٻيا.

اسان جي جدوجهد جاري آهي جهڙي طرح اسان
هن اخبار ۾ زميندارن جا ڪاٺڻ وارا ٿڌ ظاهر ڪيا آهن.
اهڙي طرح سنڌ اسيمبليءَ ۾ به جا گهر افشاني هو
هارين خلاف ڪندا سا اسان چئجيءَ طرح ظاهر ڪنداسون.
جيئن هارين جي دل ۾ ڪوبه شڪ شبه يا حسرت
رهجي نه وڃي زميندار ڪيتري قدر سندن دوست
آهن يا دشمن.

سليڪٽ ڪاميٽيءَ کي چوڏهن ڏينهن اندر رپورٽ پيش ڪرڻي هئي، پر هن الهيءَ ڪم ۾ ٻارهن مهينا لائي ڇڏيا.

سليڪٽ ڪاميٽيءَ پنهنجي ڪم جي سهوليت لاءِ هيٺين الزا ماڻهن جي هڪ سب ڪاميٽي ٺاهي ٻڌ-

- ۱- مير غلام علي ٽالپر وزير
- ۲- قاضي فضل الله ”
- ۳- آغا غلام ربني پٺاڻ ”
- ۴- مسٽر هولا بخش سومرو ”
- ۵- ” غلام رسول جتوئي ”
- ۶- ” نبي بخش پٿو ”
- ۷- جعفر خان جمالي ”
- ۸- ٺهراڻي ٽيڪچند ”

وزارت ۾ ٿيڻ ٿار سبب هيٺ ٺهراڻي ٽيڪچند ڪم ميران محمد شاه کان ڪسجي مير غلام علي ٽالپر جي حوالي آيو. الهيءَ سبب ڪاميٽيءَ پنهنجي رپورٽ ۲۰- فيبروري ۱۹۵۰ع تي پيش ڪئي. الهيءَ سبب ڪاميٽيءَ سنڌ ٿينسني بل کي سڌارڻ جي عيوض هارين لاءِ وڌيڪ خراب ڪيو، مثلاً:-

- ۱- قلم ۴ ۾ ۳ سالن جو مدو وڌائي ۵ سال ڪيو ويو، يعني جنهن هاري ساندو پنج سال آبادي ڪئي آهي فقط ان کي موروئي حق ڏنو وڃي.

۲- قلم ۱۳ هيت زميندار کي حق ڏنو ويو ته هو ٽربيونل جي فيصلي کان سواءِ ٿي هاريءَ کي بيمدخل ڪري سگهي. اصل يل ۾ اهو فقرو ڪونه هو.

۳- قلم ۱۷ ۾ جيڪڏهن زميندار زمين وڪڻي ته هاريءَ جو موروثي حق ختم ٿئي، اهو فقرو ڳنڍايو ويو.
۴- قلم ۱۹ ۾ زميندار جي گاهه جي حصي کي چوٿين ٻيٽيءَ مان وڌائي اڌ ڪيو ويو.

۵- قلم ۲۳ ۾ ڪجهه فضا پوکجي، اهو فيضو زميندار ڪري ۽ هاريءَ کي ان ۾ ڪونه اعتراض به ڪرڻو پوندو. ساليڪت ڪاميٽيءَ سب ڪاميٽي جي مٿين سفارشن کي قبول ڪيو ۽ قلم ۱۳ کي اڃا به وڌيڪ خراب ڪيو. سب ڪاميٽيءَ جي سفارش هئي ته فقط ڪورٽ ۾ سزا کاڌل هارين کي زميندار پنهنجي منهن، سواءِ ٽربيونل جي، فيضلي جي بيمدخل ڪري سگهي ٿو. ساليڪت ڪاميٽيءَ سفارش ڪئي ته قلم ۱۳ جي سڀني فقرن سان اهو شرط لڳايو وڃي.

ان شرط وجهڻ جو صاف مطلب اهو ٿيو ته موروثي حق رهيو ٿي ڪونه ۽ سڄو ائڪٽ ئي بي معنيٰ ٿي ويو.

زميندار - هاري ڪانفرنسون

سيد ميران محمد شاهه سڄي سنڌ جي ضلع هيڊ ڪوارٽر ۾ ڪانفرنسون ڪوٺايون ۽ ان ۾ زميندارن هارين کان

شاهديون ورتيون ويون هيون.

شهر	تاريخ
۱- حيدرآباد سنڌ	۵- اپريل ۱۹۴۹ع
۲- سکر	۱۳- اپريل ۱۹۴۹ع
۳- لاڙڪاڻو	۱۷- اپريل ۱۹۴۹ع
۴- ٺٽو	۸- مئي ۱۹۴۹ع
۵- ميرپورخاص	۱۳- آگسٽ ۱۹۴۹ع
۶- نوابشاهه	۵- سيپٽمبر ۱۹۴۹ع

زميندارن ۽ هارين جا بيان ضميمي ۾ شامل ڪيا ويا آهن. انهن بيان مان ڏسڻ ۾ ايندو ته زميندارن ۽ هارين جي اڪثر قلمن جي مخالفت ڪئي آهي ۽ هارين پنهنجي حقن جو مطالبو ڪيو آهي.

سکر ڪانفرنس جي موقع تي مسٽر آغا غلام نبي رحه ٽڙي ته هارين جا بيان مخفي ورتا وڃن، ڇاڪاڻ ته زميندارن جي آڳيان ٻڌندا ۽ بيان پورو نه ڏيندا.

ان ئي مون چيو ته هارين ۽ زميندارن کان کليل ڪانفرنس ۾ رايو ورتا وڃن ۽ جوهاري ظاهر ظهور پنهنجو حق نه ٿو گهري سو حقدار ٿي نه آهي. هنن لفظن تي ڪي دقيق رنج ٿيا.

مون هنن ڪانفرنسن مان اهڙي مطلب ڪڍيو ٿي ته هاري پاڻ ٻڌن ۽ ڏسن ته زميندار ڇا ٿا چون. نتائين سرڪار جي نه بيان ورتا هئا — راجو ٿامس

ڪاميٽي يا ٽينسي ليجسليشن ڪاميٽي — سي سي پي
 ٻن مڃڻي طور ورتا ويا هئا ۽ اهي ظاهر ڪرڻ ڪما
 ويا هئا نڪو انهنجو نقل ملي سگهي ٿي.

هي ڪانفرنس ٿي هون ڇن ۾ کلي طرح زميندارن
 ۽ هارين جا بيان ورتا ويا هئا ۽ جيڪي مان هرڪانفرنس
 ۾ قلمبند ڪندو ويو هوس. هي بيان جو مجموعو هڪ
 چوڪر رڪارڊ آهي جنهن مان هاري ڏسي سگهن ٿا ته
 سندن اڳوڻي جي سوال تي زميندار ڪيتري قدر
 مهرباني ڪري سگهن ٿا.

حقيقت ۾ آغا غلام نبيءَ جو مطلب اهو هو ته
 زميندارن جا بيان مخفي ورتا وڃن ۽ تنهنڪري هن
 عذر اهو ڏنو ته هارين جا بيان مخفي طور ورتا وڃن.
 هڪ چالاڪ زميندار ڪڏهن به نه چاهيندو ته هارين
 جي حقن جي کليو ڪلايو مخالفت ڪري. ان حالت ۾
 کيس آئينده اليڪشن ۾ هاري ووت ڪرڻ ڏيندا.

مسٽر ميران محمد شاه مڻهن جي راءِ سان شامل ٿيو
 ۽ زميندارن ۽ هارين جا بيان کلي ڪانفرنس ۾ ورتا ويا.
 هنن بيانن ۾ ڏسڻ ۾ ايندو ته جيڪي هاري خاص
 زميندارن جا ڪمدار يا چاڙتا هئا انهن بل جي مخالفت
 ۾ ڳالهايو. خان بهادر مولا بخش جي هاري عبدالله الهڏني
 چيو ته: ”مولڪي هي ڳالهه پسند ناهي ته هارين کي
 حق ملن.“

اهي ئي زميندار جن هارين جي برخلاف بيان ڏنا هائڻي اليڪشن ۾ هارين کان ووٽ جو مطالبو ڪندا. اليڪشن وقت هارين کي وڏا وعا ڏيندا. انهن هارين جي بيانن جو نتيجو ڇا نڪتو؟ هارين جي بيانن کي ڪو وزن نه ڏنو ويو؟ زميندارن جي بيانن موجب سنڌ ٽينسي بل کي سڌاريو يا حقيقت ۾ بگاڙيو ويو.

مارچ ۱۹۵۰ع ۾ نيم سنڌ ٽينسي بل آخري بحالي لاءِ پيش ٿيو. مسٽر ڪهڙو هيٽر وري اسيمبليءَ ۾ داخل ٿي ويو. جي پرڏا نهٽون مسٽر جسٽس عبدالرشيد مٿس ثابت ڪيون هيون ۽ جن تي هڪ سوڪن شاهد ورتا ويا هئا ۽ ٽي چار لک روپيا خرچ ٿيا هئا، انکي سنڌ جي مشهور جج آغا حسن علي هڪ ڏک سان ٽوڪرائي ڇڏيو. انهيءَ وچ ۾ مسٽر لياقت علي خان قاعدا عظم جي معتوب مسٽر ڪهڙي سان ٺهي ويو؟ مسٽر حسن علي جي فيصلي خلاف فيڊرل ڪورٽ ۾ اپيل به داخل نه ڪئي وئي. مسٽر ڪهڙو هائڻي معتبر ٿي بند اسيمبليءَ ۾ شرڪت ڪرڻ لڳو.

اسيمبلي ۱- اپريل ۱۹۵۰ع کان سنڌ ٽينسي بل تي بحث شروع ڪيو ۽ ۴- اپريل انکي پاس ڪيو ويو. بحث هلندي مسٽر ڪهڙي ۲۲ ٽرميمون پيش ڪيون

جي سڀ بحال ڪيون ويون ۽ انهن مان مکيه هيٺيون هيون:-

۱- قلم ۲ (۱۴) ۾ مڻين تي آباديءَ جي حالت هاريءَ کان زميندار عوروتن جي حق ڪنهن به قسمه کسي سگهي.

۲- ”موروتن“ هاري کي مٿاڻي ”دائي هاري“ ڪيو ويو.

۳- قلم ۱۳ آخري فقر و گنديرو ويو نه زميندار ۽ انهن جي مرضيءَ تي هاريءَ کي بيدخل ڪري سگهي.

۴- قلم ۱۸ ۾ بل موجب وائي ۽ لاڀاري جو خرچ وچان اڪرڻو هو.

مسٽر ڪهڙي واهي ۽ لاڀاري جو خرچ هاريءَ تي هنيون ۽ تنهنڪري واهي، توهي ۽ ڪارائي جو به اڌ خرچ هاريءَ مٿان رکيو.

۵- قلم ۱۹ گاهه. اصلي بل موجب زميندار کي گاهه

جوڇوٽون حصو ڏيڻو هو، مسٽر ڪهڙي ان کي وڌائي اڌ ڪيو ۽ چرهيءَ جي حالت ۾ ٽيون حصو

۶- قلم ۲۳ (هه) ۾ معافيءَ جي حالت هاريءَ تان

بچ جي معافيءَ وارو فقر و گنديرو ويو.

۷- قلم ۲۷- ٽربيول. اصلي بل ۾ ٽربيول ۾ به هارين

جا عيوضي ۽ نه زميندارن جا عيوضي ۽ مختيارڪار ڇڏڻ من هو.

مسٽر ڪهڙي هارين ۽ زميندارن جي عيوضن کي ڪڍي فقط مختيارڪار کي ٽرمينل ٺهرايو.

۸- قلم ۳۵ (۳) دولن جي فقري ۾ مسٽر ڪهڙي هڪ تمام خراب ٽرمينر آڏي ۽ اها هئي ته دول سنڌ اسيمبلي پاس ڪري ۽ تنهن کانپوءِ اهي عمل ۾ اچن. هن جو مطلب اهو ٿيو ته دولن کان سواءِ ائڪٽ جو عمل به مهمل ٿي ويو. عام طرح دول گورنمينٽ پاس ڪندي آهي. مسٽر ڪهڙي کي گورنمينٽ ۾ اعتماد ڪول هئو ڇاڪاڻ ته ان وقت هو پاڻ وزير ڪول هئو. هن فقري تي- مسٽر يوسف هارون ۽ مسٽر ڪهڙي جي وچ ۾ وڏو ٽڪرار ٿيو ۽ مسٽر ڪهڙو اسيمبلي پارٽي جي ميننگ مان واک آڏو ڪري هليو ويو. آخر ڪار مسٽر ڪهڙي جي رٿ بحال ٿي ۽ سنڌ ٽيڪسي ائڪٽ لا عمل طور پاس ٿيو.

سنڌ ٽيڪسي ائڪٽ ۴- اپريل ۱۹۵۰ع تي پاس ٿيو. سنڌ گورنر انجي منظور ڪرڻ ۾ سڃا ۲۷ ڏينهن لڳا ۽ ۱۱ مئي ۱۹۵۰ع تي سنڌ ٽيڪسي ائڪٽ تي قانوني حيثيت ورتي.

قانون پاس ڪرڻ وقت قلم ۳۵ جو ٻيو فقره روينيو سيڪريٽري جي غفلت کان رهجي ويو. سنڌ هاري ڪاميٽي جي احتجاج تي آڪٽوبر ۱۹۵۰ع جي آخر ۾ سنڌ جي گورنر آرڊيننس رستي قلم ۳۵ کي

دوست ڪيو ۽ رولن کي پاس ڪيو.
مسٽر ڪهڙي ۽ قاضي فضل الله. انهيءَ بيمار سنڌ
ٽينسي ائڪٽ ۽ رولن کي مڪمل قانوني صورت ۾
هرگز پاس نه ڪيو.

شيخ دين محمد ائڪٽ کي سڌاريو
۹- مئي ۱۹۵۱ع تي هاري اڳواڻن کي گرفتار ڪيو
ويو: محمد معاف، غلام محمد بامر، عزيز الله شهباد ڪوئي
۽ بنده کي.

۸- نومبر ۱۹۵۱ع ۾ سنڌ جي وزارت کي ٽوڙي قلم
۹۲- الف لنگايو ويو. مان ان وقت سنڌ سيٽي ائڪٽ
هيٺ حيدرآباد ۾ نظر بند هوس.

سنڌ گولڊ شيخ دين محمد مولائي ۱۵- جنوري ۱۹۵۱ع
ملاقات لاءِ گهرايو ۽ آزاد ڪيو. (جيستائين ڪهڙي ۽
قاضي جي حڪومت هئي تيستائين آءٌ سنڌ سيٽي
ائڪٽ هيٺ نظر بند هوس.)

شيخ دين محمد مولائي پڇيو ته اوهان کي ڇا ڪپي؟
مون کيس چيو ته سنڌ ٽينسي ائڪٽ ۾ مناسب
سڌارون ڪيون وڃن. مون کيس قلموار سنڌ ٽينسي
ائڪٽ جون خرابيون بيان ڪيون.

شيخ دين محمد پنهنجن کان پوءِ مکيه هاري اڳواڻن
کي موقع ڏنو ۽ انهن جا رايو ورتا.

۱- جنوري ۱۹۵۲ع واري ملاقات جي موقع تي

شيخ دين محمد کي منهنجو تيار ڪيل ”هارين جو عريض“
 Haris Petition of Rights پيش ڪيو ويو.

شيخ دين محمد هاري اڳواڻن جي ڪن ٽرمين کي
 کي منظور ڪري سند ٽيننسي الڪٽ کي موجوده
 صورت ڏني. مکيه ٽرمينون هي هيون:-

۱- قلم ۴. چئن ايڪڙن کان گهٽ ايراضيءَ جي
 حالت ۾ دائمي هارپ حق نه ملندو هو. هاڻي سروي
 نمبر، ڪيتري به ايراضيءَ جو هجي، ان تي دائمي
 هارپ جو حق ملي سگهي ٿو.

۲- ڪورٽ آف وارڊس ۽ مئنيجري کالي جي زميندارن
 تي به دائمي حق ملي ٿو.

۳- قلم ۱۰. وارڊ جي چولڊر جو حق زميندار کان
 ڪسي ڪٽنب جي ٻائين کي ڏنو ويو آهي.

۴- قلم ۱۳. دائمي هاريءَ کي ٽوٽل جي حڪم
 کانسواءِ بيدخل ڪري نه سگهيو.

۵- قلم ۱۷. ڪارائي واهي ۽ ٿوهي جو خرچ هاريءَ
 تان معاف ڪيو ويو ۽ لاٻاري جو خرچ وچان نڪرندو.

۶- قلم ۱۸. گاهه ۾ هاريءَ کي ٻه حص ۽ زميندار
 کي ٽيون حصو ڏياريو ويو آهي.

۷- قلم ۱۹. بئجي ٽينهن ڏينهن جي تبويض ۱۴ ڏينهن

اندو زميندار کي ڪرڻي آهي.

۸- قلم ۲۳. ٻچ زميندار جنس ۾ ڏيندو ۽ وٺندو معافي جي

حالت ۾ هاري ٽان بچ معاف ٿيندو. وغيره
۱۷ آڪٽوبر ۱۹۵۲ع جي پريس ڪانفرنس ۾ شيخ
داين محمد اعلان ڪيو ته قلم ۴ ۾ ٽن سالن جي شرط
کي ڪڍيو ويندو ۽ سڀني هارين کي دائمي حق
ڏنو ويندو.

مگر شيخ دين محمد نومبر ۾ ڪن سياسي اختلافن
سبب سنڌ جي گورنري چڙي ويو ۽ سندس وعدو ٽر ميمون
عمل کان رهجي ويون.

مسٽر امين الدين ڪان سنڌ هاري ڪاميٽيءَ مطابق
ڪندي آئي آهي ته، شيخ داين محمد جي وعدن
کي پاڙي.

ميان امين الدين ڪجهه ٽر ميمون جو ۲۴ جنوري
۱۹۵۳ع تي اعلان ڪيو ۽ عوام کان رايو طلب ڪيا آهن.
انهن ٽر ميمون تي مون پنهنجا رايو موڪليا آهن ۽
انهن رايي کي سنڌ هاري ڪاميٽي پيش ڪيو آهي.
انهن جو ترجمو ضميمه و ۾ شامل آهي.

ڏسجي ته ميان امين الدين موجوده گورنر سنڌ، سنڌ
ٽنسي ائڪٽ کي وڌيڪ سڌاري شيخ دين محمد جي
وعدي جي ادائي ڪري ٿو يا نه.

۴ هئي ۱۹۵۳ع تي سنڌ اسيمبلي اليڪشن
پڙهندڙ ڏسي سگهندا ته سنڌ هاري ڪاميٽي هارين
جي بيهودگي لاءِ ڪيترو ٻار پٽوڙي رهي آهي.

حقيقي قانون ٺاهيندڙ هاري آهن، جهڙيءَ طرح حقيقي ان اپائيندڙ ۽ قوم جا معمار به هاري آهن.

هارين جي هٿ ۾ آهي ته هو پنهنجي ووت سان سنڌ هاري ڪاميٽي جي اميدوارن کي ڪامياب ڪن ۽ وڏيون ڪپرائن.

جيڪڏهن هاري اميدوار ڪامياب ٿيا ته سنڌ ٽينسي ائڪٽ کي سڌارو نه ڇا پر هو زمينداري جا تختا ڪڍي ڇڏيندا.

جيڪڏهن وڏيرا اميدوار، ليگ جا اميدوار ڪامياب ٿيا ته موجوده سنڌ ٽينسي ائڪٽ کي ئي هور وڌ ڪري سگهن ٿا يا بگاڙي سگهن ٿا.

سنڌ هاري ڪاميٽي هاري قوم کي صحيح دستور ڏيکارڻو آهي، صحيح دستور پيدا ڪيو آهي.

اڃا به جيڪڏهن هاري غفلت ۾ رهندا ۽ پنهنجو ووت پٺ ۾ جي پٺڙي تي وڪڻندا، يا ٻار مرشد جي فرمودي تي ٿڌو ڪندا ته ڪيئن سندن تڪليفون گهٽ ٿينديون، سندن مصيبتون بند ٿينديون؟ جيڪڏهن هاري پاڻ انصاف نه ڪندا ته ڪين انصاف ڪيئن ٻڌي ٻڌو؟

۴- مئي ۱۹۵۳ع ڪيترن سالن لاءِ سنڌ جي لسمه جو فيصلو ٿيندو؟

ڪهڙو ۽ قاضي فضل الله سنڌ جي وڏيون جا مکيه

مسلم ليگي ليدر پي سياست کان خارج آهن، مگر
 سندن اثر زميندارن تي ختم ڪونه ٿيو آهي. هو اڃا
 تائين پنهنجي اڳين ۽ چاڙهن کي مدد ڪري رهيا
 آهن ته سندن جاءِ والا ٻين. انهن جا اڳست وڌيا
 چونڊجي عوام جي اهائي خدمت ڪندا جا ڪهڙي ۽
 فضل الله ڪٿي. اهي وڌيا سنڌ اسيمبلي ۾ به هارين
 سان اهي پلايون ڪندا جي پنهنجي اوطاقن ۾ يا بٽي
 جي ديري تي هارين سان ڪندا آهن. وڏيون ڪي
 ووت ڏيئي هاري پنهنجي پير تي پاڻ ڪهڙو هڻندا.

پڙهندڙ نسل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ”اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻِڪَ ”لڙهندڙ نسل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:
انڌي ماءُ جڙيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ٻرندڙ، چُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪَندڙ، پاڙي، ڪاڻو، پاڇوڪڙ، ڪاوڙيل ۽ وڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان انهن سڀني وچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪڍي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هِڪَ ٻئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل (پَن) ڪا به تنظيم ناهي. اُن جو ڪو به صدر، عهديدار يا پايو وجهندڙ نه آهي. جيڪڏهن ڪو به شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو ته پگ ڄاڻو ته اهو ڪوڙو آهي. نه ئي وري پَن جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پگ ڄاڻو ته اهو به ڪوڙو آهي.

جهڙيءَ طرح وڻن جا پَن ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسل وارا پَن به مختلف آهن ۽ هوندا. اهي ساڳئي ئي وقت اداس ۽ پڙهندڙ، ٻرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وڙهندڙ ۽ پڙهندڙ به ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پَن ڪا خصوصي ۽ تالي لڳل Exclusive Club نه آهي.

ڪوشش اها هوندي ته پَن جا سڀ ڪم ڪار سهڪاري ۽ رضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي ته ڪي ڪم اجرتي بنيادن تي به ٿين. اهڙي حالت ۾ پَن پاڻ هڪٻئي جي مدد ڪرڻ جي اصول هيٺ ڏي وٺ ڪندا ۽ غير تجارتي non-commercial رهندا. پَن پاران ڪتابن کي ڊجيٽائيز digitize ڪرڻ جي عمل مان ڪو به مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊجيٽائيز ڪرڻ کان پوءِ اهم مرحلو ورهائڻ distribution جو ٿيندو. اهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو ته ڀلي ڪمائي، رڳو پَن سان اُن جو ڪو به لاڳاپو نه هوندو.

پَن کي کليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وَس پٽاندڙ وڌ
 کان وڌ ڪتاب خريد ڪري ڪتابن جي ليکڪن، ڇپائيندڙن ۽
 ڇاپيندڙن کي همٿائن. پر ساڳئي وقت علم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ
 کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن به رڪاوٽ کي نه مڃن.
 شيخ اياز علم، ڄاڻ، سمجھ ۽ ڏاهپ کي گيت، بيت، سٺ،
 پُڪار سان تشبيهه ڏيندي انهن سڀني کي بمن، گولين ۽ بارود
 جي مد مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو ته:
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪرڻ ٿا.

... ..

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جڳ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇڻن ٿا؛
 ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي منجهه پهڙ ڇڻن ٿا؛

... ..

ڪالهه هيا جي **سُرخ گلن** جيئن، اڄڪلهه **نيلا پيلا** آهن؛
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن.....

... ..

هي بيت اُٿي، هي بم- گولو،

جيڪي به ڪٽين، جيڪي به ڪٽين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فرقُ نه آ، هي بيتُ به بم جو ساٿي آ،

جنهن رڻ ۾ رات ڪيا راڙا، تنهن هڏ ۽ چم جو ساٿي آ -

ان حساب سان اڻڄاڻائي کي پاڻ تي اهو سوچي مڙهڻ ته

”هاڻي ويڙهه ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نه

وڃايو“ نادانيءَ جي نشاني آهي.

پَنَ جو پڙهڻ عام ڪتابي ڪيڙن وانگر رڳو نصابي ڪتابن تائين محدود نه هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڍي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نسل جا پَنَ سڀني کي **چو، ڇالاءِ ۽ ڪينئن** جهڙن سوالن کي هر بيان تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جواب ڳولڻ کي نه رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اڻٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان به پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي ان سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون پاڪي پائي چيو ته ”منهنجا پاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ.“
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)